

НАШ УКРАЇНСЬКИЙ ДІМ

Науково-популярний часопис
для вчителів України та діаспори

№ 2

Ніжин – 2023

Зміст

Науково-популярний часопис
для вчителів України та діаспори
«Наш український дім»
№ 2, 2023 рік.

Свідectво про державну
реєстрацію
друкованого засобу масової
інформації
від 06.03.2007 р.

Рекомендовано до друку
Вченою радою Ніжинського
державного університету
імені Миколи Гоголя.
Протокол № 7 від 15.12.2023 р.

Засновник:

Центр гуманітарної співпраці з
українською діаспорою
Ніжинського державного
університету
імені Миколи Гоголя
(Ніжин, Україна).

Склад редакції:

Самойленко О. Г.,
канд. іст. наук, доц.;
Мельничук О. В.,
докт. фіз.-мат. наук, проф.;
Михед П. В.,
докт. філол. наук, проф.;
Онищенко Н. П.,
директорка Центру; членкиня
Нац. спілки журн. України;
Самойленко Г. В.,
докт. філол. наук, проф.;
Сидоренко В. О.,
канд. філол. наук, доц.;

Відповідальний редактор:

Онищенко Н. П.

Верстка, макетування:

Бобрик Д. М.

Літературне редагування:

Онищенко Н. П.,

Бобрик Д. М.

Українознавство

Гринь М. З «Батальйону молодих і завзятих».....	4
Демченко Т. Син Чернігівщини – Роман Бжеський.....	11
Бжеський Р. Спогади. Щоденники. Присяга у соборі.....	25
Григорук А. Михайло Павлик – фундатор українського національно-духовного відродження останньої третини ХІХ – перших десятиліть ХХ століття.....	33

Наукові розвідки

Козак С. Іван Кошелівець у пресі української еміграції.....	38
Шовкопляс Г. Театр Віри Вовк: простір українського жіночого руху та пафос національної боротьби.....	41
Алатиренко М. Сузір'я творчості.....	44
Гаврилишин П. Професор Богдан Гаврилишин: життя, присвячене Україні.....	48
Єржиківська Н. Творчість як посередник між іманентністю і трансцендентністю, між світами розуміння та усвідомлення...	53
Гринь М. «Руський Іване, забирайся додому!».....	64

Проза, переклади, рецензії

Смольницька О. «Ясна закінченість сонета».....	77
Архипчук С. Чарівник-подорожанин.....	84
Ольга Мак Суджена.....	96

Шановні добродіі!

Часопис, який Ви тримаєте в руках, є науково-популярним виданням, що може бути цікавим не тільки учителям-практикам, а й усім, хто причетний до вивчення та викладання української мови, літератури, історії, культури в Україні та поза її межами.

На нашу думку, на сьогодні вже назріла потреба в такого типу періодичних виданнях, оскільки вони надають можливість обмінюватися думками, ділитися досвідом і фахівцям із діаспори, які довгий час були відірвані від України, проте завжди переймалися проблемами українознавства.

Публікації, які представлені в нашому часописі, охоплюють доволі цікаве коло питань, актуальних і водночас проблемних: наукові розвідки, методичні матеріали для шкільництва, поетичні, прозові та драматичні твори й переклади сучасних маловідомих авторів. Маємо надію, що в нашому журналі Ви знайдете відповіді на свої запитання та зможете використати його у своїй практичній діяльності, пропагуючи ідею українства.

Будемо щиро вдячні за співпрацю з нами, за надіслані матеріали для публікації, за висловлені побажання та пропозиції щодо роботи редакції.

З повагою, редакційна колегія

УКРАЇНОЗНАВСТВО

Микола Гринь

З «БАТАЛЬЙОНУ МОЛОДИХ І ЗАВЗЯТИХ»... (ДО 90-РІЧЧЯ ДМИТРА ГОЛОВКА)

Хочете вірте, а хочете – ні, а Дмитрові Андрійовичу Головку – 90 років. Як писав він в одній зі своїх поезій, «це ж, мов коні, пролетіли роки...» Давайте ж разом порадіємо за скромного патріарха українського красного письменства. Дев'яносто – саме тому самому Головку, що не вивищував себе з-поміж ровесників та молодших колег, а несподівано в розмові порівняв себе з чорноробом української поезії.

Тому самому Дмитрові Головку, котрий увійшов до сучасної української культури та всього літературного процесу разом з Василем Симоненком, Миколою Сомом, Василем Діденком, Олесем Лупієм, Миколою Сингаївським, Петром Засенком, Тамарою Коломієць та іншими молодими «неофітами». І склали вони неповторну і багатогранну у творчості та сприйнятті світу когорту «батальйону молодих і завзятих». Тепер багатьом, можливо, й видасться неймовірним, але навіть у ті страшні часи ця плеяда молодого покоління не тільки не мислила свого

життя під портретами Сталіна чи інших фальшивих вождів суспільства, а й робила певний спротив. Навіть у непрості часи вигаданими комуністичними ідеологами творчого методу соціалістичного реалізму, коли «у груди б'є пекуча тризна», вони сміливо зачинали свою поетичну борозенку в українській літературі.

Хіба не спротивом Дмитра Головка була відмова відповідати викладачеві-генералові російською мовою в державному українському університеті. Розумів, що цей його вчинок не залишиться безкарним. Так і трапилося. У заліковці з'явилася «трійка», а він – без стипендії. Це вже згодом Дмитро напише, що людей змушували «щоб вижить якимось, рідну мову / міняли в горі на половецьку.../ Бо небезпечно жити “хохлами”...» Тоді ж дізнався про таку придибенцію на екзамені Павло Тичина та й дав землякові грошей «для підтримки штанів». Мовив: «Ось посиплються гонорари, віддаси». Та не взяв назад позику поет-академік. Сказав, що то його стипендія Головка. Такі епізоди з життя не забуваються.

В одній з інших розмов Дмитро Головка процитував слова свого побратима Василя Симоненка. Він тоді висловився чи не найвідважніше з усього молодіжного «батальйону», бо сказав, що «на прив'язі міцному / мене, мов пса, покірні холуї / тримали в закутку холодному, тісному.../ Я ж не прислужував нікому і нічому...» На такому ж прив'язі тримали тоді багатьох як молодих, так і старших письменників. Того ж таки односельця Дмитра Павла Тичину, котрий усе своє життя найбільше боявся радянської влади і якому, за словами Дмитра Андрійовича з поеми «На сонячній межі»: «сваволі ключники прокляті / Від миру божого тайком / Правду, закуту і розп'яту, / Замкнули сталінським замком...», а «Гулаг і сталінська комуна / Живі серця в труну кладе...»

А давайте перечитаємо поезії з перших збірок Дмитра Головка. Так, вони просякнуті патріотизмом, любов'ю до рідного краю. У кожній з наступних книг зримо постає те, що Дмитро вміло і майстерно шліфує, розвиває оту свою едемську хромосому, прищеплену в дитинстві. Так, окремі з віршів навіть дещо схожі на «паровозики», без яких тоді немислимо було видати поетичну книгу навіть маститим майстрам слова. Що вже говорити про початківців! Але поміж рядками, наполегливо й ретельно відредагованими й вихолощеними ідеологічними церберами, інтуїтивно звучить протест проти сваволі сталінських опричників. Бо навіть у землякові Павлу Тичині він уже тоді побачив (і згодом про це написав) «змордованого горобця, в якого хоч і настовбурчилося пір'я, але вже нема сили злетіти з розчепіреної долоні свого розпинателя...» А згадаймо хоча б метафоричну назву однієї з його книг «Просіка до обрію», де поет прагнув донести до читача думку про заскорузлість радянської системи, про необхідність у цій «тайзі» ідеологічного дурману рубати стежку до демократичного суспільства, у якому, знову ж таки, за словами його побратима Василя Симоненка, «кожного катюгу і тирана уже чекає зсукана петля», до свободи думок і помислів, до ліквідації все більшого зросійщення земляків-українців. Ці слова побратима Дмитро Андрійович підсилить думкою свого літературного героя: «Нас безліч літ мордує згуба, / Брехня і підлість на чолі». Ось тому й розпочинала, за словами Козака з «Сіверської легенди», народжуватися світла віра непокори ординцям...

Дмитро Андрійович тоді розумів, що влада є роботодавцем, який кожній людині може в разі потреби тієї ж влади перекрити кисень, викинути її, мов рибу, з річки на берег, де б вона задихнулася. Молода голова пухла від думок. Розумів, щоб не потрапити в становище риби, викинутої на пісок, треба виборсуватися з тенет вигаданого «соціалістичного реалізму», у якому дискредитується навіть саме поняття «людина», поривати з добою показухи й тотальної брехні, робити переоцінку цінностей, не треба кривити душею у праці зі словом. Зуміти так володіти ним, аби не зійти на шлях «подражання» комусь, бо то був би політ хай навіть з прихованим чи відвертим максималізмом на фальшивий Парнас. Бо ж пам'ятав повчання мами: Слово це – від Бога, бо ж і слово це – Бог, ікона якого завжди стояла уквітчана рушниками в божнику маминої хати. Тієї хати, що згоріла в полум'ї Другої світової війни, але до цього часу живе в його пам'яті і якій він і сьогодні вклоняється низько до землі, а одвірочок якої цілує зі сльозами на очах... А отим словом він з дитинства і весь творчий довгий шлях «возвеличував рабів отих німих...», ставив його біля них «на сторожі».

Так, Дмитро Андрійович народився тієї страшної зимової пори голодоморного тридцять третього в хаті, що «любистком ... дише». Йому ще в утробі матері довелося терпіти голод, не зник він і після народження, адже згорьованій селянці не було чого навіть у полотняну «ляльку» нажувати, аби вперти до рота посмоктати її голодному дитинчаті. Навкруги чулися плач, крики та стогін змучених голодомором односельців. Бо ж, писав він у своїх поезіях про той жахливий період, «котився голод з хати в хату», «він добирав дітей до страти...», а «колгоспний мор – як вовкулак... стискав людей в один кулак...» Уже пізніше

мама, яка «сама ж лиш затірку колгоспну хлєптала разом зі слізьми...», розповідала дорослому Дмитрові, що того страшного літа 33-го року навіть зозулі «подавилися» і боялися подавати голос. І її талановитий син виклав усе це майстерно на папері, де так і сказав, що в той рік «заніміли зозулі». І здивовано перепитував у неньки: «Ну, як я вижив у тім, третім?..

Але не завершилися на цьому митарства хлопчика. В одній з розмов Дмитро Андрійович ділився дитячими спогадами і повідав, що у мами було семеро дітей. Тато загинув. Батькове тепло в напівсидячому ложе, вимощеному кількома солдатськими тужурками, і сьогодні в його пам'яті. «Скільки вже минуло років, – пише він, – а те батькове тепло гріє мене й досі...» Щиро освідчується він читачам далі: «Воно обгорнулося навколо мого худенького тіла, присипляє, ніжить, пестить, забирає всю увагу...» Такі життєві реалії вимагали від хлопчика, а згодом парубка, щодня допомагати в міру своїх сил матусі. Він добре знає, що таке сільська праця.

Для Дмитра Андрійовича, пише він в одній з поезій, «жито сіяти – як свято...» Він і тепер може запрягти коня у підводу, смикнути за віжки і мовити «ньо, буланій», прокласти плугом борозну, прищепити яблуні чи груші. Бачили б ви, який добірний сад він має на своїй дачній ділянці в теж колись спаленому дотла нацистами Мочалищі, що межуює з його рідними Пісками. Родять там не тільки традиційні для Чернігівщини плодові дерева, а й виноград різних сортів, персики. А які огірки, помідори, перці, баклажани вони вирощують на тих вкрай бідних піщаних землях з дружиною Валентиною. Вистачає не тільки родині, а й на гостинці знайомим, сусідам у Києві. Любов до цього рідного краю, який він разом з Анатолієм Погрібним та іншими сподвижниками перетворював на зону відпочинку, бо все на їхніх подвір'ях з весни до пізньої осені потопало у квітах – цьому багатству ріднокраю, починалася з віршів. Як, мабуть, і в кожного митця. Як і в його побратима Анатолія Погрібного. Так, на цих віршах ще вбачаєш наліт школярства, але в них вже панують щирість, відвертість. І це він підніс до значних поетичних висот.

Як тут не згадати слова одного з його наставників Анатолія Дрофаня. Коли зовсім юний Дмитро віддав йому для прочитання рукопис своєї першої книги, той жартома мовив: «щось він легенький». Кмітливий Дмитро не поліз за словом у кишеню і відповів майстру: «ось прочитаєте і відчуєте, що там думки досить важкі». Так і було. Рукопис уже найближчим часом став книгою. Відтоді ніхто з видавців не зауважував йому на невеликий обсяг створеного. Знали, що там відшліфована мова, лише добірні зерна поезії, а вся половина відлетіла за вітром. Так і по сьогодні. Бо й пишеться йому там, у звичайнісінькій сільській хатині, чудово. У шухляді його письмового стола, що геть потопає в книгах розкішної бібліотеки, уже не один рукопис – заважає видати їх клята війна, розв'язана московськими рашистами. Тепер і він, і його меценати кожному зайву гривню передають на потреби Збройних сил України.

Тоді ж, у дитинстві, попереду маячили громи та полум'я Другої світової. Не оминула та напасть і його колиску – село Піски на Чернігівщині. Село, де за його ж словами: «ранок ходить, наче князь, а хати около ясне – що маків цвіт на грядці...» Так-так, це саме ті Піски, вулиці яких колись топтав і його знаменитий на весь світ земляк, поет-академік Павло Тичина. З тих вулиць-доріг і йому простелилася стежина у світ широкий. Хоч і мріяв він у дитинстві змайструвати літак і з Пісок полетіти на ньому мандрувати світом. Судилася йому інша доля. Так ось ті Піски фашистські нелюди за непокору мешканців жити за «новим порядком» спалили геть до тла. Тоді вогонь поглинув 670 дворів. А 861 жителя – від німців старих до малюків, які ледь навчилися вимовляти священне слово «мама», зігнали до сільської церкви і там заживо спалили. У пам'яті мого співрозмовника й сьогодні стоїть

несамовитий крик нациста з автоматом у руках, який під час облави несамовито репетував «щурюк» на семирічного хлопчика, котрий заплутувався ніжками в сухих бур'янах на городі та чагарниках у берегах, аби врятуватися від імовірної смерті. Скільки кілометрів він так біг, тепер і сам не знає. Але дістався сусіднього села і прибився до родичів, які вже зі сльозами на очах дивилися на палаючі Піски. Прихистили хлопчика, пригріли. Доки на згарищі землянку викопали. Так і вижив. Вижив, щоб донести світові поетичним та прозовим словом правду про героїзм своїх земляків і, чого гріха таїти, підлість окремих з них.

Узагалі ж, переказувати босоноге та жалюгідне дитинство Дмитра Андрійовича та наступні роки його життя і становлення як письменника, особистості – це переказувати його пречудові поезії, цитувати новели, ліричну п'єсу, поеми, оповідання та невеликі крилаті висловлювання, перекази яскравих історій, майстерно вихоплених з життя метафор – творів, що не підвладні багатьом маститим авторам короткої прози. Але це вже буде справжній літопис довоєнного, воєнного та й післявоєнного покоління. Якому, за словами сповіді його ліричного героя в поемі «Жито на посів», не раз «захотілось вдарить лихом / об землю, а точніш – об зло...»

Моє перше заочне знайомство з поетом-земляком Дмитром Головком відбулося в шкільні роки. Тоді я, активний читач районної газети, який і сам пробував римуєвати слова, уподобав на її сторінках вірші Дмитра Андрійовича. А в останніх числах липня 1972 року мене, учорашнього десятикласника, а на той час літературного працівника бобровицької районної газети «Жовтнева зоря», викликав до себе в кабінет редактор районки Володимир Васильович Немченко. Він дав мені в руки конверт і наказав негайно електричкою їхати до Києва, відшукати за вказаною адресою редакцію журналу «Театрально-Концертний Київ» і вручити цей конверт його головному редакторові Дмитрові Головку. Десь години через три конверт уже був у його руках. Дмитро Андрійович показав мені, як спуститися до Хрещатика, пройти до Софійської площі та оперного театру і призначив зустріч «через пару годинок». Звісно, я був раніше. Дмитро Андрійович велів повертатися в Бобровицю, відповіді він не писатиме, а телефоном щось «все розповість моєму редакторові».

Те «щось», звісно, мене цікавило. Але ця цікавість компенсувалася мені, сімнадцятирічному, уже тим, що я ручкався зі справжнім поетом, який пригостив мене чаєм з бутербродом, поетом, що уже мав власні книги поезій, і навіть говорив з ним. Я тоді навіть відчував, що маю крила за своїми плечима. Другого дня я від свого редактора дізнався, що їздив з посланням до професора Київського державного університету імені Тараса Шевченка Анатолія Погрібного, теж нашого земляка-пісківчанина, аби він посприяв мені стати студентом стаціонару факультету журналістики цього ж вишу. Оскільки під час минулорічного вступу на такий же факультет Львівського університету мені не вистачило для отримання студентського квитка одного балу, а цього року в столичний виш за конкурсу 24 абітурієнти на одне студентське місце я не добирав усього на всього половинку прохідного балу. Але професор Погрібний нічого тут вдіяти не міг. Тому я й став студентом-заочником.

Але відтоді моє спілкування з Дмитром Андрійовичем стало регулярним. Під час сесій в університеті він запрошував мене до себе додому. За чаюванням були розмови на всякі теми. Звісно, його цікавили всі новини з рідного краю. Неодноразовими були зустрічі з Дмитром Андрійовичем і під час різних читацьких та робітничих конференцій, що їх регулярно проводила редакція нашої газети, літературних свят на Бобровиччині.

На тих зустрічах він не тільки ділився власним досвідом поетичної роботи, учив молодих вслухатися, як це вмів робити славний наш Павло Тичина, у те, «як липа шелестить» і передати все це словами на папері, аби зачепити за живе читача або ж слухача...

Саме Павлу Тичині він насмілився показати свої перші поетичні спроби. Почув схвальну оцінку. Павло Григорович навіть ласкаво назвав його «божою людиною», як він називав і відповідно ставився до всіх поетів. Дмитро розумів дещо перебільшену увагу до нього та його віршів, але ще наполегливіше чаклував над словом, шліфував його, наповнював філософською та життєвою складовою. І та зустріч не тільки надихнула й підбадьорила, а й стала визначальною в його житті. Адже юний Дмитро, щоб мати гарантований шмат хліба в житті, тоді ще опановував у ремісничому училищі столиці ремесло різьбяра по дереву. Бо Бог ще змалечку його нагородив не тільки майстерністю римувати й володіти словом, а й малювати та майструвати. Роботу різьбяра на столичній меблевій фабриці імені Боженка поєднував з літературною творчістю. Це й привело його на факультет журналістики Київського державного університету імені Тараса Шевченка. У ті ж роки після виданої першої збірки поезій «Плем'я робітниче» Павло Тичина написав землякові напутнє слово. Медом лягли на серце початківця слова Павла Григоровича «...славному із молодих творців слова. Вірю й бачу у Дмитра Головка широкий творчий шлях відкривається. Щиро радію Вашому зростанню...»

Висока оцінка ранньої творчості поклала на нього важкий тягар відповідальності за кожне оприлюднене ним у журналах, газетах поетичне чи прозове слово. Його потужний голос згодом зазвучав у нових збірках «Зоряна вісь», «Снага», «Два корені веселки», «Непочата вода», «Народження». Звісно, така потужна підтримка юного таланту не залишилася непоміченою заздрісниками. Вони відверто знущалися з початківця. Мовляв, добре мати таку «волохату руку». Інший і справді б скористався такою перевагою, ліктями б розштовхував, мов гай шумить, своїх конкурентів на поетичній ниві. Але не такий Дмитро Андрійович. Він навіть у Спілку письменників вступив у дорослому віці і з великим багажем творчого доробку. До речі, 2024 року виповнюється півстоліття з тієї знакової в його житті події. Сподіваюся, що й Національна спілка письменників України і її міський столичний підрозділ, до розбудови якого доклав немало організаторських та творчих зусиль Дмитро Андрійович, не забудуть про цей його добірний хліборобський засів. Як пізніше писав Дмитро Андрійович, у такі хвилини задрощів колег у нього, як і в Павла Тичини, «бувало, стискались вуста, / каркав ворон у творчому злеті і окатий пугисько свистав...» Було й таке, що не раз укусить «гад у масці добропорядності та втіхи». Попри такі кпини, підніжки Дмитро зростав у майстерності володіння словом, він до сьогодні його постійно «любов'ю обласкає...», тому зійшов «на висоти, ставши твердо на отчий поріг...» І серед багатьох звань, посад найпочеснішим вважає лавреатство премії свого земляка академіка Павла Тичини.

А тоді, після перших збірок поезій, коли він усе наполегливіше загнздував Пегаса в польоті на Парнас, несподівано прийшла підтримка не тільки від Павла Тичини. Його здібності, наполегливість, філігранну працю над словом помітили і прилюдно позитивно оцінили інші класики. І серед них – Володимир Сосюра, Максим Рильський, Андрій Малишко. Як тут крилам не вирости?! Звісно, мати підтримку і таке схвалення від маститих авторів – справа приємна і корисна. Але важливішою є підтримка масового читача. Це добре розумів Дмитро Андрійович. І тому з кожною новою книгою в них не знайдете убогості художньої мови, усе менше заідеологізованості, усе потужніше звучить публіцистична риторика, приваблює архетипна семантика, духовні, морально-філософські, етично-побутові аспекти життя-буття. Прочитайте його вірші, інші твори, подумайте над їхньою архітектонікою схильного до філософічного сприйняття світу автора і ви неодмінно побачите, як поет і прозаїк стає на сповідь не тільки перед своїми земляками, не тільки перед рідним селом і краєм, де закопана його пуповина, а й усією Україною. Це мов дорога Анатолія Погрібного, що пролягає з маленького лісового Мочалища на півдні Чернігівщини до столиці України –

Києва. Приємно, що словом і ділом сприяв будівництву цієї магістралі й Дмитро Головка з односторонніми-патріотами. І цією дорогою, за словами журналіста Андрія Лотоцького, усі ми «сьогодні йдемо» і веде вона «до української України...»

У багатьох творах він показав свою майстерність вплітати в художню частину свого прозового твору документальні розповіді живих свідків. Візьміть його «Чорне крило недолі». Там що не рядок, то разючий ефект достовірності, співпереживання та невимовного болю з потрясінням від пережитого. Перекоаний, з уяви кожного читача довго не зникне живий, а не вигаданий образ сільської церкви, отієї, що «на майдані, де революція іде...», спаленої дотла нацистами. До речі, допомагали їм у цьому страшному злочині рашистські посіпаки-власівці. А як уміло і майстерно поет демонструє свою архітектурну майстерність, коли зводить символічні мости між героїчним й трагічним минулим та сучасним України. Пошлюся хоча б на поему «Батурин». Саме там йому вдалося заглибитися в одвічні причини ненависті й жорстокості північного сусіда, який упродовж століть розбійницькими методами вдирається на українську землю, безжально палить, руйнує, убиває українців. Як колись у Батурині, рашисти знову в огонь «жбурляють немовлят, щоб меншеросло “хохлят”...»

Крок за кроком із зростанням літературної майстерності поет стає улюбленцем Музи. Його літературні твори кладуть на музику і багато їх уже десятиліттями звучать в ефірі та з різноманітних сцен як народні пісні. Не перелічити, скільки окремих солістів, аматорських та заслужених хорових та ансамблевих колективів співають як народну пісню «На зорі мене, мамо, збуди». До речі, зміст її пророчий. Автор обіцяв наносити води матусі із далекої криниці на цілісінський день. Тепер така ж криниця розташована за 150 метрів від оселі Дмитра Андрійовича в Мочалищі, і ні в нього, ні в дружини уже нема сил носити відрами з неї додому воду. Уперше за багато десятиліть цьогогоріч вони літували в столиці, а не в селі. Та повернуся до пісенної творчості. Зокрема, згадаю пісню «Бобровиця», що стала своєрідним гімном колишнього районного центру Чернігівщини. До переліку популярних можна додати пісні на його слова «Вечірне адажіо», «А мати жде», «Новорічна співанка». У багатьох зонах бойових дій російсько-української війни наші бійці співають «Приїхав хлопець із АТО». Додам, що не так давно видавництво «Волинські обереги» порадувало читачів та шанувальників творчості Дмитра Головка збірником пісень «Усе освячене тобою». Там більше двадцяти пісень його авторства, що й сьогодні є в репертуарах колективів та солістів.

Один з героїв сучасної української літератури чи то свідомо, чи у відчай заявив, що треба бути великим сучасним сином, щоб прожити в цьому світі довго і творче життя. Такий суворий виклик спростував Дмитро Андрійович Головка. Дослідники ще колись проаналізують через мікроскоп його життєву ниву і дорідний урожай на ній. Можливо, і сам ювіляр тряхне сивиною і навіть після пережитих цьогогоріч операцій на серці візьметься за мемуари. Але вже сьогодні можу сказати: попри всі потрясіння, всупереч усім викликам він не став гвинтиком і коліщатком отієї заідеологізованої літературної машини, не став стверджувати і розповсюджувати брехню, що вже «комунізму далі видно»... І як тут не згадати слова ліричного героя одного з творів Дмитра Головка, який запитує: «Хто, поете, признайся ти єсьм? / Чи акорд? А чи порив? Чи глина? / – Я – буття. Я у леті увесь / Міжчасова нервова клітина...» І дуже прикро, що на шляху в Дмитра Андрійовича, як і його товаришів з «батальйону молодих та відважних» та й маститих поетів, аж занадто багато було «трутизни, глупоти і пілатів».

Без сумнівів зауважу й таке: таємниці творчості й популярності патріарха і аксакала сучасної української літератури варто шукати в пророчих рядках його геніального земляка Павла Тичини. Це ж його слова «з глибокої пий ти криниці, / сьогоднішній вловлю розмай, /

нового нема без традицій, / Все цінне у серце приймай...» стали справжнім дороговказом на творчому шляху, не догмою, а керівництвом до дій на літературній ниві, що триває ось уже не одне десятиліття.

З роси ж і води та кожної української калабаньки Вам, Дмитре Андрійовичу, славному представнику батальйону шістдесятників, на многії і благії літа. Вірю, що з роками не зміліє Ваша талановита ріка, а творча невситимість Вашої мистецької натури, виплеканої тичинівським краєм, щороку буютиме веселковими барвами, мов мальви на подвір'ї Вашого осідку в Мочалищі. Будьте ще довго таким молодим і завзятим на користь Україні!

Тамара Демченко

СИН ЧЕРНІГІВЩИНИ – РОМАН БЖЕСЬКИЙ

Меморіальна дошка Романові Бжеському в Ніжині на Стіні Героїв

У статті на основі історико-біографічної літератури, деяких документів та джерел особового походження висвітлено життєвий шлях (переважно чернігівської доби), проаналізовано історико-публіцистичний доробок маловідомого діяча національно-визвольного руху, уродженця Чернігівщини Р. Бжеського (1897–1982 рр.).

Кожний, хто вивчав історію Української революції на рівні персоналій, не міг не помітити такого явища: серед постатей діячів визвольних змагань практично вся увага віддається представникам соціалістичних, лівих партій. Щоправда, останніми роками інтенсивно досліджується когорта консерваторів на чолі з гетьманом П. Скоропадським. А от праве, самостійницьке крило творців і учасників Української революції, можливо, за єдиним винятком – потужної постаті

М. Міхновського – традиційно перебуває на маргінесі дослідницького інтересу.

На нашу думку, така ситуація породжена як об'єктивними факторами, так і певною обережністю авторів. Мабуть, мав рацію П. Мірчук, коли, аналізуючи становище в Україні напередодні революції, ще 55 років тому відзначив, що в інтелігентських колах «тодішньої Наддніпрянщини, що цікавились політикою, соціалістичний табор мав багато міцніші впливи, чим націоналістичний». Він пояснював стан справ просто: «На українських самостійників-націоналістів і на саму ідею самостійности України йшла безупинна запекла атака зі сторони усіх інших політичних сил, що діяли тоді в Україні, – чорносотенців, російських і єврейських соціалістів, представників українських соціалістичних організацій, так званих “народовців”» Очевидно, під цією назвою автор розумів ліберально-демократичне крило національно-визвольного руху. Водночас українські соціалісти трактували «національне питання неіснуючим і шкідливим і так представляли його завжди українському народові. Українські ж “народовці” дивилися на ідею самостійности України як на чарівну, але не здійсниму мрію, яку не вільно підносити як політичний постулят, бо цим стягається лиш непотрібно поліційні репресії проти українства і цим унеможлиблюється єдинокорисну для українського народу культурницьку роботу».

Попри певну штучність цих висновків та несправедливість стосовно «народовців», бо ж інший публіцист, котрий писав, що останні «працювали над відродженням свого рідного народу з такою самою посвятою, як працювали проповідники й борці за християнство» теж спирався на історичні реалії, варто визнати, що частка істини в них присутня: самостійницька течія перебувала в значно ж невігіднішому становищі, ніж їхні відкриті вороги й непевні друзі.

Якщо цілий рух потрапив до табуєваних тем, то природно, що його очільникам і тим паче рядовим (на час революції, звичайно) учасникам пощастило ще менше.

Роман Бжеський у цьому контексті посідає дещо особнє місце. З одного боку, про нього написано вже чимало праць, та й доробок його теж достатньо відомий в Україні. З-поміж численних публікацій треба відзначити насамперед біографічні нариси Я. Дашкевича, Г. Сварник, Г. Чернихівського. Декілька слів хотілося б сказати про останнього із перелічених авторів. Про нього писали: «Регіональне волинознавство не мислиться без наукового доробку Гаврила Івановича Чернихівського – літературознавця, лауреата премій у галузі охорони пам'яток історії та культури ім. В. Антоновича (1998), літературно-мистецької ім. братів Лепких (2002), міжнародної премії Фонду родини Воляників-Швабінських (2004). Улас Самчук “Український Гомер ХХ ст.” – у науковому доробку Гаврила Чернихівського займає чи не найголовніше місце».

У контексті нашої теми варто відзначити, що захоплення постаттю У. Самчука, імовірно, привело дослідника до Бжеського: він буквально відкрив для українців цю постать і зараз жваво цікавиться всім, що пов'язано з нею. Про це свідчать і численні публікації, до речі, одна з них була передрукована газетою «Сіверщина». І стійкий інтерес до наукової й творчої спадщини нашого земляка, і тісні контакти з його доньками. І, нарешті, зворушлива готовність допомогти кожному, хто виявляє зацікавленість особою Бжеського. Завдяки зусиллям п. Чернихівського статті про Р. Бжеського увійшли до двох енциклопедичних видань: «Українська журналістика в іменах» та Тернопільського енциклопедичного словника. З іншого боку, треба відзначити, що досі не існує наукової біографії історика, що породжує деякі прямо-таки міфічні сюжети. Так, чимало запитань викликає скомпонована А. Кармелюком біографічна довідка, уміщена як додаток до перевиданої праці Р. Бжеського «Біла книга: Національна і соціальна політика советів на службі московського імперіалізму». Справді, сам Бжеський писав у мемуарах, що виконуючи обов'язки дипломатичного кур'єра, він напередодні гетьманського перевороту їздив до Москви, де зустрічався з Г. Чичеріним, Л. Караханом, вів «дипломатичні переговори» з «самим В. Леніним»? Чи міг він уже в 20-х рр. декілька разів переходити кордон СРСР, потрапляти до тюрми, звідки його нібито рятував «відомий поет В. Еллан-Блакитний»?

Ми виписали ці приклади, бо вони звучать дещо фантастично, з огляду на ті матеріали, що друкувалися раніше. Водночас це вказує, що окремі періоди життєвого шляху героя цієї розвідки висвітлені фрагментарно. Одним із таких може вважатися чернігівська доба.

Свого часу, прочитавши чи не найвідомішу книгу Р. Бжеського «Нариси з історії українських визвольних змагань. 1917–1918», авторка цих рядків була заінтригована тим, що цей «загадковий вістниківець» народився в Ніжині, і прагнула розшукати в метричних книгах Ніжинської єпархії (а вони за 1894 р. усі збереглися) достовірний запис про хрещення земляка. На жаль, ці наміри не увінчалися успіхом. Тільки через декілька років нам пощастило виявити необхідну інформацію.

Цей результат став підґрунтям для створення нарису про чернігівський період життя Р. Бжеського. Подальше його життя буде окреслено пунктирними лініями, виходячи з напрацювань вищеназваних дослідників.

Важливим джерелом стали спогади Р. Бжеського, а також дані з місцевої періодики, деякі інші матеріали з історії революційних подій на Чернігівщині. Мемуари Характерника (під таким псевдонімом вони друкувалися) отримали справедливо високу оцінку Я. Дашкевича. Історик відзначив, що про «Україну визвольних змагань» Р. Бжеський написав «як заангажований самовидець некерівного рангу, а не як байдужий нейтральний спостерігач». На жаль, далеко не всі книги «Літературно-Наукового Вістника», де, згідно з покажчиком друкувалися спогади нашого земляка, пощастило розшукати в книгозбірнях Києва. Окрім того, вони доведені тільки до 1918, а не 1921 року, як зазначено в назві.

Отже, розпочнемо з визначальної в житті кожної людини дати. Згідно із записом у метричній книзі Катерининської церкви міста Чернігова, 23 березня 1897 року народився, а 16 квітня був охрещений Роман – син колезького секретаря Стефана Антонова Бржеського, римсько-католицького сповідання, і його законної дружини Олени Василевої, православної. Хрещеними батьками новонародженого стали надвірний радник Василь Петрів Грищенко, а матір'ю – дружина надвірного радника Лідія Василева Диновська. Церковний обряд здійснили священник Макарій Смелницький з дияконом Миколою Бондаревським.

У цій інформації немає нічого дивного – у традиціях чернігівців (і, мабуть, не лише їх) брати в хрещені батьки для новонароджених найближчих родичів, запис на своєму місці, жодних виправлень, як і відміток про видачу свідоцтва немає. Хлопчик міг народитися в Ніжині, але хрестити його повезли до Чернігова, де жила родина. Очевидно, що близьких друзів у місті Бржеські не мали, тому хрещеними стали рідні матері.

Завдяки інформації з календарів Чернігівської губернії, можна більш-менш точно встановити час приїзду С. Бржеського (із сім'єю чи без – поки що не встановлено) у Чернігів. Календар на 1891 р. (друкувався 1890 року) серед численних чиновників цього прізвища не наводить. А календар на 1893 р. – називає серед чиновників окружного акцизного управління (6-й округ) на посаді молодшого помічника наглядача округу технолога Стефана Антоновича Бржєєвського. Отже, хоча прізвище й спотворене, але можна допустити, що Бржеський прибув до губернії в проміжку 1891–1892 рр. Через 10 років він служив уже старшим помічником наглядача округу зі збору акцизу із цукру, відповідаючи за м. Шостку Глухівського повіту. Ще через десять з гаком літ С. Бржеський став старшим помічником наглядача I округу, здобув чин надвірного радника.

Кочовий спосіб життя, відсутність у Чернігові друзів з дитячих років, рідних, очевидно, визначили і коло спілкування старших Бржеських: воно замикалося на родичах. Так, 1906 року дворянин С. А. Бржеський був «поручителем» на весіллі родички по дружині – дочки колезького асесора Марії Василівни Грищенко. У списку поляків Чернігова – виборців до Всеросійських установчих зборів – С. Бржеський не представлений.

Отож можна вважати, що він як російський чиновник до польської громади не входив. Із незрозумілих причин дата народження Р. Бжеського перенесена на три роки назад. Н. Бжєська у передмові до бібліографії праць покійного чоловіка писала з цього приводу: «Оригінальних документів у Романа Бжеського не збереглося. Після втечі з московської (червоної) в'язниці відійшов на Західню Україну. Мені казав, що з огляду на війну (1914) дата його народження була змінена (уперед чи взад?)»

Війна, тобто бажання уникнути мобілізації, тут, імовірно, не відіграла особливої ролі, бо тоді б прагнули применшити вік. Зрештою, у списках новобранців Р. Бжеський, мабуть, таки числився, ба більше, він сам писав, що, ще навчаючись у гімназії, отримав військовий вишкіл і чин унтер-офіцера, і якщо його не призвали до діючої армії, то на те мали бути вагомні причини. Можна зробити припущення, що він сам приписав собі роки, щоб виглядати соліднішим з огляду на ті можливості, які відкривалися перед ним у роки революції.

До 1917 р. Роман Бжеський завершив свою середню освіту. На жаль, фонди Чернігівської чоловічої гімназії не збереглися, тому будь-яка інформація з цього приводу відсутня. Важко також, спираючись на достовірні дані, визначити джерела української ментальності юнака. Можливо, як стверджують біографи, це було родинне виховання: «Мати його з Полтавщини, походила з давнього козацького старшинського роду, у якому насамперед цінували волю. Бабуня Романа була близько споріднена з Миколою Гоголем, зустрівалася з ним, гордилася, що має родича – великого письменника».

Сам Бжеський свої спогади розпочав інформацією про брак «свідомих українців (старшого віку – не шкільної молоді)» у Чернігові – близько тридцяти п'яти осіб на 40-тисячне місто, а разом з представниками учнівської молоді – 100–120 душ, і вже цим вказав на протиставлення молодіжного руху старшим. Окрім того, революційних гуртків різного політичного спрямування в Чернігові було чимало: 1911 року їх працювало 15. Проте автор мемуарів обмежився тільки згадкою про «філію ТУП'а», яку ототожнював із «Старою Громадою», і детально описав «Самостійницьке Брацтво», членом якого став 1916 року. Очолював організацію Василь Елланський (В. Еллан-Блакитний), членами були Павло Тичина («тоді ще невідомий, мовчазний і скромний студент»), Аркадій Казка, Євреїнів, Колоскевич, В. Коновал, Н. Коновал, Н. Лайко, і Гр. Устименко. «Братчики» заснували у другій половині 1916 р. Юнацьку спілку (близько 30 середньошкільників), мали бібліотеку, продавали українську літературу, організували лотерею на користь українських політв'язнів, готували реферати на різні теми. Вони підтримували зв'язок із Києвом та старшими українцями. Серед відомих діячів національно-визвольного руху, котрих Бжеський згадує в мемуарах, варто виокремити Валентина Отамановського та Євгена Онацького. Перший з них восени 1916 р. прочитав чернігівським братчикам реферат на тему «Економічна політика Росії супроти України» і дискутував під час цього з Онацьким, котрий 1917 року став членом Української партії соціалістів-революціонерів і представляв Чернігівську губернію в Центральній Раді.

Цей сюжет узгоджується із визнанням самого В. Отамановського, який писав: «За студентських часів перед революцією в мене склався самостійний націоналістичний світогляд, суть якого в скороченню є така: тільки національна держава забезпечує повні національні права поневоленої нації; класова боротьба є справа внутрішня і перед лицем національного ворога не повинно бути клас та партій; поразка Росії од німців та революція внаслідок цього мусять призвести до розвалу російської тюрми народів та повстання УНР». Погляди ж Є. Онацького згодом зазнали радикального переосмислення, і він став одним із ідеологів українського інтегрального націоналізму. Узагалі, це товариство складалося із особистостей, чії дороги в майбутньому розійшлися.

Початок революційних подій у Чернігові ознаменувався численними акціями волевиявлення народу, радості сподівань. Хвиля захопила і юного Бжеського. Чи не вперше його ім'я згадується в пресі у зв'язку із українськими зборами, скликаними 18 березня радою місцевого осередку ТУПу. Уже простий перелік тем, яких торкалися у своїх виступах численні промовці, окреслює коло завдань чернігівських українців. Так, І. Коновал закликав відновити роботу «Просвіти» – улюбленого дітища поступової чернігівської інтелігенції. Г. Стаднюк говорив про «потребу українських шкіл всіх типів». Його підтримав В. Базилевич, зажадавши, щоб Чернігівське губернське земство подбало про заснування українських шкіл. О. Карпинський висловив вболівання за долю української наукової преси, а Олекса Приходько – улюбленої справи всього свого життя – «української пісні і національного музичного виховання». «Представник студентської молоді Василь Елланський закликає ту велику частину української інтелігенції, яка відбилася од української бідної й виснаженої маси, звернутися до праці на користь рідного краю під українським прапором». [...] Учень Чернігівської гімназії Р. Бжеський говорив «про крайню потребу закладати зараз же чи окремо, чи при гімназіях лекції або курси українознавства». [...] Хор під орудою О. Приходька багаторазово виконував «Заповіт» та «Український національний гімн». У залі лунало «Слава Україні!», «настрій у присутніх святочний і радісний».

Збори ухвалили резолюції з вимогами:

1. Вільна автономна Україна в складі федеративної Російської республіки.

2. Заснування окремих українських полків.
3. Відкриття українських шкіл.
4. Заведення української викладавочої мови по школах Чернігова.

У спогадах про ці збори Бжеський не згадує, бо, як націоналістові, йому не личило брати участь у такому заході. Прикметно, що автор газетної замітки називає його просто учнем гімназії. Отже, на цей час юнак не мав ніякого іншого суспільного статусу, хоча його й переповнював молодечий революційний ентузіазм. Імовірно, що посаду в міській міліції він отримав пізніше. Згідно з даними преси, на середину червня 1917 р. юнак виконував обов'язки помічника начальника міліції I міського району Чернігова. Коли відбулося це призначення – невідомо. Жодним словом не обізвався Бжеський також про те, що брав участь у відродженні Чернігівської «Просвіти». У квітні того року, виступаючи на перших зборах поновленого товариства, він висловив побажання, «що тепер за вільні часи «Просвіта» поверне народові згублену за часи пригноблення культурність, і вносить пропозицію приступити до виборів Ради товариства і таким чином розпочати конкретну працю». Р. Бжеський увійшов до ради товариства.

Звичайно, можна трактувати ці кроки як винятково культурницькі, котрі до справжньої революції мають досить опосередкований стосунок. Проте зважаючи на тогочасні реалії, треба визнати їх відповідними духові часу. Очевидно, як активний учасник українського руху, (можливо, член ради чернігівської «Просвіти») Бжеський був обраний делегатом губернського Українського з'їзду (8–10 червня 1917 р.), скликаного місцевою українською громадою згідно з вказівкою Центральної Ради. Її представник, уже згаданий Є. Онацький, задав тон у висвітленні найактуальнішого, з точки зору київських державотворців, питання – про автономію України та ставлення до неї Росії. Доповідач визнав, що Тимчасовий уряд «не зрозумів, або не хотів зрозуміти наших домагань», проте закликав «іти вперед, вперед, вперед до широкої національно-територіальної автономії».

Природно, що довкола такої постановки найбільш злободенного тоді питання відразу розгорілася дискусія. Є. Онацькому та його однодумцям заперечив представник чернігівських самостійників Р. Бжеський (Бржеський): «Попередні промовці казали про автономію. Автономія це умова, яку дасть нам Учредительне Зібрання. Але Україна, як знаєте, багато заклала умов з Москвою, яка їх не додержувала і довела нас до найгіршого занепаду. Хто тепер поручиться за додержання української автономії?» – звернувся він до аудиторії, одночасно закликавши «не боятися самостійності». «Автономія України не йде на користь рос[ійській] буржуазії. І не тільки буржуазія йде проти укр[аїнської] автономії – рос[ійські] демократичні партії настроєні проти нас і ідуть в розріз з нами. Коли автономія і буде проведена, то її можуть згодом одняти. Звичайно, як в Росії остаточно запанує соціалізм, тоді життя може бути сусідське, братське. А зараз у Росії все-таки сильна буржуазія і вона не випустить України з рук». Висловивши свої сумніви щодо добрих намірів метрополії, Бжеський неохоче визнає автономістичний принцип: «Зараз ми не можемо мати самостійности, тільки автономію, але коли нам будуть силкуватися одібрати автономію і повернути Україну в минулий стан, то ми не мусимо боятися самостійности. Така велика багата країна територією не менше Германії, може бути самостійною. Її інтереси – економічні – не зв'язані тісно з Москвою. Тільки самостійна держава забезпечує всі права. Будучи самостійною, Україна зможе увійти в союз з Росією, але як рівний з рівним. Москвинам на території України права мусять бути забезпечені, – ми нікого не хочемо поневолювати, але не хочемо, щоб московська нога нас давила», – твердив він. Цікаво, що у спогадах Бжеський зовсім не згадує про цей з'їзд, можливо тому, що власний

виступ через деякий час йому видався опортуністичним, а негативну реакцію на нього він сприйняв як особисту образу.

Насправді, у дещо плутаних думках молодого патріота відобразилася уся суперечливість політичних прагнень тодішнього українства: з одного боку, гостра і цілком обґрунтована недовіра до російського політикуму, з іншого – погано уявлялося життя без Росії, поза її впливом і пріоритетами.

Як переконаний націоналіст Р. Бжеський головну увагу у своїй праці, присвяченій історії Української революції, звертає на військовий складник революційного процесу. І якщо інформацію про заснування Військового клубу ім. П. Полуботка він почерпнув із київської газети, то історія чернігівського українського полку творилася, імовірно, не тільки на його очах, а й за безпосередньою участю, хоча він і приховав прізвище «братчика», котрий стояв за цією справою. Р. Бжеський повідомив, що вже 12 березня (за н. ст.) у Чернігові було створено «осередок для формовання пішого полку». Його керівником став «сотник» Василь Павленко, а членами – телеграфіст Летушко (у спогадах Р. Бжеського – Літошко) та «військовий урядовець Веремієнко». Про двох останніх достовірних відомостей не збереглося, а поручик В. Павленко став 1917 року в місті досить популярною особою.

Він народився 1 січня 1894 р. у Чернігові в родині запасного унтер-офіцера містечка Седнева Чернігівського повіту Артемія Максимова Павленка і його законної дружини Анни Василевої. Про цю колоритну постать чернігівський краєзнавець Г. Греченко дав у книзі нарисів про репресованих освітян ґрунтовну довідку під назвою «Правдолюб із Чернігова». В. Павленко закінчив учительську семінарію та Чугуївське військове училище. У роки Першої світової війни підпоручик був поранений і контужений, 1916 року його в чині поручика демобілізували як інваліда I групи.

За радянських часів він працював учителем. 1937 року Павленка заарештували за звинуваченням у «веденні антирадянської націоналістичної агітації». Він повністю відбув свій термін ув'язнення в таборах ГУЛАГу, але 1949 року його спіткав новий арешт по тому ж обвинуваченню. Тільки 1957 року справу проти в'язня припинили за «недоведеністю злочину». Дата смерті невстановлена...

Але повернімося до історії полку. Р. Бжеський слушно підкреслив, що формування його провадилося в дуже скрутних умовах. Військові органи трактували вояків полку «як дезертирів, старшині ж загрожував військовий суд». Окрім того, офіцерів позбавляли платні. Досить колоритний вигляд має й опис місця розташування полку – це була «обгороджена парканом спортова площа товариства “Сокіл”». На майданчику розташовувався «малий літній будиночок, у якому була каса для продажу квитків, роздягальні для спортсменів та великий ганок, над яким був дах. На цій площі й скучилися вояки, які вписувалися до полку. Вони там і ночували, здебільшого під голим небом, бо в приміщенні тому лише початково могли вміститися перші охотники. Вони не мали ані зброї, ані харчів від військової влади». Згідно з даними автора, певну допомогу у формуванні військової частини надали старшини – сотник Храчевич і поручник Н. Плєскач «лікар-українець Василь Базилевич» та неназваний «братчик», який «провадив освідомлюючу політичну роботу».

Незважаючи на несприятливі обставини, 20 квітня «назбиралося вже понад тисячу вояків, які були сформовані в сотні і які, щоб підкреслити свої антимосковські погляди, назвали себе полком ім. гетьмана Петра Дорошенка». У них був свій полковий прапор, «на якому малярка Павла Діденко вималювала портрет гетьмана-патріота».

На думку Р. Бжеського, новостворена військова частина мала багато ворогів і в особі місцевих автономістів на чолі із І. Шрагом, і прибулого із Києва представника Центральної Ради хорунжого Ф. Селецького, і представника більшовиків Юрка Коцюбинського. Проте

тогочасна преса не підтверджує інформацію про повсюдну ворожість до щойно сформованого полку. Навпаки, вояки на чолі з В. Павленком брали участь у багатьох з'їздах, маніфестаціях, демонстраціях, і скрізь їх вітали. Єдиним ворогом у місті виявилися солдати так званої «Воронезької запасної дружини», яка розташувалася в казармах Переволоченського полку, котрий перебував на фронті. На Першому українському з'їзді в Чернігові, про нього йшлося вище, В. Павленко скаржився: «28 травня, як ви знаєте “дружинники” зробили озброєний напад на козаків, били прикладами...»

Звичайно, цей конфлікт не сприяв взаєморозумінню, але його, принаймні за наслідками, не варто навіть порівнювати із драматичними подіями, пов'язаними із розстрілом богданівців. 19 червня солдати «Воронезької дружини» організували мітинг, куди запросили і вояків українського полку. На мітингу було висловлене побажання більшої частини «дружини» служити в українському війську, постановили забути прикрий інцидент, щоб надалі «разом працювати для добра рідної України і всієї Росії».

Р. Бжеському настільки сильно запам'ятався один епізод, спричинений діями В. Павленка в червні 1917 р., що в стислому вигляді він знайшов своє відображення в «Нарисах з історії українських визвольних змагань», а значно розлогіше – у «Згадках». Варто зазначити, що чимало місця мемуарист відвів саме змалюванню ситуації, що склалася на II селянському з'їзді Чернігівщини, який розпочав свою роботу 10 червня. На ньому Бжеський теж виступав із самостійницькою заявою і знову невдало: більшість делегатів його не підтримала. Несподівано роботу з'їзду перервав сотник Павленко, який повідомив, що в Києві на Софійській площі «урочисто проголошено самостійність» (саме так зрозумів телеграму із Києва вже згадуваний телеграфіст Літошко). «... у відчинені двері залі ввійшов відділ вояків з голими шаблями і урочисто вніс український прапор, а сам Павленко, звертаючись до здивованих “Українців” та приголомшених несподіванкою Росіян, оголосив, що він одержав телеграму про те, що в Києві дві години тому нарешті проголошено повну самостійність України. Він закликає всіх до оборони й організації своєї держави та, обіцяючи разом із військом до загину боронити незалежність рідного краю, закінчує свою промову гучним “Слава” рідній державі та її урядові».

Бжеський не був би самим собою, якби не довів цей сюжет до логічного завершення, тобто змалювання зради ненависних йому автономістів. Хоча зал і висловлював задоволення: слова Павленка «були покриті однодушним “слава” селян і вояків», але «більше помірковані й досвідчені росіяне у порозумінню з Шрагом зажадали у Павленка телеграми і коли побачили, що то була не урядова телеграма, просили Шрага, щоб він заявив з'їзду про те, що се звістка ще не певна і закликав присутніх до обережності у своїх постановках». Цікаво, що на сторінках місцевої газети епізод був висвітлений зовсім інакше: телеграма, отримана Павленком, нібито сповіщала, що в Києві проголошено автономію України (що загалом відповідало дійсності). І. Коновал повідомив про це зі словами «Христос воскрес! Объявлена автономия Украины! Хай живе вільна Україна!», а з'їзд «бурхливо сприйняв цю звістку і голосно вітав відродження України». У будь-якому разі позиція президії з'їзду сприймається як цілком нормальний крок, але з точки зору Бжеського, вона вимагала осуду. Завершуючи першу частину своїх спогадів, він наголосив: приклад «повстання українського ім. Гетьм[ана] Петра Дорошенка полку» демонструє той факт, що «українські політичні діячі, за невеликими виїмками, не лише не можуть уважатися ініціаторами у справі творення української армії, а навпаки під натиском українських низів дуже неохоче мирилися з фактом існування українського полку і цілком були нездатні взяти провід у свої руки завдяки своєму опортунізму, москофільству та нерішучості».

Такий підхід незаперечно доводить, що на момент написання спогадів (а це було років 7 по тому) Р. Бжеський став за своїм світоглядом переконаним націоналістом, якому соромно було навіть згадувати про свою участь у роботі «Просвіти» чи мирних зібраннях українців. Єдино гідним засобом боротьби він уважав збройний чин. У цьому молодого чернігівця, якщо вірити його спогадам, бо більше достовірних даних ми не маємо, переконувала і участь в обороні Києва від муравйовських військ, і партизанський рух, знову ж таки виразно антибільшовицького спрямування.

1918 року він жив і працював у Києві, хоча й не поривав зв'язків із рідним містом. Так, збереглося газетне повідомлення, що наприкінці серпня 1918 р. юнак виступав на організованому «Просвітою» вечорі, присвяченому пам'яті гетьмана І. Мазепи. Добродій Бжеський «підкреслив гарячу любов Мазепи до України та бажання її щастя», прагнення «визволитись з залізних пазурів Москви», закликав українське громадянство подбати про перенесення праху гетьмана до України, та висловив жаль, що в українській літературі Мазепі «не присвячено жадного творіння тоді, як його давно вже оспівано в закордонній літературі та московській».

На щастя, Р. Бжеському не судилося загинути в чекістських катівнях у роки визвольних змагань. На початку 1920 р. він перейшов радянсько-польський кордон і поселився в Кременці – тоді повітовому центрі Волинського воєводства. Від цього часу життєвий шлях нашого героя, завдяки зусиллям кременецького краєзнавця Г. Чернихівського, обростає плоттю і кров'ю, набуває зв'язного характеру. Р. Бжеський затримався в цьому волинському місті надовго – майже на чверть століття. Тут він двічі одружувався: перша дружина – співачка Маргарита Боно, залишилася на все життя щирим другом. На її честь старша донька Бжеських отримала своє ім'я. Друга дружина Р. Бжеського – Надія, уроджена Науменко, теж стала не просто вірною дружиною, а другом і однодумцем свого невгамовного чоловіка. Звичайно, що зі сподіваннями на швидку перемогу в збройній боротьбі в міжвоєнну добу було покінчено. Але Бжеський швидко знайшов нове поле діяльності. У Кременці він працював директором книгарні місцевого товариства «Просвіта», яка вважалася однією з найбільших на Волині, і одночасно створив із учнів української гімназії підпільний гурток, який згодом переріс у молодіжну організацію «Юнак». Доречно підкреслити, що Бжеський, імовірно, не мав вищої освіти, і всі свої неабиякі знання здобував самотужки – шляхом самосвіти. Для кременецької молоді він читав лекції із українознавства, яке включало географію, історію, етнографію, антропологію. Лектор уважав, що ця діяльність є головною. У пізнішому листі до одного зі своїх слухачів він писав: «Щодо “курсів”, то я для того осів на Волині, щоб провадити цю працю. Спочатку я особисто довго вишколював Голувка, Гаврилюка, Сойка і Трачука, потім – Штуля, Жураківського і Тимофіїва. Після того вони взяли на себе вишкіл окремих гуртків, які були створені і які не повинні були знати про існування подібних інших гуртків. Підготована ними молодь проходила потім у мене лише “Націоналізм” Донцова».

Очевидно, що згадка про працю Д. Донцова не випадкова. Як слушно відзначила Г. Сварник, Бжеський – публіцист, літературознавець, історик – формувався під потужним впливом Д. Донцова, виступав популяризатором ідеологічних конструкцій останнього. Упродовж 20–30-х рр. він знайшов своє справжнє покликання – українська журналістика. Схоже, що з усіх жанрів його найбільше приваблювала публіцистика.

1932 року польська поліція викрила мережу підпільних гуртків, почалися арешти учнів, а 1934 року було заарештовано і їхнього наставника. Р. Бжеський, якого П. Мірчук іменував «професором», перебував в ув'язненні з липня 1934 по березень 1935 р. Історик писав, що «створення в Польщі концентраційного табору для політичних противників, а

зокрема для поліційного тероризування української молоді, принесло для Польщі погану славу в opinii культурного світу, бо поставило її поруч із терористично-поліційною большевицькою Москвою та гітлерівською Німеччиною».

Очевидно, мав місце і ще один арешт, бо Г. Чернихівський згадує про те, що з Берези Картузької Р. Бжеський повернувся додому тільки з початком Другої світової війни – у вересні 1939 р. Тоді ж подружжя Бжеських перебралося до Кракова. Г. Чернихівський наводить цікавий факт із життя родини: дружина Р. Бжеського, щоб хоч щось врятувати із багатії бібліотеки, декілька разів переходила кордон, переносючи в наплічнику книги чоловіка. 1941 року сім'я повертається до свого будинку, а її глава дістає можливість віддатися улюбленій справі. З вересня 1941 р. він працює заступником редактора газети «Волинь», котру редагував У. Самчук. Головний редактор включив ім'я Бжеського (Дажбожича) до списку трьох чільних авторів часопису. 1943 року Бжеські виїжджають до Праги, де главу родини заарештувало вже гестапо. Вони мешкали в таборах для переміщених осіб у Німеччині, 1950 року їхній шлях, як і багатьох інших представників третьої хвилі українських політичних емігрантів, проліг до США. За 32 роки, прожитих дуже скромно на американській землі, Р. Бжеський «видрукував ще понад 30 книг з різних галузей знань: історії, літературознавства, філософії, політології».

Помер Р. Бжеський 4 квітня 1982 р., поховали його на українському цвинтарі в Бавдн-Бруку, штат Нью-Джерсі. Його вдова підготувала до друку бібліографічний покажчик праць покійного чоловіка, що і сьогодні залишається єдиним джерелом інформації про творчу спадщину діяча. У покажчику зафіксовано 128 назв праць Бжеського та 15 псевдонімів і криптонімів, якими він підписувався. Причини великої кількості останніх точно не встановлено: проте, очевидно, що у них відобразилися і життєвий досвід автора, і його мандри. Любов до Чернігівщини відбивають псевдоніми: «Роман Десняченко», «Роман Задеснянський», а псевдонім, під яким опубліковано «Історію визвольних змагань» «Р. Млиновецький», як повідомив Г. Чернихівський у листі до авторки цих рядків, було запозичено від назви розташованого неподалік Кременця великого села Млинівці над річкою Іквою. У селі на самому початку 20-х поселився Р. Бжеський із першою дружиною. Що ж до літературно-наукової спадщини, то, очевидно, дані, зібрані в покажчику, становлять лише частку того, що насправді написав цей діяч. Скажімо, в одній із бібліотек Чернігова зберігається єдиний номер журналу, що виходив у Чикаго майже півсотні років тому, і в ньому є стаття Р. Бжеського, підписана відомим псевдонімом – Р. Паклен. У покажчику вона, як і більшість статей, розпорошених по численних періодичних виданнях, не представлена.

Свого часу особою непересічного публіциста і талановитого історика зацікавився Р. Дашкевич. Маститий учений мав змогу спілкуватися з істориками діаспори і спробував з'ясувати, чому прізвище Бжеського не увійшло до Енциклопедії Українознавства, опинилося мовби на маргінесі україністичних студій у діаспорі. Відповідь була проста: «його не дуже любили, він критикував усіх...» Дослідник навів декілька прикладів «нелюбові» до Бжеського. Ми можемо розширити цей список за рахунок спогадів Ю. Шевельова, який писав, що Бжеський «доводив, що я – виплодок пекла, і то радянського пекла». Зрозуміло, що мемуарист відповідав такою ж мірою. Проте й У. Самчук, який був однодумцем, щирим другом і навіть кумом Бжеського, теж згадав про цю особливість його характеру, яскравими барвами змалювавши конфлікт між автором поеми «Вояк» Р. Бжеським та директором видавництва І. Тиктором.

Останній обурювався, що в поемі штаб УГА звинувачено в тому, що він вчинив «зраду підлу та слизьку». В іншій книзі письменник дав своє бачення аж надто складної вдачі свого товариша: «Винятково варта пам'яті і разом винятково загублена у зливі

псевдонімів постать – контроверсійна, інколи загадкова, інколи гротескова, невтомно віддана справі, інквізиторська натура, яка все своє життя, без відклику й застереження, була віддана в жертву службі українській справі, яку вона дуже по-своєму і дуже контрапунктально сприймала і розуміла. [...] Насправді ж це був каторжник свого власного демона, який гнав його немилосердно через життя на подобу Томи Торквемади, змушував бачити життя, якого ніколи не було, якого нема і якого ніколи не буде. Це комплекс ілюзій... Жорстокого, болючого обману». Безумовно, що це безжально правдиве і водночас сповнене співчуття й розуміння визначення повністю корелює із оцінкою, даною Я. Дашкевичем найпопулярніший у сучасній Україні праці Бжеського «Нариси з історії українських визвольних змагань 1917–1918»: «Книжку я прочитав одним подихом. Певне, вражала мене незвичність підходів, агресивність автора, його безкомпромісність – ну, і неакадемічність та звинувачувальний тон».

Уже неодноразово згадуваний дослідник життя та науково-публіцистичної спадщини Бжеського Г. Чернихівський теж визнав «безкомпромісність» цієї особистості. То що ж писав публіцист і «неакадемічний» науковець, що заслужив таку славу? Не маючи змоги проаналізувати увесь його доробок (з огляду на різноманітність зацікавлень та ерудицію Бжеського – це заняття для багатьох фахівців-гуманітаріїв), зупинимося на заключних фразах однієї з його літературознавчих розвідок. Аналізуючи драму Лесі Українки «Одержима», Р. Бжеський робить висновок, що у творі можна знайти підтвердження його думки про культивування «ненависти» до «народу-гнобителя»: «Мусимо пам'ятати, що Євангеліє вчить нас прощати своїм особистим ворогам, любити своїх особистих ворогів, але не вчить нас прощати ворогам Божим, прощати дияволові та його слугам. Чи, наприклад, маємо право прощати тим, що виморили кілька мільйонів українців голодом? Ті, що загинули, могли б простити свою жахливу смерть своєму особистому ворогу, але навіть вони не могли б простити всім ворогам свого народу, бо не лише вони впали його жертвою. Ми ж не можемо прощати за них і не маємо морального права проповідувати любов до народу, що протягом віків є ворогом-гнобителем нашого народу. Леся Українка розуміла це все, розуміла додатне значення ненависти і тому писала, що «може б, не було життя таке нещасне, коли б вогонь ненависти не гас!» Свідомість цього зродила «Одержиму».

Не зайве наголосити, що ці рядки писалися, коли західна українська діаспора вшановувала пам'ять жертв Голодомору в 30-ту річницю трагедії. І ще одне спостереження. Звичайно, міркування Бжеського аж ніяк не вкладаються в радянську та й пострадянську парадигму про «віковічну дружбу», «спільні корені й єдине історичне минуле» тощо. Але чи застаріли, остаточно втратили академічну цінність й актуальність погляди діяча, який помер понад чверть століття тому? Навіть поверховий аналіз змісту праці «Біла книга: Національна і соціальна політика советів на службі московського імперіалізму (На основі автентичних урядових советських даних)», написаної, до речі, 1943 року і доповненої 1948 року засвідчує злободенність його спостережень і міркувань щодо природи більшовизму й російського імперіалізму, у які б шати вони не рядилися. Ба більше, зіставлення його висновків із дискурсом сучасних науковців, кожний з яких, а це вчені із Канади, Італії, США, навряд чи й чув прізвище Бжеського, дають підстави для твердження, що він десятиліття тому сформулював питання, відповіді на які з'ясовують тільки сьогодні. Так, наприклад, Е. Томпсон зазначає: «... десятки мільйонів білих не-росіян, які були об'єктом збройного завоювання росіянами, зазнавали такого самого, як і народи Азії та Африки, примусу та гноблення, що характеризує класичний колоніалізм. Часто вони були змушені покидати свою батьківську землю з волі колонізаторів. Керівні посади в межах Російської імперії і, пізніше, у межах радянської сфери, були для них недоступними, якщо вони тільки не відмовлялися представляти інтереси власних народів і не починали представляти інтереси Москви». А

Р. Бжеський наголошував свого часу: «... у багатьох національних республіках чужинець, який запізнається з урядовцями та керівниками установ так званого самоврядування, як би вони не звали себе (фінами, українцями, азербайджанцями чи білорусами), у дійсності матиме справу з людьми, котрі вважають себе в душі членами московської нації. Людей же, котрі почувають себе частиною того чи іншого народу, що в більшості на тій чи іншій національній території, він мусить шукати серед мас, серед людей, котрі не займають жодних керуючих становищ» [підкреслено Р. Бжеським. – Т. Д.].

Нагадаємо, що між цими двома цитатами відстань у понад пів сотні років... Витоки майже повної ідентичності думок треба шукати в імперській політиці Радянської Росії, яка щойно тепер стає об'єктом ретельного дослідження. Серед пріоритетів сьогоднішньої гуманітаристики звільнення від наслідків колоніальної залежності посідає перше місце поміж інших проблем.

Отже, актуальність праць нашого земляка підтверджується і нашою повсякденністю, і світовою наукою. Тому слова, котрими закінчив свою розвідку Я. Дашкевич, не втратили свого значення й нині: «Спадщина Р. Бжеського як історика заслуговує на велику увагу, бо несподівано виявляється, що цей, трохи дивакуватий, дуже неспокійний і фанатичний ерудит (а що він справді був дуже ерудованою людиною, не підлягає сумніву) мав рацію у багатьох, багатьох випадках».

Ми злегка торкнулися тільки одного аспекту проблем, якими жив цей непересічний інтелектуал. Безумовно, у контексті подальшого дослідження життєвого шляху та доробку Р. Бжеського першочергового значення набувають виявлення та оприлюднення джерел, складання за можливості повного бібліографічного покажчика, академічне перевидання принаймні найважливіших праць нашого земляка – Характерника.

Література

1. Мірчук П. Трагічна перемога. – Торонто, 1954. – С. 8.
2. Кедровський В. Обриси минулого: Деякі останні діячі-українофіли напередодні революції 1917 року. – Нью-Йорк; Джерсі-Сіті, 1966. – С. 6.
3. Дашкевич Я. Роман Бжеський: життя й історико-публіцистична діяльність // Українські проблеми. – 1998. – № 1. – С. 122 – 127; Дашкевич Я. Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури. – Львів, 2006. – С. 500–506.
4. Сварник Г. Загадковий «вістниківець» Роман Бжеський: листи до Дмитра Донцова // Українські проблеми. – 1997. – № 2. – С. 144–150.
5. Фарина І. Пам'ятає Кременець Романа Бжеського // Свобода: Газета Тернопільської обл. ради нар. депутатів і обл. держ. адміністрації. – 1994. – 13 грудня;
6. Чернихівський Г. До отчої землі: 100-річчя від дня народження Романа Бжеського // Русалка Дністрова. – 1994. – Ч. 13 (жовтень). – С. 1–2; Його ж. До рідної землі: життєвим шляхом Романа Бжеського // Сіяч: Щотижнева газета волинського Тернопілля. – 1993. – Ч. 16 (червень–липень). – С. 2; Його ж. Життєвий і творчий шлях Романа Бжеського // Самостійна Україна. – 1996. – Ч. 1. – С. 36 – 42; Ч. 2. – С. 30–34; Його ж. Маловідомий Роман Бжеський // Чернихівський Г. Портрети пером: Статті, есе, рецензії. – Кременець; Тернопіль, 2001. – С. 136–147; Його ж. Повернення // Свобода. – 1995. – 15 вересня; Його ж. Роман Бжеський – учений, політик, громадянин // Чернихівський Г. Портрети пером: Статті, публікації, спогади, рецензії. – Кременець; Тернопіль, 2008. – Кн. 3. – С. 32 – 43; Його ж. Роман Бжеський, якого ми не знаємо // Тернопіль вечірній. – 1994. – 19 жовтня, 29 жовтня.
4. Цит. за: Чернихівський Г. Портрети пером: Статті, публікації, спогади, рецензії. – Кременець; Тернопіль, 2008. – Кн. 3. – С. 308 – 309.

5. Див.: Чернихівський Г. Роман Бжеський, якого ми мало знаємо // Сіверщина. – 1997. – 25 жовтня. – С. 5.
6. Старша донька Бжеського – Маргарита – одружилася з бразилійцем – лікарем-нейрохірургом Андраде. Тепер вдова, мати чотирьох дітей, мешкає у м. Сальвадор (Бразилія). Молодша донька – Лариса – вийшла заміж за Олега Боднара (родом із Чортківщини). Подружжя має двох синів, мешкає у Вінніпегу (Канада). Доньки Бжеських у 1993 р. привезли на отчу землю прах своєї матері, передали Кременецькому краєзнавчому музею деякі сімейні реліквії і книги батька // Див. Чернихівський Г. До отчої землі // Русалка Дністрова. – 1994. – Ч. 13. – С. 1.
7. Чернихівський Г. Роман Бжеський – учений, політик, громадянин – С. 42.
8. Висловлюємо щиру подяку Г. Чернихівському за люб'язно надану можливість скористатись цим виданням.
9. Бжеський Р. Біла книга: Національна і соціальна політика советів на службі московського імперіалізму (На основі автентичних урядових советських даних). – К., 2008. – С. 210 – 211.
10. Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань. 1917 – 1918. – Вид. 2-е. – Львів, 1994. – 571 с.
11. Характерник (Бжеський Р.). Згадки з минулого // Літературно-Науковий Вістник. – 1924. – Т. 84. – С. 285 – 298; 1925. – Т. 86. – С. 134 – 142; 1925. – Т. 88. – С. 127 – 131; 1925. – Т. 88. – С. 219 – 229; 1926. – Т. 89. – С. 207 – 215; 1927. – Т. 91. – С. 503 – 510.
12. Черниговская земская газета (дал. – ЧЗГ). – 1917, 1918.
13. Бойко В. Демченко Т., Оніщенко О. 1917 рік на Чернігівщині: Історико-краєзнавчий нарис. – Чернігів, 2003. – 128 с.
14. Дашкевич Я. Назв. праця. – С. 124.
15. Див.: Ясінський Б. Літературно-Науковий Вістник: Показчик змісту: Том 1 – 109 (1898 – 1932). К; Нью-Йорк, 2000. – С. 32.
16. Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО). – Ф. 679. – Оп. 10. – Спр. 992. – Арк. 206 зв, 207.
17. Календарь Черниговской губернии на 1893 год. – Чернигов, 1892. – С. 242.
18. Календарь... на 1902 год. – Чернигов, 1901. – С. 15.
19. Календарь... на 1914 год. – Чернигов, 1913. – С. 82.
20. ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 10. -Спр. 1301. – Арк. 164 зв, 165.
21. Там само. – Ф. 1786. – Оп. 1. – Спр. 176. – Арк. 6 – 12.
22. Бжеський Р. Бібліографія друкованих праць / Уклала Н. Бжеська. – Торонто, 1988. – С. 1.
23. Характерник. Згадки з минулого // ЛНВ. – 1925. – Т. 88. – С. 225.
24. Чернихівський Г. Маловідомий Роман Бжеський... – С. 137.
25. Характерник. Згадки з минулого // ЛНВ. – 1924. – Т. 84. – С. 285.
26. Там само. – С. 287.
27. Самойленко Г. В. Громадсько-культурне та літературне життя в Чернігові у кінці ХІХ -початку ХХ ст. – Ніжин, 1999. – С. 57.
28. Характерник. Згадки з минулого // ЛНВ. – 1924. – Т. 84. – С. 285 – 286.
29. Там само. – С. 286.
30. Цит. за: Кот С. Валентин Отамановський // Крути. Січень 1918 року: документи, матеріали, дослідження, кіносценарій / Упоряд. Я. Гаврилук. – К., 2008. – С. 664.

31. Український національно-визвольний рух. Березень – листопад 1917 р.: Док. і матеріали / Упоряд.: В. Верстюк (керівн.) та ін. – К., 2003. – С. 62 – 64; ЧЗГ. – 1917. – 24 марта. – С. 5 – 6.
32. Известия Черниговских Губернских Исполнительного и Продовольственного Комитетов. – 1917. – 16 июня. – С. 1.
33. Український національно-визвольний рух. – С. 244; ЧЗГ. – 1917. – 28 апреля. – С. 4 – 5.
34. ЧЗГ. – 1917. – 20 июня (№ 46). – С. 8.
35. Перший Український з'їзд у Чернігові (8 червня 1917 року). – Чернігів, 1917. – С. 16 -17.
36. Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань... – С. 119 – 120.
37. Там само. – С. 121.
38. ДАЧО. – Ф. 679. – Оп. 10. – Спр. 977. – Арк. 179 зв.
39. Греченко Г. Репресовані освітяни Чернігівщини. – Чернігів, 2003. – С. 116.
40. Там само. – С. 117, 120.
41. У кн.: "Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917 - 1921). – К., 2007. – 536 с." не представлені.
42. Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань... – С. 122.
43. Там само.
44. Там само. – С. 122 – 123.
45. Перший Український з'їзд... – С. 39.
46. ЧЗГ. – 1917. – 23 июня. – С. 4.
47. Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань... – С. 286 – 287.
48. Характерник (Бжеський Р.). Згадки з минулого... – 1924. – Т. 84. – С. 296 – 298.
49. Там само. – С. 297.
50. Там само. – С. 297 – 298.
51. ЧГЗ. – 1917. – 27 июня. – С. 7.
52. Характерник (Бжеський Р.). Згадки з минулого... – С. 298.
53. ЧЗГ. – 1918. – 7 (20) сентября. – С. 7 – 8.
54. Чернихівський Г. Маловідомий Роман Бжеський... – С. 140.
55. Чернихівський Г. Кременеччина: від давнини до сучасності. – Кременець, 1999. – С. 125.
56. Цит. за: Р. Бжеський: Бібліографія друкованих праць / Уклала Н. Бжеська. – Торонто, 1988.
57. Сварник Г. Назв. праця. – С. 145.
58. Чернихівський Г. Маловідомий Роман Бжеський... – С. 137 – 138.
59. Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів / За ред. С. Ленкавського.- Т. 1: 1920 – 1939. – Мюнхен; Лондон; Нью-Йорк, 1968. – С. 431. – [Перевидано у Львові, 2003].
60. Чернихівський Г. Роман Бжеський – учений, політик, громадянин – С. 34.
61. Там само. – С. 35.
62. Там само. – С. 35; Документ доби: публіцистика Уласа Самчука 1941 – 1943 років / Упоряд. А. Жив'юк. – Рівне, 2008. – С. 423.
63. Документ доби... – С. 353.
64. Чернихівський Г. Життєвий і творчий шлях Романа Бжеського... Ч. 2. – С. 30.
65. Чернихівський Г. Роман Бжеський – учений, політик, громадянин – С. 36.
66. Там само.

-
67. Роман Бжеський. Бібліографія друкованих праць / Уклала Н. Бжеська. – Торонто, 1988. 46 с.
68. Там само. – С. 7 – 17, 6.
69. Із особистого архіву автора. Лист Г. Чернихівського від 12 березня 2009 р.
70. Паклен Р. (Бжеський). Про два роди любови ("Одержима" Лесі Українки) // Овид (Чикаго, США) – 1963. – № 3 (липень – вересень). – С. 14 – 19.
71. Дашкевич Я. Назв. праця. – С. 122 – 123.
72. Шевельов Ю. (Шерех Ю.). Я – мене – мені... (і довкруги): Спогади. – Харків; Нью-Йорк, 2001. – Т. 2: В Європі. – С. 235.
73. Самчук У. На коні вороному // Дзвін. – 1994. – № 7. – С. 42.
74. Самчук У. На білому коні. – Нью-Йорк; Мюнхен, 1965. – С. 38.
75. Дашкевич Я. Назв. праця. – С. 122.
76. Чернихівський Г. Роман Бжеський – учений, політик, громадянин – С. 42.
77. Паклен Р. (Бжеський). Про два роди любови... – С. 19.
78. Див.: Єсельчик С. Імперія пам'яті: Російсько-українські стосунки в радянській історичній уяві / Пер. з англ. – К., 2008. – 304 с.; Пахльовська О. Ave, Europa!: Статті, доповіді, публіцистика (1989 – 2008) – К., 2008. – 656 с.: іл.;
79. Томпсон Е. М. Трубадури імперії: Російська література і колоніалізм / Пер. з англ. – Вид. друге. – К., 2008. – 368 с.
80. Бжеський Р. Біла книга: Національна і соціальна політика совєтів... – С. 70.
81. Дашкевич Я. Назв. праця. – С. 127.

Роман Бжеський

СПОГАДИ. ЩОДЕННИКИ. ПРИСЯГА У СОБОРІ

(Передмова, упорядкування, примітки: Маргарита Андраде-Бжеська, Володимир Бойко, Тамара Демченко)

Ця публікація є фрагментом споминів нашого земляка Романа Бжеського. У ньому йдеться про маловідоме Братство Самостійників, своє входження до якого мемуарист скріпив урочистою клятвою в Спаському соборі Чернігова. Зворушливе вступне слово до уривку написала донька Р. Бжеського Маргарита Андраде-Бжеська.

Виповнилося 127 років від часу народження уродженця Ніжина, борця за незалежність України доби національно-демократичної революції 1917–1921 рр., активного діяча національного руху в міжвоєнні й повоєнні роки, письменника, історика, публіциста, митця Романа Бжеського (1897–1982). Останні роки свого життя він мешкав у США, де й похований. Не можна сказати, що ця непересічна особистість повністю випала з поля зору дослідників – уже маємо кілька ґрунтовних публікацій про неї. Інтерес до життя й історичного доробку Р. Бжеського не зменшується. Останнє відоме нам перевидання знакового дослідження з історії Української революції – Млиновецький Р. «Нариси з історії українських визвольних змагань 1917–1918 рр. (Про що історія “мовчить”»». – Репринт. перевид. з вид. 1970 р. – Тернопіль: Джура, 2014. – 488 с. – відзначено в номінації «Дослідження/документи» XVI Всеукраїнського рейтингу «Книжка року 2014»

Публікуючи фрагмент спогадів Р. Бжеського, які сам автор назвав «Барвіста історія одного звичайного життя...: Роман у трьох частинах», вважаємо за доречне надати слово його старшій доньці Маргариті Андраде-Бжеській, яка мешкає в м. Сальвадор (Багія, Бразилія). Жінка вельми переймається долею інтелектуальної спадщини свого батька. 2014 року вона відвідала Київ, Чернігів і Тернопіль, де відбувалися презентації вищеназваної праці Р. Бжеського. Ця розповідь під назвою «З Чернігова у світ – мій батько» була надіслана до Чернігова на початку 2015 р. Вона подається в дещо скороченому вигляді, зі збереженням мовних та стилістичних особливостей письма.

«Життя Романа почалося безжурно на Десні – ловлячи рибку з дідом, читаючи з мамою Тараса Шевченка та видумуючи вибрики у гімназії, – згадує Маргарита Андраде-Бжеська. – Але світ навколо почав швидко розпадатися – війна, революція і боротьба за незалежність України змінили його цілковито. Надія досягнути мрії Незалежності полонила серце тата на все життя. Попри поширену навколо русифікацію (обмосковлення), родинне походження, небезпеку смертельних боїв, в яких він брав участь, наражаючись на ув'язнення – тато ніколи не резигнував від обраної мети.

Тепер, отримавши нарешті доступ до його друкованих спогадів, думаю, що можу стверджувати – найвпливовішим фактом його життя була приналежність до таємного «Братства Самостійників» (БС). Братчики відстоювали безкомпромісну боротьбу за незалежність України. У рамках цієї таємної організації батько склав присягу на все життя: цілковито посвятитися єдиній меті – створенню Української держави!

Тато мав широкий діапазон зацікавлень і знань. Натомість він не приділяв уваги заробіткам чи фінансовим достаткам. Його багатством були книжки: кілька разів у житті він втрачав, а потім знову збирав власну бібліотеку. Знаю, що він завжди був дуже вимогливим

як до себе самого, так і до оточуючих. Через таку рису батько часто наражався на конфлікт з іншими, менш твердими людьми.

Народився батько у змішаній українсько-польській родині. Мати його була споріднена з родиною Миколи Гоголя, а батько, Стефан, походив із польського м. Нешава, що в центральній Польщі, навчався на інженера в Технологічному інституті в Санкт-Петербурзі. Відтак після отримання вищої освіти призначили його на акцизну службу до Чернігівської губернії. Там він зустрів та закохався в українку Олену Грищенко. Мати Олени, Юлія, – дочка Харлампія Півенського – походила з козацького роду з Полтавщини. Польська родина мого діда його відшуралася, коли він одружився з україркою. Цей факт сильно вплинув на мого тата – він протягом усього свого життя негативно ставився до змішаних шлюбів.

Як відомо, в ті часи освічені люди на українських теренах, що належали до Російської імперії, користувалися переважно московською мовою, а селяни й прислуга – українською. Тато ще юнаком принципово вирішив уживати весь час винятково українську мову – вдома й поза ним.

Місце народження тата достеменно невідомо. У родинному архіві зберігся запис, в якому він непевно, вагаючись, вказує на місто Шостку поблизу Десни в нинішній Сумській області, де на той час працював його батько Стефан Бжеський. Родина жила там недовго та переїхала до Ніжина, а потім – до Чернігова. Саме тут тато навчався у гімназії. У старших класах він довідався про існування таємного гуртка – Братства Самостійників. Після довшого знайомства члени Братства пройнялися довір'ям до тата і запросили його на збори їхнього малого осередку. Потроху росло в тата зацікавлення до діяльності братчиків, і з часом його прийняли в члени товариства. Принцип діяльності таємного гуртка базувався на тому, що кожен був знайомий з багатьма особами, але мав зберегти конспірацію про членів учнівського гуртка. Братчики ніколи не знали імен інших братчиків, крім тих, які були зв'язковими, а з своєї клітини дуже обмежене число – аби гарантувати максимальну секретність організації та безпеку самих братчиків. Братство створило свої гуртки ще в Києві та в інших містах України.

Мого батька до гуртка Братства Самостійників, після попередньої ґрунтовної перевірки, запросив Василь Елланський (Еллан-Блакитний). Навіть за советських часів останній, за твердженням батька, виконував таємні доручення Братства.

Навколо Братства вирували бурхливі події, що змінили перебіг історії. Після складання присяги Братству, батько виконував різні його завдання (в більшості – таємні), через що був залучений до різних акцій та подій. У своїй кульмінації вони зрештою призвели до проголошення державної незалежності України.

Усе своє життя батько ставив Україну понад свої особисті цілі. Під час подій революції років він одружився з Маргаритою Бонно, яка теж була членом Братства Самостійників. Деякий час вони жили в Чернігові, а потім у Києві, де виконували різні доручені їм завдання і водночас студіювали в університеті Св. Володимира. Маргарита Бонно навчалась також у київській консерваторії і була солісткою в хорі під керівництвом О. Кошиця. Коли хор збирався виїжджати за кордон, вона воліла лишитися та брати участь у подіях в Україні. Була вона дочкою італійця, переказують, що її батько мав зв'язки з повстанцями полководця Гарібальді, потім з'явився в Одесі, згодом купив хутір на Волині. Пізніше, вже наприкінці двадцятих років, мій батько розлучився з Маргаритою Бонно, але вони й далі приятелювали. Вона одружилася з Костем Місевичем, відомим бандуристом, який у тридцятих роках працював у Західній Україні.

Маргарита та Кость часто виступали дуетом. Під час Другої світової війни гестапо вбило Костя Місевича, а Маргарита Бонно доживала свого віку в Млинівцях неподалік від Кременця. У цьому ж місті батько провів своє життя майже до кінця війни.

Удруге тато одружився у тридцятих роках на Волині з Надією Кулик-Науменко – моєю рідною мамою (не пізніше серпня 1939 р.). Її батько – православний священник Степан Кулик-Науменко, а мати, моя бабця – Параскевія – походила з полтавсько-козацького роду Гришків, що завжди становило предмет їхньої гордості. Надія Кулик-Науменко (потім – Бжеська) народилася у 1911 р. Ще на початку війни вона поїхала на Холмщину учителювати та українізувати українські села й провела там шкільний рік. У травні 1943 р. народилась її перша дочка – тобто я. Хрестили мене в Кременці – хрещеним батьком став Улас Самчук.

Уже напередодні завершення війни моя мати втікає від советів та німців на захід – спочатку до Праги. Жили вони поблизу міста у Великих Хихлях, де 29 грудня 1944 р. народилась моя сестра Лариса. Там батьки мали можливість спілкуватися з іншими відомими українськими письменниками-націоналістами.

Наприкінці війни тато евакуює матір з двома дітьми (мені тоді було два роки, а сестрі Лесі – шість місяців) у супроводі двох чоловіків на захід. Йшли вони в страшних умовах, під бомбардуванням. Під час чергового переходу мати підслухала тих двох осіб – виявилось, що вони збиралися її вбити та обікрасти. Тоді вона втекла від свого супроводу й далі йшла пішки вже сама – попихаючи дітей у візочку через кордони, випрошуючи їжу. Зрештою, вона зустріла родину литовців Петрікас (Petrikas), які взяли її до групи. Далі вони йшли разом аж до табору для біженців (DP) в Кемптоні, що у Баварії, Німеччина.

У 1950 р. моя родина з Мюнхена виїхала до Детройта (США), де мати працювала та допомагала у всіх татових виданнях. В останні п'ять років свого життя батько розійшовся з мамою, й вони жили окремо. Втім, вона й надалі піклувалася про нього, вже після смерті чоловіка у 1982 р. склала та видала бібліографічний покажчик його праць. Того ж року мама переїхала до Канади, у місто Вінніпег. Там вона жила біля доньки Лариси аж до своєї смерті 24 серпня 1991 р. За дивним збігом це сталося – саме в день проголошення незалежності України, за що вона поклала все своє життя.

Тато вірив, що його життя належить Україні: спочатку брав участь в активній боротьбі, а потім він вишколював нових лідерів для майбутнього, вивчав історичні та ідеологічні матеріали, далі став писати статті та видавати книжки. Він описував детально факти та події, в яких особисто брав участь. Ці спогади під назвою “Згадки з минулого” (під псевдонімом “Характерник”) друкувалися в “Літературно-Науковому Вістнику”. Згодом до роботи над мемуарами батько повернувся вже в Америці. Він хотів залишити опис усього, що знав, бачив і переживав, аби у майбутньому, коли Москва робитиме можливі й неможливі зусилля, аби фальсифікувати всі факти про Україну та її історію, існувала версія цих подій від очевидця та учасника.

Нелегкий був життєвий шлях Романа Бжеського: він сидів у різних в'язницях – большевицьких і польських, переносив допити, брав участь у боях, постійно жив по-спартанськи й ніколи не здавав своїх позицій. Він був обдарованим митцем, трохи вчився в Києві навіть у Георгія Нарбута, писав олійними фарбами. Збереглися його роботи в техніці пастелі, графіки та малюнку. Коли мав можливість, цікавився також фотографією. Він також автор віршів, створив їх на цілу збірку – “Говорить серце”. Любив дуже українську музику, а також класичну світову. Тато був дуже добре начитаний, його цікавили не лише українські автори, з молодих літ був обізнаний із великою кількістю письменників світової класики. Маю тепер каталог книжок з його бібліотеки з Кременця, де понад 1000 назв. Моя сестра і я виростили серед книжок – у нашій хаті в Детройті було понад 3000 книжок. Батько щодня

читав нам у голос відомих українських та світових авторів, та у нас дома ніколи не було телевізора... Потім ми самі також уже закохалися у читання і зберегли любов до книжок на все життя. Батько мав величезну любов до літератури, і нас навчив любити її – чи то твори Стефаніка, чи Гете. Ми захоплювалися Жюлем Верном, Ольгою Мак та пригодницькою повістю “Син України” і Лесею Українкою. Дотепер я пам’ятаю чудове видання Шота Руставелі “Витязь у Тигровій шкурі”.

Тато мав неймовірне знання з різних ділянок науки, він прискіпливо досліджував історію та перевіряв факти – так що друзі називали його “Ходячою енциклопедією”. Ця риса – перевіряти все – теж спонукала його перевидавати деякі свої книги в міру того, як з’являлися нові факти.

Характер у батька був непростий: він не вмів бавитися з дітьми, був суворим та вимогливим. Наше життя дома нагадувало військовий вишкіл. Мабуть, його особисті життєві випробування, велика різниця у віці – він міг бути нашим дідом – війна та тюремний досвід сильно вплинули на спосіб нашого виховання. Існував великий контраст між методом батькового виховання і реальністю нашого життя в Америці, хоча наша участь у позахатньому житті була досить обмеженою. Наше життя проходило дуже дисципліновано.

Мама також була великою націоналісткою і вважала, що праця мого батька як письменника – найважливіша справа в житті. Тому вона погодилася взяти на свої плечі наше матеріальне утримання. Через незнання англійської мови вона, вчителька за фахом, брала будь-яку фізичну роботу, тяжко працювала на виробництві металевих частин на заводі автомашин – треба було просто виживати! Така багатолітня самопожертва праця дозволила моему батькові цілком поринути в наукову працю й добитися в еміграційних умовах подиву гідних результатів.

Українська громада мало знала про роботу мого батька й слабо її підтримувала. До того ж в українських еміграційних установах активність виявляли московські посланці, що отримали завдання колотити громаду, розсварювати та підривати довіру один до одного. Батько не умів бути дипломатом, у нього у дискусіях завжди існували лише дві можливості – бути або за, або проти... І це не сприяло тому, аби загал його підтримував. Певною мірою він був віддалений від українського громадського та соціального життя. Я не пам’ятаю, аби мої батьки коли-небудь ходили на забави, на обіди або розважальні заходи. Вони відвідували заходи з нагоди національних свят, дивилися українські фільми та ходили на українські концерти.

Батько з дитинства любив природу, за його розповідями, плавав у Десні. До самої смерті він любив поплавати хоча б у маленькому озерці. Пам’ятаю, що малою в Німеччині, в помешканні для переміщених осіб (DP) він возив мене на велосипеді, показував зорі та пояснював їхній астрономічний шлях. Тоді він вів курси недалеко від Мюнхена з прикладного малярства в школі U.N.R.A. (Агенція Об’єднаних Націй для полегшення долі біженців та колишніх військових), які не мали нагоди вчитись під час війни.

Тато залишив чималу наукову та літературну спадщину. Сподіваюсь, що, прочитавши його праці та спогади часів перебування у Кремінці, нинішній читач ознайомиться з його баченням фактів, що так сильно вплинули на нашу історію. Пізнаючи цю багатогранну непересічну людину й оглядаючи його очима пройдений шлях, читальник відкриє для себе несподівану правду про минуле України і, сподіваємося, належним чином оцінить ті великі зусилля, які були зроблені, аби створити Українську державу.

І нині мусимо надалі бути сильними та впевненими в собі, аби з тією самою гордістю та посвятою відстояти таку Україну, яка пригорне майбутні покоління й де бути українцем стане честю, а не обов’язком!»

У пропонованому читачам фрагменті йдеться про обставини прийняття юнака Романа Бжеського до Братства Самостійників, виголошення ним присяги в найстарішому соборі Чернігова. Це – уривок з розділу XVI спогадів «Знайомство з Аркадієм Казкою. Присяга. Перші збори Б. С., в яких я брав участь. Нові знайомі».

Кожний чернігівець зможе гідно оцінити й опис старовинного Валу, й невідому загалу легенду про Івана Мазепу.

Текст подано згідно з оригіналом рукописних так званих «Детройтських» зошитів, що в електронному вигляді були передані п. Андраде-Бжеською до Чернігова. Під час публікації збережені мовні й стилістичні особливості рукопису, деякі зміни внесені до правопису та пунктуації.

В умовленій порі зустрівся я з В. Елланським, який цим разом був не сам, а з колегою – студентом комерційного інституту. То був Аркадій Казка, з яким мене й познайомив Василь, а, познайомивши, залишив удвох. Аркадій Казка і зовнішньо і, як далі виявилось, своєю вдачею дуже ріжнївся від Василя. Останній був запальною, експансивною і екзальтованою людиною з рвучкими рухами і нахилом наказувати. Аркадій Казка, навпаки, був назверх спокійний, замріяний юнак, говорив спокійно, м'яким і зрівноваженим тоном і мав надзвичайно лагідну і приємну усмішку. Значно пізнійше, коли я ближче познайомився з братчиками, я чув, як його звали «солодка казочка». Він з доручення Б. С. поінформував про те, що мені знати належало щодо організації. Від нього я довідався, що в Чернигові є лише філія Б. С. і що такі ж філії існують у багатьох більших містах України, а центральна є в Києві. Було воно таємною організацією, про існування якої не знали і знати були не повинні навіть більш «певні» й визначні українські діячі. Б. С. не мало ані писаного програму, ані статуту, але визнавало певних «десять заповідей» складених Б. С., що окреслювали головні засади. Натомість метою його було боротися всіма прийнятними й не прийнятними, легальними й нелегальними засобами за відновлення цілком самостійної і суверенної української держави.

Головною перешкодою на шляху до відновлення державності була московська імперія і тому одним із завдань Б. С. було використовувати кожен нагоду, яка вела до її ослаблення чи зруйнування. Але само по собі не лише її ослаблення, але навіть розпад імперії не дасть нам нічого, коли ми не зуміємо змобілізувати всі сили нашої нації і запалити її вогнем зненависті до москвинів палким прагненням відновлення суверенітету й державності. З цією метою «братчики» мали стосувати в різних колах громадянських ріжну тактику.

Братчики уважали, що т. зв. «свідомі українці», а, в першу чергу, «відомі українські діячі» під час боротьби за державність будуть лише важкою колодою на нашому шляху. Ми, як молодь, не могли мати на них жодного впливу і тому без крайньої потреби не маємо входити з ними в суперечки, але коли б вони в присутності когось із братчиків пробували переконувати молодих людей, а тим більше когось із молоді, що начебто автономія цілком задовольняє нас, або навіть лише демократизація держави і широке самоврядування – кожен з нас зобов'язаний почати дискусію і намагатися за всяку ціну розбити автономіста і позбавити його можливості впливати на молодь. Старше громадянство намагалося тих москвинів, з якими доводилося йому частійше зустрічатися, своєю крайньою «поміркованістю» зробити прихильними до українців і трактувало це як «пропаганду української справи». Братчики ж уважали, що такі «прихильники» в рішучу хвилину нас однаково не підтримають, але натомість така пропаганда ослаблює спротив і дезорієнтує українців та затемнює справу. Тому ми маємо загострювати українсько-московські взаємини, сіяти ворожнечу, а притягати до участі в боротьбі тільки українців. У зв'язку з таким наставленням стояло ширення серед українців гасла «Україна – для українців».

Нині серед замотиличеної московськими агентами і вихованцями Москви української еміграції є досить людей, які так, як і старі москвофіли тих часів бояться гасла «Україна – для українців», бояться слова «націоналізм» і заявляють, що вони «державники». Вони всупереч усім «лекціям історії» не розуміють, що державу, якої територію загарбали чужинці, можна збудувати лише зброєю, що така будова вимагає жертв, вимагає, щоб її «будівничі» хотіли навіть ціною життя її відновити і що серед чужинців-колонізаторів неможливо знайти навіть одної десятитисячної відсотка готових боротися за неї, за її визволення до загибелі. Лише поневолена нація, якій загрожує «вимирання», усвідомивши собі це, буде боротися завзято, до кінця, до остаточної перемоги, але вона має цілковите моральне право відібрати собі те, що їй по праву належить, отже, свою землю і має право бути на ній єдиним і цілковитим господарем. Ніхто з братчиків не уявляв собі можливості розвитку своєї нації інакше, як у цілковито суверенній самостійній українській державі – отже, всі були «державниками». Природно, що уступ про «державництво» не належить до ремінісценцій у стислому значенні, лише викликаний сучасними явищами, і Казка про це не говорив тоді, лише це було самозрозумілим для того, хто визнавав згадані «10 заповідей». Щодо суспільного ладу в тій державі, то, як казав Казка, ми свідомі того, що неможливо встановити такий лад, який всіх задовольняв би, бо неможливо людей, що живуть в різних умовах, різних своїми поглядами, відмінних інтересами поєднати в одну гармонійну цілість. Але, організуючи державу, ми будемо обстоювати такий устрій, який би задовольняв більшість українського народу, отже, селянство, яке ту більшість творить. Жодного вимріяного ладу ми не збираємося накидати силою, лише можемо пропонувати, але рішення буде сам народ. Мріяли ж братчики також про відродження і мобілізацію козацтва і уважали, що коли б знайшовся серед українців «Наполеон» – міг би він зватися й гетьманом, але монархія уважалася устроєм, який не відповідав українському народові. Самозрозуміло, братчики стояли за створення модерної козацької армії, без якої не могло бути й мови ані про відновлення державності, ані про її удержання.

Розмова з Казкою тривала кілька годин, бо я дуже часто переривав її питаннями, які змушували його докладніше з'ясувати погляди братчиків. З неї я зрозумів, що хоча Б. С. не має ані програму, ані статуту, але за те має щось важнішого – однаковість світогляду і однозгідність у всіх засадничих питаннях. Від нього ж я довідався, що братчики не вважають доцільним поширювання своєї організації шляхом вербування до неї людей, не цілком певних, а також з не цілком тотожними поглядами, але що натомісць братчики можуть вступати до найріжнomanітніших організацій з метою ширення в них у можливих там формах самостійницьких ідей і що «Юнацькі Спілки» закладало у нас Б. С. і воно ж керувало ними, забезпечуючи в керуючому органі (Раді) більшість своїм членам. Ради таких «Юнацьких Спілок» склалися з найбільше – з 5 членів. З'ясувавши основи, що мені потрібно було знати, і давши ряд відповідей на мої питання, запитав мене Аркадій Казка, чи я хочу ще те все передумати, обміркувати і аж тоді буду складати присягу чи складу її зараз. Я бачив, що все почуте відповідає цілковито моїм поглядам і бажанням, а тому сказав, що не бачу жодної причини, чому б я не мав скласти присягу зараз же.

Тоді Казка пішов зі мною на бульвар, який простягався від Валу, побіч Спаського Собору, аж до чернігівської реальної школи. Там ми сіли на лавочці, він вирвав із записника і дав мені аркушків два паперу, дав олівця і продиктував «Декалога» і текста окремої присяги. Продиктувавши, він сказав мені, що по складанню її я мушу того ж вечора дуже й дуже добре вивчити її напам'ять і після того знищити написаний мною текст, а потім кожного місяця повторювати, щоб не забути ані одного слова.

Після того ми пішли до Спаського Собору, у якому були зложені мощі св. Феодосія Чернігівського, до яких стало вчашали і прочани, і чернігівці, а Собор був відчинений протягом цілого дня. Ми зайшли туди і там я, коло тих мощей повторив «Декалога», присягаючися його додержуватися, а потім склав окрему присягу, повторюючи за Казкою її слова, яких я, звичайно, сам не міг добре відразу зятямити.

Текста тих «десяти заповідей» тут не наводжу, він є загальновідомим, його було видруковано в 1917 році В[идавницт]вом «Вернигора» в т. зв. «Катехизмі українця», його вмістив В. Отамановський до написаного ним оповідання для юнацтва під назвою «Син України» і цей же текст подав я в своїй «Історії українського народу», виданій в 1954 році. Отже, тому лише вивчений пізніше добре напам'ять текст окремої присяги, який я й досі пам'ятаю, подаю тут з пам'яті. Ось цей текст: «Великий Боже – Творче всесвіту! З вільної волі, Тобою даної, складаю Тобі урочисту присягу: все своє життя присвятити справі визволення українського народу, сином (донькою) якого я з Твоєї волі є.

З Твоєї святої волі я завдячую істнованню тим предкам, які не шкодували життя свого і своїх дітей для добра свого народу і з Твоєї волі на мені лежить обов'язок спокутувати частину гріха тих, котрі спричинилися до нашого поневолення.

Милостивий Боже, Ти знаєш, що чужинці тепер панують над нами, отже, благаю Тебе – якщо примушуватимуть мене обставини вимовляти слова присяги, не згідної з цією моєю присягою, примушуватимуть не для особистої користі – тільки, щоб повсякчас виконувати цю мою присягу й передати її дітям, не вважати того гріхом, Бо інакші слова вимовлятимуть тільки уста уярмленого, а не серце щире і душа вільна.

Коли б же, Боже, по слабості людській несвідомо чимось порушив цю присягу – благаю Тебе карати за це мене, а не нащадків.

Прийми, Великий Боже, цю щиру присягу душі моєї і дай силу нелукаво її виконувати до кінця днів моїх. Амінь».

По складанню присяги ми вийшли з Собору. Звідти я з Аркадієм Казкою пішов на Вал. Був чудовий вечір, який так пасував піднесеному настрою, який охопив мене.

Сонце обсипало золотом дерева, а праворуч від широкої алеї на певній відстані одна від одної (здається, понад 30 метрів) здовж краю Валу вирисовувалися силуетки темних, злегка припорошених золотом сонця стародавніх гармат, а їхні жерла були скеровані на шлях, яким з півдня і південного заходу, з боку Десни, за сивої давнини, коли ще й гармат не було, загрожували місту кочові орди.

Позаду блищало золото хрестів Спаського Собору, а далі, як уже Вал загнувся півколом на схід, з лівого боку широкої стежки, трохи нижче рівня Валу, показалися уставлені перед старовинним будинком три гармати, а за ними будинок, якого всупереч усім твердженням сучасних підсовецьких знавців старовинної архітектури, які кажуть, що це є будинок чернігівського полковника Якова Лизогуба, збудований в 90-их роках XVII століття, нарід віддавна звав «домом гетьмана Мазепи».

Народня легенда, пов'язана з цим домом, говорить, що цей дім є багатопверховим, лише «ввійшов у землю» і тільки раз на рік, у великодню ніч, піднімається вгору, і тоді з нього, саме перед тим, як починають співати «Христос Воскрес», виходить гетьман Мазепа в шитому золотом жупані в супроводі пишно вдягнутих полковників, за ними посувається відділ сердюків, і всі і вони, всі разом прямують до Собору на службу Богу.

Коли ж доходять до Соборної площі, з-під землі показується з чортячими рогами цар Петро в оточенні чортів і відьом, а з-під землі виривається полум'я, яке перегороджує шлях до Собору. Тому гетьман не може встигнути перед співом дістатися до Собору і мусить вертатися до заклятого дому, який знова западається в землю до наступного Великодня.

Цей дім стоїть на південно-східному краю колишнього дитинця княжих часів... Ми, йдучи, рідко перекидалися словами, бо, певно, під впливом присяги, особливо владно притягають нашу увагу живі свідки славного минулого рідного міста, якого доля й недоля були тісно зв'язані з історією цілої України. Такий настрій посилювали чудовий, урочистотихий вечір та широка панорама Десни-красуні, за якою простерлися в ніжній імлі луки її лівого берега... Звичайно, легенду ми знали обидва і обидва хилили голови перед великим борцем за самостійність України.

Література

1. Астаф'єв О. Г. Бжеський Роман Степанович / О. Г. Астаф'єв // Енциклопедія сучасної України. – К., 2003. – Т. 2: Б–Біо. – С. 589–590.
2. Дашкевич Я. Роман Бжеський: життя й історико-публіцистична діяльність // Українські проблеми. – 1998. – № 1. – С. 122–127.
3. Дашкевич Я. Постаті: Нариси про діячів історії, політики, культури. – Львів, 2006. – С. 500–506.
4. Демченко Т. Син Чернігівщини – Роман Бжеський // Сіверянський літопис. – 2009. – № 4. – С. 67–78.
5. Млиновецький Р. Нариси з історії українських визвольних змагань 1917–1918 рр. (Про що історія «мовчить»). – Репринт. перевид. з вид. 1970 р. – Тернопіль: Джура, 2014. – С. 465–475.
6. Сварник Г. Загадковий «вістниківець» Роман Бжеський: листи до Дмитра Донцова // Українські проблеми. – 1997. – № 2. – С. 144–150.
7. Чернихівський Г. До отчої землі: 100-річчя від дня народження Романа Бжеського // Русалка Дністрова. – 1994. – Ч. 13 (жовтень). – С. 1–2; Його ж. До рідної землі: життєвим шляхом Романа Бжеського // Сіяч: Щотижнева газета волинського Тернопілля. – 1993. – Ч. 16 (червень – липень). – С. 2; Його ж. Життєвий і творчий шлях Романа Бжеського // Самостійна Україна. – 1996. – С. 36–42; Ч. 2 – С. 30–34; Його ж. Маловідомий Роман Бжеський // Портрети пером: Статті, есе, рецензії. – Кременець; Тернопіль, 2001. – С. 136–147; Його ж. Роман Бжеський – учений, політик, громадянин. Портрети пером: Статті, публікації спогади, рецензії. – Кременець; Тернопіль, 2008. – Кн. 3. – С. 32–43.
8. Україна молода. – 2015. – 25 лютого. – С. 13.

Аделя Григоруk

**МИХАЙЛО ПАВЛИК – ФУНДАТОР УКРАЇНСЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНО-ДУХОВНОГО ВІДРОДЖЕННЯ
ОСТАННЬОЇ ТРЕТИНИ ХІХ – ПЕРШИХ ДЕСЯТИЛІТЬ ХХ СТ.
(ДО 170-РІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)**

Інкони історія, мовби відповідно до своєї належності до жіночого роду, поводить себе, як примхлива пані: то пильно наголошує на чомусь, то враз про це забуває або й твердить зовсім протилежне.

За прикладом не треба довго ходити. Яскравий і промовистий – Михайло Павлик. Поет, прозаїк, перекладач, публіцист, журналіст, редактор, видавець, учений-історик, філософ, соціолог, фольклорист, етнограф, бібліограф, культурний, громадський і політичний діяч, без якого неможливо уявити суспільне життя Галичини впродовж сорока років і завдяки кому закладався фундамент українського духовного відродження в останній третині ХІХ – першому десятилітті ХХ століть.

Лише перелік означень перехоплює подих від величі цієї непересічної особистості, справжнього титана думки й чину, що до останку служив рідному народові та справі його національного й державного самоусвідомлення.

То в чому ж несправедливість історії стосовно Михайла Павлика? Насамперед у тому, що ми й сьогодні ніяк не можемо позбутися сформованого за Союзу стереотипу сприймання письменника. Ортодоксальний ракурс, заданий радянською історіографією та літературознавством, підносив його нам як полум'яного пропагандиста наукового соціалізму й ідей марксизму в Галичині та за її межами. А ще – атеїста-безбожника, який «закликав народ відректися від церкви й скинути монархічний уряд» (М. І. Походзіло). А також, мовляв, він мав виключно класовий підхід до всіх явищ суспільного життя. І відповідно – класову ненависть до всіх, хто не належав до «мужичого» та робітничого стану.

Ця оціночна матриця така нав'язлива, що не тільки пересічний співбесідник, але й викладач вишу й до сьогодні ніяк не сприймає іншої точки зору в осмисленні життя й діяльності цієї величної людини.

Однак чому дивуватися? За роки незалежності України небагато дослідників зробили спроби по-новому прочитати спадщину М. Павлика. Серед них В. Качкан, В. Костюк, П. Шкраб'юк, Л. Приймак, які у своїх працях висловлюють докорінно іншу точку зору на ідеологічні погляди письменника, його партійну та громадську діяльність. Проте, зважаючи на невеликі накладі наукових збірників та книг, у яких вони друкувалися, можна вважати, що ці оцінки стали відомими лише для вузького кола фахівців.

Самому читачеві, навіть дуже зацікавленому, навряд чи вдасться віднайти істину – адже Михайло Павлик і досі не має повного видання художніх, наукових, публіцистичних та літературно-критичних праць, що, на думку вчених, склали б поважний п'ятдесятитомник.

Не виданий і майже не опублікований епістолярій Павлика, який є важливим джерелом не тільки його літературно-критичних поглядів, але й дає можливість зрозуміти складний літературний і суспільно-політичний контекст епохи, долучитися до «живого» спілкування з адресатами Павлика. Дослідники вважають, що листування письменника сягнуло б десь зо двадцять томів і було б неоціненним фактологічним матеріалом.

До «білих плям» належить і перекладацька діяльність М. І. Павлика, вона майже не враховується в оцінці його творчої спадщини.

Думалося, що 160-річчя від дня народження письменника якось виправить цю ситуацію, вмотивує відповідні державні й наукові інституції як до видання його творів, виходу праць павликознавців, так і до проведення в Україні широких ювілейних заходів на честь видатного представника когорти українських каменярів.

На жаль, тоді не справдилось... А до 170-річчя письменника додалася повномасштабна війна росії проти України, що також не сприяє активізації наукової роботи павликознавців. Заради справедливості варто нагадати, що ВРУ прийняла постанову про відзначення цьогоріч ювілейних дат видатних українців, а серед них і Михайла Павлика. Отже, у рамках року Павлика відбуваються й наші ювілейні святкування 170-річчя знаменитого косів'янина.

Принагідно хочеться нагадати, як за часів Австро-Угорщини в Галичині й Буковині відсвяткували 30-річчя творчої діяльності Михайла Павлика. Ініціаторами заходів виступило молодіжне крило Радикальної партії. Було створено ювілейний комітет, до якого ввійшли також і письменники В. Стефаник та М. Лозинський. Вечір відбувся 20 листопада 1904 року у Львові. Лунали вітальні промови, зачитувалися телеграми, що прийшли на адресу Павлика, звучали вірші й пісні, було багато квітів. Письменник дуже хвилювався, адже це чи не вперше він перебував у центрі загальної уваги. Правда, йому вже доводилося переживати такі радісні події: 1894 року він організував 30-річчя вшанування літературної праці Михайла Драгоманова, 1898 – 25-річчя творчості Івана Франка. Але тут – ювілянт він, Михайло Павлик, надто скромний і зніяковілий. Ба більше, І. Франко називає його «завзятим поборником неправди та кривди людської». Що саме так сприймали діяльність М. І. Павлика, свідчить і лист М. Черемшини, який писав від імені земляків: «... я із щирого серця дякую Вам, що так ревно уступаєтесь за нашою конаючою Гуцулією...» 1905 року у Львові вийшов збірник «Ювілей 30-літньої діяльності Михайла Павлика» (1874–1904).

Шанували Михайла Павлика і земляки-косів'яни. У рік його 60-річчя мешканці Москалівки влаштували величне свято, щоб належно привітати письменника. Біля читальні «Просвіти» зібралося чимало людей у святкових строях. Було зведено смерекову арку, прикрашену квітами і стрічками, поставлено трибуну для промовців. Прибули січовики у святкових строях зі стрічками через плече.

Газета «Громадський голос» за 22 травня 1913 року так описує цю подію: «У Москалівці перед брамою із смerek... стояв чоловік середнього росту, сивуватий, але ще здоровий, у руках тримав папір і говорив привіт до панка, що стояв перед ним – маленький, волос сивий, з верха голови лисина, а такий худий, лиш шкіра та кості.

– А се що за панок такий мізерний?..

– Та же се Михайло Павлик...

На брамі чоловік скінчив промову і взяв Павлика за руку, а за другу – інший чоловік, що стояв близько, та й повели через браму до трибуни.

За брамою повітали Павлика січовики».

Ці ювілейні заходи показали, що Михайло Павлик відіграв важливу роль у суспільно-громадському й політичному житті Галичини того часу і залишив глибокий слід в українській культурі. Під впливом Павлика та його публіцистичних творів формувалося нове покоління, готове стати в лави борців за українську ідею.

А якщо додати, що Павлик був одним із співзасновників Радикальної партії, творцем її програмних документів, фундатором «Січей» у Галичині, отаманом львівської повітової «Січі» та засновником Легіону Січового Стрілецтва, тож його любов до України палахкотіла вогнем жертвності й самопосягати.

Він гаряче закликав українців до творення незалежності: «Словом і ділом, сами й з другими найскоріше... добитись хоч такої волі особи, слова, зборів, товариств, яка єсть по всій Європі».

М. І. Павлик висловлював сміливі думки щодо мрії українців про здобуття державності. У листі до Володимира Вернадського від 15.01.1913 р. зі Львова він пише: «... коли серед російської суспільності не знайдеться відповідної доброї волі й сили... для безпеки українського народного вільного розвою в Росії, послідню же неминуча доля Туреччини, тим більше, що невдоволені Росією й інші недержавні національності».

В. Вернадський ще не готовий сприймати такі ідеї і в листі із Санкт-Петербурга від 10 лютого 1913 року відповідає Павликові: «Думаю, что отхождение от России было бы крупнейшей ошибкой...» Окрім того, він писав: «Для меня нет сомнений в прочности русского государства».

Події найближчих чотирьох років довели, що Михайло Павлик мав рацію, і будь-які імперії рано чи пізно мусять завершити свою історію.

Михайло Павлик ще 1885 року писав Драгоманову про свої мрії щодо суверенної незалежної єдиної України. Цю думку він висловлює неодноразово. Так, у листі до цього адресата 28 січня 1887 р. він пише: «вільна Україна... постати буде мусила на руїнах Австрії (себто Західна Україна. – А. Г.), як і на руїні деспотичної Росії (тобто підросійська східна частина України. – А. Г.). Зауважте: Павлик був певен, що обидві частини його розірваної вітчизни об'єднаються в єдину соборну державу».

Михайло Павлик володів якимсь дивним даром політичного передбачення. Для ілюстрації наведемо кілька його думок: «Я певнісінький, що в Росії скінчиться на тім, що “російські революціонери” стануть стовпами реакції на другий день революції» (з листа до М. Драгоманова від 15 березня 1886 р.).

У своїй статті «Соціалізм і теперішні держави», опублікованій у «Новому громадському голосі» 18 вересня 1904 року, він говорить: «Соціалізм, організований і тероризований централістами-державниками, мусив би стати могилою народів...»

Хіба соціалістичний режим СРСР та інших держав радянського табору не підтвердив думку Павлика і про «тюрму народів», і «про могилу народів»? Запитання, як бачимо, риторичне.

Мрії про єдину соборну українську державу лунають з уст Павлика впродовж усієї його політичної діяльності.

Так, 1 червня 1910 року газета «Громадський голос» наводить виступ М. Павлика на святі січових товариств у кінці травня у Станіславі. Він говорив, що січовий рух повинен охопити весь наш народ, зокрема за Збручем: «тоді напевно скінчиться його політична неволя під вражим москалем – і стане вільна, незалежна Україна без хлопа і без пана, якої бажали і бажують її найкращі сини (розрядка така, як в оригіналі – А. Г.).»

Шкода, що Михайло Павлик не міг реалізувати себе як академічний учений чи белетрист. Цьому значною мірою перешкождала його публіцистична й редакторська праця. З цього приводу М. Лозинський писав: «На його долю випала найтяжча і найневдячніша робота: редагувати, відповідати на злобу дня, тратити талант і час на дрібниці, справляти праці других. Публіцистика забрала в нього весь час, не даючи ані розвинути його визначному белетристичному талантові, ані сконцентруватись в якійсь більшій науковій діяльності. Та публіцистика, якій віддаєшся всею своєю істотою, пишеш кров'ю свого серця...»

І справді, Павлик вклав титанічну працю в провідні часописи того часу. «Друг», «Громадський друг», «Дзвін», «Молот», «Громада», «Батьківщина», «Народ», «Хлібороб», «Громадський голос» – він був їх редактором, видавцем або членом редколегії і, як справедливо зазначає В. Качкан, «своєю... працею витісував ті підвалини, на яких згодом утвердилася передова суспільно-культурна думка в Галичині». Саме на сторінках цих видань М. Павлик підтримав багатьох українських письменників, які розпочинали свою творчість – Леся Українку, Павла Грабовського, Леся Мартовича, Ольгу Кобилянську, Наталію Кобринську, Євгенію Ярошинську. Прочитавши перше оповідання Леся Мартовича і назвавши його «Нечитальник», захоплено написав М. Драгоманову: «По-моєму, це штука прекрасна, просто гоголівська, і авторові, учневі 6 гімназійного класу, можна віщувати з того велику будучність» (лист від 17 липня 1888 р.)

Немало зробив М. Павлик для формування бібліотеки НТШ. З 1897 по 1904 рік він був її директором і виконував значну бібліографічну роботу. Його стараннями створений відділ рукописів та архівних матеріалів, відкрито так звану наукову робітню. Голова Наукового товариства ім. Шевченка, очевидно, що за участю М. Павлика як директора бібліотеки НТШ, надіслав у всі європейські академії та видавництва спеціальний лист із запрошенням до обміну науковими виданнями. Так НТШ дістало змогу обмінюватися книгами з 200 організаціями багатьох країн світу, що відкрило нові можливості для наукової праці.

У такий спосіб заснувалася унікальна бібліотека НТШ, що й зараз функціонує у складі Наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України у Львові.

Михайло Павлик брав активну участь у роботі Товариства, виданні наукової та художньої літератури, був секретарем філологічної секції, дійсним членом НТШ. Його перу належить цікава дослідницька розвідка, опублікована 1900 р. – «Якуб Гаватович (Гават) – автор руських *(себто українських. – А. Г.)* інтермедій з 1619 року». Він вивчив рукописні фонди всіх монастирів у Галичині, мріяв про видання церковних книг, і, зокрема, – Біблії українською мовою – і навіть готовий був сам її перекладати.

Сучасники говорили про Павлика як про людину, яка ніколи не знала спочину. Він брався за всіляку роботу, навіть за коректуру (за 40 корон у місяць мізерної платні). Вічно голодував. Михайло Лозинський пише, що «слабе з природи здоров'я Павлика не видержало довго такого стану і в 45 літ життя *(коли Лозинський Павлика вперше побачив. – А. Г.)* він був уже слабосилим старцем. Що далі, то й сил уже не ставало ні на яку роботу».

Керівництво НТШ з огляду на те, що Павлик не міг впоратися з тим обсягом праці, який виконував раніше, змусило його залишити посаду директора бібліотеки. Це позбавило письменника засобів до існування, бо пенсії НТШ йому не призначило, хоча багато членів Товариства наполягали на її виплаті, зважаючи на особливі заслуги Павлика.

З початком Першої світової війни Радикальна партія від себе делегувала М. Павлика членом Головної Української Ради – міжпартійної організації галицьких українців. Павлик був обраний заступником голови президії ГУР. Робота в президії плекала в серці письменника надії на хвилю національного піднесення, яка невдовзі підніметься й приведе до визволення всієї України.

У серпні 1914 року Михайло Павлик від РУРП разом з представниками УНДП та УСДП склали відозву до народу, яку опублікувала газета «Діло» 6 серпня. У ній, зокрема, виголошено заклик до народу вставати «до бою за здійснення ідеалу, який в теперішню хвилю з'єднує ціле українське громадянство!»

Завершується це полум'яне звернення побажанням: «Нехай на руїнах царської імперії зійде сонце вільної України!»

Цій його мрії тоді не судилося збутися. Третього вересня 1914 р. російські війська вступили у Львів. Почалися репресії. Павлик для окупаційної влади був у числі найперших політичних ворогів. Однак емігрувати на Захід не хотів: «Я вже такий старий і близький смерті, – говорив письменник, – що мені нічого не страшно» (Михайло Павлик // Діло. – 1915. – 13 лют.).

Як засвідчують ті, хто спілкувався з письменником в останні хвили його життя, якоїсь миті він сказав: «... не жаль мені вмирати. Одно лиш мене болить: москалі! Коли ж вони наміряються піти від нас? Так чи сяк, я переконаний: прийдуть наші!» (*Останні хвили Павлика // Громадський голос. – 1916. – 1 березня. Оpubліковано після смерті письменника. – А. Г.*)

Як – майже сюрреалістично! – проєктуються ці Павликові слова на нашу реальність, коли зажерливий москаль-окупант знову тероризує нашу землю, нищить українську державу, вбиває захисників і захисниць України та мирне населення. Але віримо: ми здатні здолати москаля!

26 січня 1915 р. на 62-му році життя він відійшов у вічність. Російська комендатура заборонила будь-які промови біля труни та на цвинтарі. Супроводжувана озброєними солдатами в російських мундирах (для забезпечення порядку) жалобна процесія розтяглася вулицями Львова в напрямку Личаківського кладовища. Там не в кам'яному склепі, а в простій земляній могилі знайшов струджений і зболений Павлик своє останнє пристанище.

Відтоді минуло 108 років. Упродовж них ім'я письменника різні режими використовували відповідно до політичної кон'юнктури. Найчастіше його називали соціалістом-революціонером марксистського гарту. Підстава – радикальні погляди Павлика на суспільство, його прагнення соціальної справедливості, рівних можливостей для всіх людей.

Проте сам Павлик у листі від 13 червня 1913 року до канадської газети «Робочий народ», говорячи про свої ідейні переконання, писав так: «... революціонером я був і є лише в розумінні духовнім, а насильних способів, навіть в ідеальній формі, для введення в життя своїх гадок я ніколи не вживав і не вживаю».

Очевидно, що варто вірити цій самохарактеристиці, а не звульгаризованому портретові, написаному комуністичними ідеологами від літератури.

... Віриться, що настане-таки час, коли Павлик повернеться в Україну, у рідне місто. Повернеться повістями з косівського побуту, листами-звітками про пережите й передумане, соціальними програмами облаштування різних сторін життя у своїй незалежній країні, яка так важко долає труднощі власного становлення, а тепер бореться з російським окупантом за своє державне існування.

Хотілося б, щоб принаймні до наступної ювілейної дати було перевидано двотомник творів Михайла Павлика, оскільки в бібліотеках Косова і району він практично відсутній. Варто також на уроках літературного краєзнавства ширше знайомити учнів із творами Павлика.

Однак наївно думати, що хтось це зробить за нас. Мусимо докласти праці, щоб принаймні в Косові, на його батьківщині, облаштувати літературно-меморіальний музей з повноінформативною експозицією, прообразом якого була класна кімната в Косівській середній школі № 1, заснована завдяки турботам української філологині Ніни Лугової. Треба встановити пам'ятні знаки в тих місцях, де бував і працював письменник

І загалом варто продумати відповідну програму заходів, розподілити їх між державними, науковими, навчальними й громадськими інституціями.

Тільки в такий спосіб ми виконаємо свій обов'язок перед пам'яттю нашого великого земляка, заповнимо «білі плями» в історії та літературі. І продемонструємо молодому поколінню, що не на словах, а на ділі дбаємо про український національний ренесанс.

НАУКОВІ РОЗВІДКИ

Сергій Козак

ІВАН КОШЕЛІВЕЦЬ У ПРЕСІ УКРАЇНСЬКОЇ ЕМІГРАЦІЇ (За матеріалами часопису «Українські вісті»: Німеччина, США: 1945–1990 рр.)

Іванові Кошелівцю (Ярешку) пощастило на дослідників його творчості: Людмила Тарнашинська, Олександр Астаф'єв, Ігор Качуровський, який, зокрема, залишив спогади про письменника-земляка, – це лише кілька імен із цього грона. Оксана Забужко назвала Івана Кошелівця «патріархом еміграційного літературознавства» [3; с. 61]. Усе це так, утім навіть у біографії тих, кому ми надали такого високого статусу, досі знаходимо малознані оази життя і діяльності. Однією з таких маловивчених сторінок, до якої дослідники ще не наблизилися, так би мовити, впритул, є його співпраця із часописом «Українські вісті» (далі – «УВ»).

Тут варто нагадати, що йдеться про газету, яка є одним з найвідоміших періодичних видань української еміграції, що протягом 55-річного буття в умовах чужини (1945–1978 рр. – Німеччина, 1978–2000 рр. – США) зуміло об'єднати навколо себе значну кількість талановитих авторів і після Другої світової війни було важливою трибуною української політичної еміграції [4].

Відомо, що упродовж життя Іван Кошелівець (1907–1999) виконував обов'язки редактора і співредактора низки видань української еміграції, але якщо брати до уваги ранній період його еміграційної діяльності, а саме другу половину 1940-х рр., то найпліднішою в цей час можна вважати його співпрацю з часописом «УВ». Показовим тут є от хоча б такий факт: «УВ» – чи не єдине періодичне видання того часу, у якому Іван Кошелівець працював, так би мовити, на «повну ставку», тобто отримував платню, що для тогочасних новітніх емігрантів, особливо одразу після Другої світової війни, мало неабияке значення. Опрацювавши архів цієї газети, нам вдалося з'ясувати, що І. Кошелівець перебував у штаті її редакції на посаді літературного редактора.

Утім, тут варто згадати й те, що «німецькій» сторінці творчого життя І. Кошелівця передувало не менш цікавий і важливий період перебування журналіста й літредактора на теренах Австрії. Тут він співпрацював з редакцією часопису «Літаври», що його редагував Юрій Клен, дописував до інших періодичних видань («Голос», «Нові дні»), які виходили там. Прикметно й те, що до австрійського оточення І. Кошелівця належали такі знані імена, як Юрій Клен, Володимир Кримський, Леонід Мосендз та ін.

Саме там, в австрійському Ляндеку, за спогадами Юрія Шевельова, зародилася і «приятельська трійка», а саме актора Йосипа Гірняка, літераторів Юрія Лавріненка та Івана Кошелівця. До того ж Юрій Лавріненко й Іван Кошелівець були не тільки дописувачами матеріалів на театральну й літературну тематику, а й тісно співпрацювали з колективом театру-студії, засновником якого були Йосип Гірняк і його дружина – актриса Олімпія Добровольська. Мало того: І. Кошелівець у співавторстві з Ю. Лавріненком написав для цього колективу п'єсу «Я і мати» за творами Миколи Хвильового (прем'єра відбулася 3 вересня 1946 р. у місті Ляндек). Власне, саме із цим театральним колективом, який отримав від американської влади дозвіл на перебування в Німеччині, вони й потрапили до Баварії, де порівняно з Австрією було значно активніше українське освітнє та й загалом культурно-мистецьке життя.

У такий спосіб, як нам вдалося з'ясувати, уже в січні–лютому 1947 р. І. Кошелівець перебував у Німеччині [7, с. 182], а невдовзі розпочинається й літопис його співпраці з часописом «УВ». Доробок науковця на сторінках цього видання – це десятки матеріалів різних жанрів: від подорожніх нарисів («Від Мюнхену до Ульму», 23 червня 1948 р.), перекладів з італійської, французької, німецької мов (зокрема творів Поля Валері, Германа Гессе, Райнера Марії Рільке), спогадів про реалії підсоветського життя («Як “добровільно” заганяли в колгоспи») (26 липня 1996 р.) – до оглядів театральних вистав і літературної творчості еміграційних письменників (Тодося Осьмачки, Володимира Винниченка, Юрія Лавріненка) й авторів материкової України (Олександра Довженка, Леоніда Первомайського) тощо.

Спадщина І. Кошелівця на шпальтах «УВ» – це й низка матеріалів, які також додають важливі подробиці сучасним дослідникам на шляху вивчення проблематики української еміграції (діаспори): огляд творчості А. Камю (21 серпня 1948 р.), «Перед примарою “санаторійної зони”» (3 квітня 1948 р.), «Фрагменти про “Поета” Т. Осьмачки» (17 січня 1948 р.), «Пам'яті Юрія Клена» (22 листопада 1947 р.) (у співавторстві з Ю. Лавріненком), рецензія на французьке видання роману В. Винниченка «Нова заповідь» (17 квітня 1949 р.), рецензія на виставу «Мистецтво наївних» (у мюнхенському театрі) (2 лютого 1975 р.), рефлексії з приводу книжки Юрія Дивнича «На іспиті великої революції» (10 листопада 1949 р.), а його публікація «Початки самвидаву» в Україні (30 січня 1977 р.) є свідченням, що І. Кошелівець був одним із тих, хто з особливою посвятою розгортав у пресі еміграції тему про шістдесятників, самвидав і загалом правозахисний рух в Україні упродовж 1960–1980-х рр. Підтвердженням цього, наприклад, є стаття «Валентин Мороз як есеїст» (3–10 квітня 1977 р.) та інші матеріали за темою, зокрема і його повідомлення від 22 лютого 1981 р. про нові арешти дисидентів у підсоветській Україні.

Широкий жанровій палітрі дописів автора «УВ» Івана Кошелівця сприяло насичене громадсько-політичне і літературне життя в повоєнному середовищі нашої еміграції, зосібна діяльність Мистецького українського руху (МУР), Української вільної академії наук (УВАН), становлення редакції «Енциклопедії українознавства» та низки інших громадсько-культурних установ і проектів, з якими він тісно співпрацював.

Прикметно й те, що чимало публікацій автора, які вперше побачили світ на шпальтах «УВ», з часом переросли в дослідження, що з'явилися окремими книжками (до речі, як в еміграції, так згодом були видрукувані і в Україні). Прикладом цього є стаття «Роля Миколи Скрипника в українському відродженні» (10 грудня 1989 р.) [5].

Певна частина дописів Івана Кошелівця – це публіцистика на тему громадсько-політичного життя української еміграції. Наприклад, стаття «Політична еміграція і дійсність», що побачила світ 2 жовтня 1948 року. Власне, із цієї теми й розпочалася співпраця журналіста і літературознавця з газетою. Пояснити такий пріоритет автора, на мій погляд, можна кількома чинниками: перший – «зовнішній», який полягав у політичній активності, що тоді панувала в середовищі всієї української громади, а другий – «внутрішній», суть якого в тому, що І. Кошелівець і сам по війні перебував у лавах Української революційно-демократичної партії (УРДП). Ба більше, на II з'їзді цієї партії його було обрано до її керівних органів [6; 33]. Звідси й доволі тісні в той час взаємини Івана Кошелівця з автором роману «Сад Гетсиманський» Іваном Багряним, який очолював і партію, і часопис «УВ».

У другій половині 1940-х рр., окрім Івана Багряного, у редакції газети поруч з І. Кошелівцем працювали: Олександр Зозуля, Олекса Гай-Головка, Павло Маляр, Михайло Воскобійник, Анатолій Гак, Василь Кубрик (А. Ромашко), Юрій Кошельняк, Василь Гришко, Ігор Костецький, Дмитро Нитченко тощо. Це ті імена, що формували тогочасне оточення Івана Кошелівця, особливе місце в якому посідали Юрій Лавріненко (Юрій Дивнич) і вже згаданий Іван Багрянний. Саме вони й залучили публіциста спочатку до співпраці з часописом, а згодом – і до роботи в його редакції.

Низка дописів «УВ» розкриває цінний матеріал безпосередньо про долю і творчу лабораторію самого Івана Кошелівця. До таких джерел, наприклад, належить стаття відомого науковця, професора Українського вільного університету (УВУ) Юрія Бойка, написана до 70-річного ювілею літературознавця [1].

Не буде перебільшенням зазначити, що неможливо уявити історію українського літературного життя поза Україною без імені Івана Кошелівця. У різні роки він працюватиме співредактором «Української літературної газети», збірника «Сучасник», очолюватиме літературний напрям «Енциклопедії українознавства», опікуватиметься іншими вагомими виданнями та проектами, однак все це стане продовженням того особливого початку, який має назву «Іван Кошелівець і “Українські вісті”», а ще – наслідком дуже важливого періоду в його діяльності – співпраці з часописом «УВ», яка мала неабиякий вплив на всю подальшу творчу долю відомого літературознавця.

У передмові до тритомника «Історія української діаспори» Іван Дзюба наголосив, що на шпальтах газети «УВ» постійно друкувалося «широке коло письменників, науковців, діячів мистецтв – іменами багатьох із них сьогодні Україна може пишатися, а їхні твори ввійшли до активу нашої культури...» [2; с. 8]. І одне з найвідоміших серед них – ім'я Івана Кошелівця.

Література

1. Бойко Юрій. 70-ліття Івана Кошелівця. Українські вісті. 1977. 18 груд.
2. Дзюба Іван. Вогонь української ідеї. Козак Сергій. Історія української діаспори на сторінках часопису «Українські вісті» (Німеччина, 1945 – США, 2000) : систематичний показник змісту : у 3-х т. Київ : Ярославів Вал, 2017. Т. 1. С. 8].
3. Забужко Оксана, Шевельов Юрій: вибране листування на тлі доби: 1992–2002: з додатками, творами, коментарями, причинками до біографій та іншими документами. Київ : Факт, 2011. С. 61.
4. Козак Сергій. «Українські вісті» в Європі й Америці (1945–2000): бібліогр. показч. змісту газети «Українські вісті» : у 2 т. Київ : Літ. Україна : Ярославів Вал, 2010. Т. 1 : 1945–1967. 592 с.; Т. 2 : 1968–2000. 560 с.
5. Кошелівець Іван. Роля Миколи Скрипника в українському відродженні 20-х – початку 30-х. Українські вісті. 1989. Ч. 48. 10 груд.
6. Українська революційно-демократична партія : УРДП–УДРП : збірник матеріалів і документів / упор. Олексій Коновал. Київ – Чикаго : Фондація ім. І. Багряного, 1997. С. 33.
7. Шевельов Юрій. (Шерех Юрій). Я – мене – мені... (і довкруги) : спогади. Харків – Нью-Йорк : М.П. Коць, 2001. С. 182.

Галина Шовкопляс

ТЕАТР ВІРИ ВОВК: ПРОСТІР УКРАЇНСЬКОГО ЖІНОЧОГО РУХУ ТА ПАФОС НАЦІОНАЛЬНОЇ БОРОТЬБИ

Українська діаспорна письменниця Віра Вовк (Селянська) znana насамперед як поетка і перекладачка: вишукані цикли віршів «Меандри» або «Любовні листи княжни Вероніки до кардинала Джаванні батісти», переклади творів Федеріко Гарсія Лорки відомі всім. Водночас вона має і значний драматургічний доробок: п'єси Віри Вовк, цікаві та оригінальні, поділяються на кілька різновидів, серед яких є просвітницькі, патріотично та соціально заангажовані, де йдеться про історію України, українську «долю-

недолю». Усе життя, від самого дитинства, поетку вабила драматична форма. Ще дитиною писала «лібрето» та тексти до вертепу. З часом драматургічні пошуки здійснилися в різних, подекуди вельми своєрідних формах: містерія, «алегорія для лялькового театру», «галицька жіноча міжвоєнна хроніка» тощо.

У передмові до збірки «Віра Вовк. Театр» дослідниця Лариса Залеська-Онишкевич пише, що для Вовк драматургічна форма – «це, мабуть, психологічно найприродніший жанр для самовислову, бо включає і текстуальні, і зорові аспекти, рух і музику; це також засіб відчувати себе не так самотньою дитиною чи поеткою, як частиною ширшого світу – чи це казок і легенд, чи і невеличкої громади» [3, с. 5]. Подібно до іншої діаспорної мисткині Емми Андієвської, котра поєднує у своїй творчості поезію сюрреалізму та живопис сюрреалізму, Віра Вовк пов'язує свої драматичні поеми з живописом: у драматичній поемі «Триптих» вказано, що вона створена «до картин Юрія Соловія» [1, с. 7], що вони вміщені серед сторінок п'єси. В іншій драматичній поемі Віри Вовк «Іконостас» до книги включено кольорові репродукції кількох сучасних митців діаспори: Юрія Соловія, Зої Лісовської, Марка Зубаря. П'єса «Казка про Вершника» супроводжується власними витинанками авторки. За твердженням Лариси Залеської-Онишкевич, таке доповнення твору живописним або музичним складником «підсилює мітос (розповідь) кожного твору» [3, с. 19]. Це не намагання описати словами витвір невербального мистецтва, а задум підсилити враження на глядача за допомогою візуальних прикладів. Зовсім, за словами героїв п'єси Віри Вовк «Вінок Троїстий»:

«Галя: Ми мусимо зовсім заворозити публіку! Все нове переходить прямо зі сцени у кров народу.

Андрій: Тому театр такий важливий. Без театру нема нації» [1, с. 45].

До театру у Віри Вовк відповідальне ставлення. Навіть соціально-відповідальне, патріотично заангажоване. «Триптих» (1982), «Іконостас України» (1991) та «Вінок Троїстий» (1988) є п'єсами, що відображають історію України. Якщо перші дві з названих присвячені героям історії цілої України, то «Вінок Троїстий» – це історія українського жіночого руху, навіть назва п'єси повторює назву першого українського жіночого альманаху, що вийшов

1887 року. Авторка хоче відтворити правдиву історію, тому її творчі експерименти спрямовані на доведення достовірності тих подій, що відображені у творі.

Віра Вовк пише «Вінок Троїстий» 1988 року і надає твору підзаголовок «галицька жіноча міжвоєнна хроніка». Певною мірою ця п'єса є відповіддю на закиди щодо фемінізму як імпортованого із Заходу явища. У «Вінку Троїстому» феміністичний дискурс, зберігаючи спрямованість на переконливу достовірність, містить цілком реалістичні та актуальні на той час роздуми щодо місця жінки в суспільстві кінця XIX – першої половини XX століття. Звичайно, що перші десятиріччя XX століття були яскравими і плідними для жіночого руху. Після Першої світової війни в деяких європейських країнах жінки отримали право обирати і бути обраними в парламент. Таких країн було небагато, але то був початок перемог. Утім, у 30–40-ві роки жіночий рух майже зникає, бо настає доба панування тоталітаризму, а тоталітаризм уміє лише використовувати жіночу працю і не дбає про права жінок. Відновився жіночий рух лише наприкінці XX століття: «В Україні про їхні здобутки не згадували так довго, що коли вже аж наприкінці XX століття знову постали феміністичні організації, їх звинуватили в “експорті” чужої та шкідливої для утвердження української ідентичності ідеології» [6, с. 24], – зауважує вітчизняна дослідниця Віра Агеєва, додаючи, «що всі заклики повернутися до старого доброго ладу, до патріархального раю лунають лише через лукавство або примітивне незнання історії» [6, с. 25].

Читати твори Віри Вовк є непростим завданням: її тексти відзначені «густим символічним синкретичним письмом», де сплавлені воєдино всі знакові імена і події столітньої давнини [4, с. 72]. Уже в першій дії «Вінка Троїстого» створюється щільний текст, де репліка кожного персонажа озвучує і нагадує всі складові «жіночого питання» того часу: посилання на Наталку Кобринську, «того жіночого рабина» [1, с. 74], згадування роману Емілі Золя про паризьку повію (вочевидь, роман Золя «Нана»), польські «Ванди» як натяк на роман Леопольда фон Захер-Мазоха «Венера у хутрах», тогочасні дискусії щодо «функціонування жіночого мозку» – усе пов'язано і визначає час дії – кінець XIX століття – та набуває важливого значення в побудові твору.

Назву п'єси авторка підбирає не випадкову: «Вінок Троїстий» – це згадування і нагадування про перший жіночий альманах «Перший вінок», що вийшов друком у Львові 1887 року. Цей альманах поєднав твори жінок – письменниць двох частин України – Наддніпрянської та Західної. Альманах редагували Наталія Кобринська та Олена Пчілка. Обидві жінки взяли на себе видавничі витрати. Альманах мав успіх у Галичині, а в Києві його продавали в книгарнях. Дослідниця творчості Олени Пчілки наводить рядки з передмови до альманаху: «Наша книжка, се перший у нас голос, піднесений у справі жіночого питання, Важне се питання давно займає уми самих передових людей у найбільш освічених краях Європи». Також у передмові зазначено, що ніхто краще від самих жінок не знає про їхні насущні питання [6, с. 73]. До альманаху увійшли поетичні і прозові твори Наталі Кобринської, Олени Пчілки, Уляни Кравченко, Ганни Барвінок, Лесі Українки, Дніпрові Чайки, Софії Окуневської, Анни Павлик, Людмили Старицької, Софії Франко та інших.

Віра Вовк той «перший вінок» потроює і робить «троїстим», подовжуючи «жіночу справу» на три покоління. Три персонажки, що є головними героїнями трьох дій, кровно пов'язані – бабуся (Касуня) – мати (Галя) – дочка (Марина). Вправна майстриня драматургічної справи, авторка зміцнює цю єдність тим, що вказує в списку дійових осіб: «Дія II. 1914–1918 рр. Галя, 18–22-літня, каштановолоса донька КАСУНІ, та сама артистка, що і КАСУНЯ» [1, с. 65]; «Дія III. 1934–1944 рр. Марина, 18–28-літня чорнява внучка КАСУНІ, та сама артистка, що і КАСУНЯ» [1, с. 66]. Тобто образи Касуні, Галі, Марини втілює на сцені одна молода українська жінка.

Дидактика авторки дуже прозора: жіночий рух в Україні – явище не «імпортоване» із Заходу, а укорінене в українську історію, пов'язане з розвитком українського суспільства. Головні героїні п'єси борються проти подвійної маргіналізації жінки-українки – гендерної та національної. Ці дві лінії боротьби пов'язані і розширюються від покоління до покоління. Касуня прагне освіти для жінок і не бажає жити за зразком «тихомирної матері»: «Молоді дівчата хочуть учитися. На всякий випадок, їм не вистачає “тихомирний образець матери”. Вони мають право бути освіченими» [1, с. 75]. Донька Касуні, палка красуня Галя «тільки тою Україною і дише» [1, с. 90]. А перед онукою Мариною відкривається цілий світ: «Марина має поїхати у світ. Скажи їй, що така моя воля» [1, с. 105].

Простір життя кожного наступного покоління українських жінок стає ширшим: Касуня – Катерина живе згідно з заповітом Ольги Кобилянської «бути самій собі ціллю» [5, с. 164], її не «поглинув дрібний світ домашній» [5, с. 159] і прагне вона вийти на широкий простір життя, розкриваються двері «лялькового дому», і героїня сміливо йде у світ власного життя і власного простору. Простір життя доньки Касуні Галі – простір національної боротьби за вільну Україну. Поразка УНР – поразка її життя, коли травма народу стає травмою окремої особистості: «Хай дзвонять усі дзвони, хай шкварять вогненні музики всі скрипки, басы і цимбали! Це ми на твоїх поминках будемо танцювати, Україно! (падає на землю)» [1, с. 93].

Онука Касуні Марина продовжує справу українських жінок і буде її поширювати у всьому світі: «Навіть жінка має свої вимоги до щастя». Вона впевнена, що «мужчини бояться конкуренції» [1, с. 97–98].

Отже, простір жінки, на думку Віри Вовк, – цілий світ. Але потрібно пам'ятати, що героями мисткині завжди були особливі люди. На думку Михайлини Коцюбинської, котра присвятила творчості Віри Вовк детальний огляд у другому томі есеїв «Мої обрії», у драматичних поемах, що належать до «заангажованої літератури» з історико-патріотичними реаліями, героями є обрані люди, що мають «принципи і хребет»: «Триптих» – відбиток тогочасного моменту, тогочасної проблематики в Україні. З одного боку, то специфічно українська справа, але з іншого – універсальна вічна проблема принципів і хребта» [4, с. 74]. Отже, героями історії України Віра Вовк завжди обирала людей, які боролися за українську незалежність. Люди, що мали «принципи і хребет». Героїні п'єси «Вінок Троїстий» не становлять винятку із цього правила: вони є сильними жінками з «принципами і хребтом», чий життєвий долі тісно переплетені не тільки з українським жіночим рухом, але і з історичним шляхом боротьби України за незалежність.

Література

1. Агеєва Віра. Вступне слово / Бунтарки: нові жінки і модерна нація. Есеї. Видання друге. Київ: Смолоскип. 2023. 364 с.
2. Вовк Віра. Театр. Київ: Родовид, 2002. 447 с.
3. Вовк Віра. Вірші. Поети «Нью-Йоркської групи». (Антологія. Упоряд. текстів А. О. Дністрового, передмова О. Г. Астаф'єва). Харків: Веста, Видавництво «Ранок», 2003. 286 с.
4. Залеська-Онишкевич Лариса. Від вертепу до Крилатої Скрипки: Драматичні твори Віри Вовк / Вовк Віра. Театр. Київ: Родовид, 2002. 447 с.
5. Коцюбинська Михайлина. Метаморфози Віри Вовк / Михайлина Коцюбинська. Мої обрії. В 2-х т., 2 том. Київ: Дух і літера. 2004. 383 с.
6. Полухович Ольга. «Бути собі самій ціллю»: активний і споглядальний фемінізм Ольги Кобилянської / Бунтарки: нові жінки і модерна нація. Есеї. Видання друге. Київ: Смолоскип. 2023. 364 с.

Мирослава Алатиренко

**СУЗІР'Я ТВОРЧОСТІ
(НА ЗГАДКУ СТОРІЧЧЯ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ЮРІЯ НОВОСІЛЬСЬКОГО)**

Левко Лук'яненко, Герой України зазначав: «Теперішнє керівництво не має пошани до пересічних людей». Керівники держави повинні жити мріями і мораллю свого народу. Якщо вони цього не роблять – значить випадково опинилися на посадах. Їх звідти треба виганяти. Україна перебуває в перехідній стадії – від колоніального стану до незалежності. 300 років була в російській «тюрмі народів». Але комуністи залишилися при владі. Ті, хто раніше гнав у тюрму українських націоналістів, тепер опинилися на посадах, які зобов'язують відстоювати національні інтереси. Такі ідеологічні трансформації швидко не відбуваються, влада стала злодіями. Замість приватизації зробили «прихватування», почали збагачуватися. Тому досі країна повільно переповажає з минулого в майбутнє. Повільно змінюється і свідомість людей. Комуністична система привчила українців до рабства. Мовляв, від них нічого не залежить. З такими поняттями суспільство живе досі. Коли виборчий бюлетень продають за кіло гречки. До того ж промосковським, непатріотичним силам. Далі парламент вибирає таку саму виконавчу владу. Президент, прем'єр, генпрокурор, чимало народних депутатів ставляться до простого народу зі зневагою. Як до «рабсили», «маси», яка зобов'язана виконувати вказівки. Така їхня мораль. Думають: піднявшись на висоти влади – піднялися в небеса. А раби десь там повзають нижче: по городах, заводах, щось точать, свердлять [1, с. 6].

Що з цього сьогодні є важливим, а що другорядним, кожен сам визначає, керуючись виключно своїм політично свідомим досвідом, життєвою мудрістю, інтуїцією, прозорливістю...

Але коли цар звірів іде у вічність і стає нічним зоряним сяйвом, усім живим істотам, які колись слухали його промови під горою старого Акелі, не лишається нічого, окрім поринання у вічність у моменти своїх сподівань, надій на швидке настання мирного життя і мрій про успішне майбутнє країни.

Так минув вересень, пройшли перші дощові дні цьогорічної осені, і десь у сусідній господі підраховують кількість прибічників виборчих партій, з надією на перемогу пана Ярослава. Ярослав Мудрий, Ярослав польський. «Дай Боже, їм мудрості», – кажуть іноді люди, говорячи про політичних діячів у дні визначення країни... Раптом це зможе стати для Європи першим зірковим світанком, початком виходу з важкої військово-політично-економічної кризи.

Наші дружні сусіди надали нам суттєву допомогу в подоланні складнощів військового стану. Багато талановитих українців і раніше мали натхнення, знаходячи прихисток у сусідній Польщі. Одним із таких представників сузір'я талантів є польський художник, який зазначав про свою культурно-національну приналежність такими «одкровеннями» в пункті «Коріння» [див. 2]: «Я зовсім не маю в собі польської крові, (жартує Юрій Новосільський, син лемка і полонізованої австрійки). Я поляк, але трошки українець, трошки німець. Я люблю цю країну і вболіваю через те, що вона однобічно сформована післятридентською римо-католицькою ментальністю. А це є каліцтвом культури нації»...

«Одне око польське, друге українське», говорили про українця Юрія Новосільського (Jerzy Nowosielski), як акцентовано авторами польського біографічного видання в українськомовному перекладі «Кажан у Храмі» Кристини Черні [2, с. 12]. Отже, подивимося на це миле янголятко, за волоссям якого на тлі явно проглядається слід світла від німбу, як його українська «напівкровність» (див. світлину) [2, с. 9].

Велика кількість його робіт, зберігається в різних культурних закладах і установах наших мирних сусідів.

Так, професор Академії, художник ХХ століття, абстракціоніст і мистецький революціонер лишив по собі благодатний плідний слід у розвитку культури й мистецтва згадуваної нами країни. Розіп'ятий між любов'ю небесною і любов'ю земною «кажан у храмі», майстер конкретики, світоглядний традиціоналіст, іконописець і автор сотень ню, глибокий релігійний мислитель і навіть садо-мазохістичний фантазер, – говорять про нього автори біографічного нарису [2].

Як та жінка, яка спустилася на землю до людей, і кожної ночі шукала свого «зіркового хлопчика», віднайти в Європі ще одну зіркову дитину України-матері, на противагу звичному пошуку і доказів свого «материнства» українських талантів на територіях колишніх російсько-радянських республік, і впалої в самий низ росії, саме з маленької літери, для цієї публікації це буде одним з тих завдань, які ставлять перед собою творчі науковці, небайдужі до минулого й майбутнього країни.

Згадана вище гіпотеза «розіп'ятості» польського художника українського походження, простежується і в його дитячій біографії, поруч з його швидше «Святістю душі», ніж набожністю. Про це свідчать такі рядки, з його спогадами, і спогадами тих, хто навчався з ним в одній школі.

«Він був якийсь такий молодший, ніби недозрілий. Інші хлопці були вже майже мужчинами, а він був досить незграбний, мовби “розклесний” (...) Це був милий і добрий хлопець, якого ми, на жаль, дражнили – *measulpa*¹ – бо довідалися, що він українець. Це був час, коли вже почалися різанини на Сході, і таким чином ми вирішили дати йому чосу. Це полягало в тому, що на заняттях зі скульптури ми робили кульки і кидали в нього. Ми, тобто одногрупники й одногрупниці. Ну й ціляли в нього, а він так чемно стояв, не захищався. Він, може, й не знав, за що, бо ми йому не говорили» [2, с. 10–11].

Навіть сучасні римо-католицькі віряни в молитві говорять про «мою провину», але українською, у молитвах деяких українських дієцезій (які, на мою думку, виявилися дуже дивними, і коли я відвідувала костел «Зіслання Святого Духа» за дорученням викладачів Острозької Академії під час навчання за спеціальністю «Філософія. Релігієзнавство» і всі

¹ Measulpa – з латини – «моя провина» (катол.)

віряни сиділи і проговорюючи зазначену фразу, стукаючи себе в грудну клітину, я подумала: «а яка ще провина? Чим я завинила перед католиками? У чому вони мене звинувачують?.. Такі дива... «релігійних переживнь» сучасних українських науковців, які перебувають у пошуку консультантів для докторської).

Або таке: «Мене виховували як одинака, – підтверджує мистець. – Я був трохи самотник, трохи відлюдник. Я був таким малим недотепою, боявся ровесників, бо мої товариші були агресивними і любили битися... Я волів бути сам» [2, с. 34–35].

Так поводитися з дитиною однокласники, які дізналися про його належність до українців, як самі зізнаються автори споминок, і однолітки. Водночас згадки самого митця про навчання в мистецькій школі, наведені в тому ж українськомовному джерелі, свідчать про його порядність, чемне виховання, доброту і обдарованість.

«Правила студитів надзвичайно вимогливі, наближені до суворого уставу цистерціанців. (...) Подібно запам'ятав монастирський режим і Юрій Новосільський: «Поділ доби був на три вісімки: 8 годин молитви, 8 годин праці і 8 годин відпочинку. (...) З тим, що для людини, котра любить молитву і взагалі розуміє східну літургію, ті 8 годин молитви були властиво приємністю, адже з цим були пов'язані дуже глибокі естетичні, літературні переживання. (...) Окрім того, у рамках 8 годин праці було малювання ікон, а це також було великою приємністю» [2, с. 11].

Сам художник, згадуючи своє дитинство, наголошував на впливі робіт Ван Гога й Утрілло на його особистість і вибір життєвої мети. «Я побачив картини і захотів стати художником», – зазначав він [2, с. 10].

Справжня «мученицька» дорога (доля) постійно підтрикувала українця-художника на життєвому шляху. Свідченням чого є ще одна згадка-дорікання нашому співкультурному митцю щодо його спорідненості з українською національністю й походженням. «Любий Юрку, – пише Тадеуш Ружевич до Новосільського в середині 80-х років, – для мене несподіванкою стало не те, що ти виявився холодним ерудитом і натхненним пророком, а що ти – лемко за походженням... і приховував це 38 років!.. Виявляється, всі ми щось приховуємо... але ретельні дослідники наших “коренів” (як тепер модно говорити) викриють наше “походження”...» [2]

Цікава й іноді мінлива позиція митця і релігійного мислителя щодо його коренів та відчуття власної національної приналежності пояснюється умовами в яких жив, зростав і творив наш талановитий хлопчик-«Кажан». На його бік з виправдовуванням його неодностайної думки стали автори зазначеного джерела, пояснюючи ставлення поляків (і не тільки) до української національності історичними подіями певних періодів.

«Тадеуш Ружевич жартує, що Новосільський має одне око польське, друге українське, в якому деколи видно “злий зблиск”. Сам мистець часом з гумором цитує російського історика Дмитра Іловайського: “малорос по своей природе гнусен и ленив”. Термін “українець”, перейнятий від польських романтиків, замінив уживані раніше “русин” чи “малорос”. Та хоча назва інакша – кліше ті самі. Для зміни стереотипу досить зміни перспективи. Учений Іван Лисяк-Рудницький, професор західних університетів, тлумачить феномен України в категоріях вестерну, порівнюючи міт Дикого Поля і Дикого Заходу. Якщо національний характер американців спирається на традиції перших поселенців, українським «піонером і ковбоєм» є гордий козак, оборонець степів від татарської загрози. Отож, для Польщі Україна – це чорна легенда диких “різунів” і вічного заколоту, для русинів – шляхетний дух козаччини і свободи, про який говорилося на першому з'їзді Народного Руху України в 1989 році» [2, с. 13].

Закцентуємо на дуже важливій позиції польського художника, яка є найяскравішою характеристикою особистості і характеру українського хлопчика, що сяє в історії України і Польщі домашнім, але далеким синьо-жовто-білим вогником на небосхилі мирної ночі, надвечір'я і ранкової тиші. Яка є дуже близькою авторці публікації і надважливою для будь-якої національності в теперішніх жажливо мінливих умовах життєвоважливого простору і часу. «На закид, що дехто насильно робить із нього українця, Новосільський протестує: «Я ніколи не дозволяю з себе щось чи когось робити! Але ж якоюсь мірою я є українцем. Якщо в тебе батько українець, а мама полька, і ти перебуваєш у країні двох культур, то й належиш до двох цих культур. Я лише не знаю, що це значить – бути поляком і що це значить – бути українцем. Натомість я знаю, що таке бути людиною. Існує певний гатунок українців, які завжди хочуть з'ясувати, хто є хто. Багато таких українців дивляться на мене з-під лоба, коли я щось роблю в церкві, і питають: “А Ви хто?” Як то хто? Я намагаюся бути людиною, у мене не завжди це виходить, але я принаймні намагаюся» [2, с. 13].

Ці та подібні цікавинки щодо родоводу українського «Кажанчика» можна детально вивчити, ознайомившись зі змістом розділу «Коріння» (сторінки 12–33), і «Дім» (с. 34–58). Які містять багато романтичних історій переписки його батьків, опис пожиттєвої сакральності ставлення його батька до українських родичів, з якими він вів постійну переписку, його героїчної участі в боротьбі за Україну, а також різні висловлювання і фото (колективні і романтичні). Особливо цікавим є зміст (вигляд) сторінки номер 23 з ілюстрацією романтичної листівки й історія його шляхетної матері (нар. 24.12.1883 р.).

Наприкінці варто зауважити про його «подвійне хрещення», оскільки він був третьою й останньою дитиною в сім'ї Новосільських, котрі вижили у важкі часи холери, військових подій і революцій, (нар. 07.01.1923). Його два старші брати – Володимир і Юрій, померли ще до його народження. На думку авторів його біографічної повісті, він у своїх згадках має ціннісно-горділиве ставлення до своєї релігійної приналежності:

«Новосільський часом нахвалявся, що має «подвійне хрещення»: офіційне – у римокатолицькому костелі і неофіційне. Однак парафіяльні книги краківського костелу Св. Миколая цього не підтверджують, хоча занотують хрещення первородного сина Новосільських Володимира. Натомість збереглася метрика з церкви св. Норберта («Книга народжень і хрещень», том III, с. 232): Georgius Ciprianus Nowosielski, filius Stephani et Annan. Harlander, natusin Cracovia 7 Januarii 1923, baptisatuset confirmatus 2 Februarii 1924» [2, с. 34].

То ж прилітай до нас, Кажане! Прилітай у вільний час, у тиші мирних ночей, і надихай своєю Душею і творчістю душі, ми – люди, європейці!

Література

1. № 126 3 травня 2018 року // Світ-інфо. С. 6 Україна і світ. Пряма мова.
2. Черні Кристина. Кажан у храмі. Біографія Юрія Новосільського / Переклад з польської Олеся Герасима. – Чернівці : Книги – XXI, 2015. – 428 с.

Петро Гаврилишин

ПРОФЕСОР БОГДАН ГАВРИЛИШИН: ЖИТТЯ, ПРИСВЯЧЕНЕ УКРАЇНІ (З НАГОДИ 97-Ї РІЧНИЦІ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)

Богдан Гаврилишин в однострої Пласту. 2000-ні рр.

Цьогоріч, 19 жовтня, виповнилося 97 років від дня народження всесвітньо відомого вченого, професора Богдана Дмитровича Гаврилишина. У статті ставимо за мету висвітлити ключові факти біографії видатного науковця Богдана Гаврилишина (19.10.1926–24.10.2016), що увійшов в історію як український, канадський, швейцарський економіст, громадський діяч, меценат, член Римського клубу, іноземний член НАН України, заслужений діяч науки і техніки України, почесний консул України у Швейцарії, громадянин Канади, голова законодавчого органу Пласту – Крайової пластової ради (2006–2008), засновник і президент Благодій-

ного фонду Богдана Гаврилишина [1, с. 88–89].

Богдан Гаврилишин, працюючи директором Міжнародного інституту менеджменту в Женеві, за родом своєї професійної діяльності відвідав значну кількість країн. Добре помітні контрасти між ними змусили його задуматися над тим, чому одні суспільства впевнено йдуть дорогою розвитку, а інші стоять на місці, показуючи неефективність. Продуковані ним ідеї і досі є актуальними з огляду на поточний стан України як держави, адже після завершення російсько-української війни знову постане питання вироблення оптимальної моделі українського суспільства та держави. Можливості, які тоді з'являться, потрібно буде максимально використати. Його життєвий досвід та непересічна біографія є мотиваційним прикладом для молоді.

Постать та інтелектуальні здобутки Богдана Дмитровича досліджували такі науковці: М. Голянич [6, с. 472–474], О. Геращенко [5, с. 116–120], його біографію описували Т. Гаврилишин і В. Гаврилишин [4, с. 208–214], В. Пуаеттон [11], зрештою він залишив свої спогади «Залишаюсь українцем», уперше надруковані 2011 року [3].

Народився Богдан Гаврилишин 19 жовтня 1926 року в с. Коропець (нині селище, донедавна Монастириський, тепер Чортківський р-н Тернопільської обл., тоді Бучацький повіт Тернопільського воєводства II Речі Посполитої). Коли він народився, Дмитру, його батькові, було 38 років, а матері Теодозії – 31. Вони на той момент уже мали трьох дітей: Михайла тринадцяти, Катерину десяти та Мирослава трьох років. Богдан був останньою, наймолодшою дитиною [11, с. 19].

1930 року батько, котрий провадив підприємницьку діяльність (вирощував хміль на продаж до броварень ін.) купив близько 10 га землі між м. Бучач і с. Жизномир на хуторі Глибока Долина, де збудував дім, що зберігся донині. Це теж певною мірою пояснює нам зацікавлення згодом його сина Богдана економічними питаннями. Також зауважимо ще один

вплив батька, який створив культ навчання у своїй сім'ї. Перебуваючи у складі австрійської армії, він відвідував Чехословаччину, Австрію та Північну Італію. Зауваживши, що люди на цих землях живуть значно краще, Дмитро пояснював це вищим рівнем освіти, ніж той, що був у Східній Галичині. Саме тому вирішив, що має допомогти своїм дітям здобути максимально можливу та високу за рівнем освіту [3, с. 12].

Три роки навчався в початковій школі в с. Жизномир. Потім – у Буцацькій польськокомуні гiмназiї (у 1936/37 н. р. закінчив VII а клас у 1937/38 н. р. закінчив VIII а клас), яку після приходу більшовиків перетворили на звичайну середню школу. З вересня 1941 року навчався у відновленій у роки німецької окупації Чортківській гiмназiї ім. Маркіяна Шашкевича, а в 1943/44 н. р. – у Дрогобицькій гiмназiї.

У часи Другої світової війни 1944 року представники окупаційної адміністрації забрали його на примусову працю до Німеччини: «Нас зловили німці, й ми отримали щось на зразок “запрошення” до Німеччини, від якого було важко відмовитись. Потім був майже цілий рік важкої праці, жорсткої дисципліни, поганої їжі й жодного “світла в кінці тунелю” до травня 1945-го, коли війна закінчилась. Чи варто детально описувати ті останні дев'ять місяців “німецького раю”? Навряд. Там не було нічого, що я бажав би згадувати, до того ж я був молодий, тому намагався перетворювати навіть небезпечні й важкі життєві ситуації на просто неприємні пригоди, надіючись, що ці пригоди гарно закінчатся» [3, с. 31].

Від травня 1945 р. перебував у таборі для переміщених осіб, а 1947 року виїхав до Канади. Тут він працював лісорубом, організовував вечірні класи для українців, діяв у профспілках. 10 червня 1950 року в Торонто одружився з Леонідою Гайовською, яка народилася в Едмонтоні в сім'ї канадських українців. Познайомився з нею завдяки Пласту, членкинею якого вона теж була [3, с. 57–58; 64]. 1952 року здобув ступінь бакалавра, а 1954 року – магістра спеціальності «інженер-механік» в Університеті м. Торонто. У 1954–1960 рр. обіймав посади з дослідництва, інженерної справи, менеджменту в Канаді. З 1960 р. постійно мешкав у Швейцарії в м. Женева. 1976 р. здобув ступінь PhD з економіки в Женевському Університеті. 26 років Б. Д. Гаврилишин присвятив Міжнародному інституту менеджменту (МІМ-Женева). У ньому обіймав посади директора з навчання (1960–1968 рр.), директора Інституту (1968–1986 рр.), почесного науковця (1986–1989 рр.). У Женеві він викладав такі дисципліни, як економічний розвиток, керівництво міжнародними операціями, світове бізнесове середовище, управління державами тощо. Проводив семінари, головував на конференціях, читав лекції в університетах для груп фахівців та на міжнародних конференціях у більш ніж 70 державах.

Про свій вплив на Австралію Б. Гаврилишин писав: «Один із наших випускників був директором міжнародної компанії ІВМ в Австралії і очолював Австралійську асоціацію менеджменту. Він переконав членів асоціації запросити мене прочитати лекції та стати головою великої конференції для керівників із різних секторів австралійського суспільства. Коли я отримав запрошення і прочитав, що подія проходить в Будинку опери у Сідней, прийняв його без найменшого вагання» [3, с. 199]. Стосовно Аргентини він згадував: «Як тільки приїхав до Буенос-Айреса, я усвідомив, що завдяки своїй книзі став досить відомим в академічних та політичних колах. Саме через це сім моїх лекцій були відкритими для громадян, а три виголошені виключно для командування армії, авіації і морського флоту. Мета зрозуміла: Аргентина на той час була під управлінням військової хунти. То була диктатура з обмеженням політичних прав людей і в усіх аспектах зовсім неефективна. Незадоволення населення зростало. Деякі з генералів стали замислюватися – чи не передати їм владу цивільним, однак вони вагались, бо не хотіли бачити “демократичну анархію”. Завданням моїх лекцій було пояснити, що існує велика кількість систем управління,

включаючи й побудовані на коаліції декількох партій, як, до прикладу, швейцарська пряма демократія з узгодженим прийняттям рішень на всіх рівнях політичної та адміністративної структури. У моїх лекціях була закладена ідея, що передача влади цивільним не обов'язково закінчиться “демократичною анархією”. Запитання і дискусії після цих трьох лекцій мали делікатний характер. Речі мали стати зрозумілими, я їх не називав “поіменно”. Через кілька місяців після мого візиту військова хунта оголосила, що восени відбудуться дострокові вибори. У мене не було впевненості, що це були прямі причини і наслідки, пов'язані з моїми лекціями, але очевидно дві речі збіглися не випадково» [3, с. 205].

Учений також зробив свій внесок у формування науки менеджменту в Індії, навчаючи індусів як в Женеві в Центрі навчання менеджменту, так і даючи особисто лекції в цій країні. Ключовим було створення за його сприяння Міжнародного інституту менеджменту в Нью-Делі. Це був цікавий, інший досвід створення, аналогічної до швейцарської, освітньої установи за кордоном.

В Україні Богдан Гаврилишин почав працювати з 1988 р. на громадських засадах. Став радником кількох президентів України, трьох прем'єр-міністрів, голів Верховної Ради. У 1990 р. створив Міжнародний інститут менеджменту в Києві, що став першою бізнес-школою на теренах СРСР. Богдан Гаврилишин переконав Джорджа Сороса відкрити свій благодійний фонд саме в Україні, а не десь у Росії. Так фонд Джорджа Сороса «Відродження» фінансував декілька проєктів для Пласту [13, с. 366]. Першим головою наглядової ради Фонду став саме Богдан Гаврилишин. Міжнародний фонд «Відродження» (МФВ–Україна) було створено в Києві 1990 року із залученням представників різних українських організацій: Юрія Щербака з організації «Зелений світ», Павла Мовчана з «Просвіти», Бориса Олійника з «Фонду культури». Вони стали співзасновниками й членами ради директорів МФВ. До наглядової ради також приєдналися: Іван Дзюба, Дмитро Павличко, Володимир Василенко, Валерій Мещеряков, Володимир Савельєв, Сергій Конев, Ігор Юхновський та Валентин Симоненко [3, с. 218].

Варто відзначити, станом на 1990 р. в Україні не було жодної установи для об'єктивного аналізу та пропозицій щодо політики уряду та інших гілок влади. Потреба в такій аналітиці була очевидна. Також завдяки фінансовій підтримці Джорджа Сороса вчений створив Міжнародний центр перспективних досліджень (МЦПД), який діє і нині [3, с. 219–221]. Протягом 1996–1997 рр. Богдан Гаврилишин був директором Міжнародної академії довкілля в Женеві. Також він є відомим членом Пласту – Національної скаутської організації України. Вступив до нього в другій половині 1930-х рр.; від квітня 1946 р. належав до куреня Лісові Чорти. У 2006–2008 рр. – очільник Крайової пластової ради (КПР) – «законодавчого» органу Пласту. Пласт вагомо впливав на формування особистості Богдана Гаврилишина і, як показав час, згодом він натомість допомагав розвитку Пласту в уже набагато старшому віці. Так, очоливши КПР, він використовував свій набутий життєвий і професійний досвід, напрацьовані особисті контакти, створену ним навчальну інституцію МІМ-Київ задля поліпшення та розширення діяльності Пласту в Україні. Свідченням його системного підходу до організації роботи було заснування Фонду Розвитку Пласту, що дало можливість оплачувати зарплатню постійним працівникам та фінансувати низку дуже потрібних для скаутської організації проєктів, зокрема проведення таборів, організації поїздок за кордон, поліпшення матеріальної бази тощо. Як досвідчений управлінець він істотно допоміг трансформації Пласту з регіональної, переважно західноукраїнської організації, у набагато ширшу загальнонаціональну структуру [12, с. 241].

2010 року меценат створює Благодійний Фонд Богдана Гаврилишина, що розпочинався як Фонд Розвитку Пласту. Місією проголошувалася підготовка критичної маси

української молоді, яка б на власному досвіді вивчила, як функціонують найкращі держави Європи, та яка зможе утворити ту спільноту людей, яка трансформує Україну на краще. Наступного року після смерті вченого його дітьми та дружиною фонд було перезасновано і він одержав назву Фонд Родини Богдана Гаврилишина [8]. Оновлена інституція продовжила всі головні напрями роботи, зокрема і дві основні програми: «Молодь змінить Україну» та «Молодіжні делегати України до ООН». За час діяльності обох споріднених благодійних інституцій сформувалася Асоціація випускників програм фонду, що налічує 1543 особи. З 2021 р. діє амбасадорська програма, що об'єднала активних випускників для поширення цінностей та реалізації місії фонду. Також варто виділити «Проект #bh15» – проект з популяризації Декларації відповідальності людини, створеної Богданом Гаврилишином 2014 року. Уміщаючи 15 пунктів, вона покликана сформувати культуру персональної відповідальності в Україні та світі [10]. Вони стосуються дотримання законслухняності, чесності, дбайливого ставлення до довкілля та поваги до людини тощо. Богдан Гаврилишин переконував, що однією з головних передумов виконання Загальної декларації прав людини 1948 р., є усвідомлення та прийняття кожним членом суспільства індивідуальної відповідальності на всіх рівнях. Учений відобразив різні рівні відповідальності, що можуть стати дороговказами до більш демократичного, інклюзивного та ефективного суспільства з точки зору гуманістичних цінностей. 2021 року Верховна Рада України встановила День відповідальності людини, котрий відзначається щороку 19 жовтня з нагоди дня народження Богдана Гаврилишина. Головним фактором позитивних змін в економіці, політичній, соціальній і економічній сферах він називає «перехід до влади в усіх її гілках і на всіх рівнях нової справжньої еліти, яка була б професійнішою і патріотичною, готовою працювати для суспільства, а не тільки заради власних інтересів... Нова еліта потребуватиме мобілізуючого бачення майбутньої України» [2, с. 241].

Про формування такої реальної еліти з молодого покоління українців «зі здоровою системою цінностей» розмірковує науковець у своїй книзі «Залишаюся українцем», декларуючи мету свого «Благодійного фонду Богдана Гаврилишина». Учений також був членом ініціативної групи «Першого грудня» – об'єднання, створеного у 20-ту річницю референдуму за незалежність України відомими інтелектуалами та громадськими діячами. Так, 8 грудня 2012 року ініціативна група «Першого грудня» представила один з ключових своїх документів – «Українську хартію вільної людини». Документ було оприлюднено в Українському домі під час Національного круглого столу, присвяченого 21-й річниці референдуму за незалежність України. Під хартією свої підписи поставили В'ячеслав Брюховецький, Семен Глузман, Володимир Горбулін, кардинал Любомир Гузар, Іван Дзюба, Мирослав Маринович, Мирослав Попович, Євген Сверстюк, Вадим Скуратівський, Ігор Юхновський та Богдан Гаврилишин [14].

Уранці 24 жовтня 2016 р. о 5-й год. Богдан Гаврилишин помер у своєму помешканні в Києві. Наразі на його честь названо вулиці в трьох українських містах – Києві, Львові і Чорткові. 17 жовтня 2019 р. відбулося офіційне відкриття кімнати-музею Богдана Гаврилишина в його рідному селищі Коропець (центр Коропецької ОТГ Чортківського р-ну). Окрім представників влади різних рівнів та громади, на відкриття приїхали студенти й викладачі Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Тернопільського національного економічного університету, Чортківської гімназії, пластуни з Івано-Франківська та Чорткова, давні друзі й співробітники Богдана Дмитровича [9].

Богдан Гаврилишин належить до найвідоміших представників українського народу, який не лише словами, а й своїми практичними кроками сприяв розвитку української держави та її народу. Опинившись за кордоном, він не відрікся від рідних коренів. Учений

відкинув ізоляцію чи тим паче асиміляцію, вибравши інтеграцію в чуже суспільство. Богдан Гаврилишин створив сім'ю з канадійською українкою та зберігав у ній національну ідентичність незалежно від місця проживання, незалежно від того була це Канада чи Швейцарія. Був одним з небагатьох представників еміграції, які повернулися в Україну, щоб допомагати її розбудові. Заснував низку важливих інституцій, що працюють і до сьогодні. Найкращим підтвердженням непересічності його особи є той факт, що започатковані ним справи і далі продовжують жити. Продуковані вченим ідеї мають свій потенціал для України і на сьогодні.

Література

1. Віднянський С. В. Гаврилишин Богдан Дмитрович. Україна в міжнародних відносинах. Енциклопедичний словник-довідник. Вип. 5. Біографічна частина: А-М / Відп. ред. М. М. Варварцев. Київ: Інститут історії України НАН України, 2014. С. 88–89.
2. Гаврилишин Б. Д. До ефективних суспільств: Дороговкази в майбутнє: доп. Римському Клубові. Вид. 3-тє, допов. К.: Пульсари, 2009. 248 с.
3. Гаврилишин Б. Д. Залишаюсь українцем: спогади. К.: Пульсари, 2011. 288 с. 4. Гаврилишин Т. Ю., Гаврилишин В. П. Коропець. Історія і спогади. Тернопіль: Воля, 2004. 240 с.
5. Геращенко О. Л. Економіка XXI: країни, підприємства, людини. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків: Фоліо, 2019. 313 с.
6. Голянич М. Футурологія. Філософія майбуття: монографія. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2017. 540 с.
7. Міжнародний фонд «Відродження». URL: <http://oneu.edu.ua/pages/viddiliisluzhbi/miznarod/fondi/fondi-15/>.
8. Місія. URL: <https://bhfamily.org/>.
9. На Тернопілі відкрили музей Богдана Гаврилишина. URL: <https://zbruc.eu/node/92902>.
10. Проекти Фонду. URL: <https://bhfamily.org/proekty/>.
11. Пуаеттон В. Невтомний мандрівник Богдан Гаврилишин: біопр. / пер. з франц. І. Відлер. К.: Славутич-Дельфін, 2015. 144 с.
12. Сич О. Пласт – український скавтинг: нарис витоків, історії, сьогодення. – 2-ге вид., змінене, доповнене. Івано-Франківськ: Лілея-НВ, 2012. 288 с.
13. Субтельний О. та ін. Пласт. Унікальна історія українського скаутського руху. Торонто: Пластове Видавництво Plast Publishing Inc., 2019. 440 с.
14. Українська хартія вільної людини. URL: <http://1-12.org.ua/ukrajinska-khartijavilnoji-liudyny>

Наталія Єржиківська

ТВОРЧИСТЬ ЯК ПОСЕРЕДНИК МІЖ ІМАНЕНТНІСТЮ І ТРАНЦЕДЕНТНІСТЮ, МІЖ СВІТАМИ РОЗУМІННЯ ТА УСВІДОМЛЕННЯ

Питання генезису індивідуальної психології поета і його поетичної майстерності завжди цікавило філософів, філологів і психологів. Зокрема Густав Юнг наголошував: «Таємниця творчості, як і свобода волі, – трансцендентна проблема, що її психологія може тільки описати, а не з'ясувати. Так само й поет – загадка: її розгадують по-різному, і все не до пуття. Тим не менше, сучасна психологія знову й знову звертається до питання митця і його мистецтва...»¹. Справді, творчість і творчий процес багато в чому загадкові явища і не завжди піддаються логіці. Та завдяки цій Божественній загадковості, народжуються художні твори високого гатунку. Безперечно, що особистісні чинники мають вплив на вибір і художнє втілення поетом певного матеріалу, який емоційно зворушив чи розтривожив його, ставши основою сюжетно-композиційної структури того чи іншого твору. Візьмемо хоча б ранній вірш Ю. Словацького «Українська дума» датований [Вільно, 26 серпня 1826 р.], який літературознавці зараховують до віленсько-кременецького творчого періоду. Вірш складається з 195 рядків, у силабічній системі восьмискладовик, що виказує вплив на молодого автора співучого ритму українських народних пісень². Уже в цьому ранньому творі «простежуються від коренів до найдрібнішого пагілля»³ індивідуальна психологія й естетичні вподобання поета. На думку критиків, тут уже чітко проявлені основні риси, притаманні поетиці романтизму. Твір, як і його цілісна смислова структура, попри авторське учнівське перо, усі аплікаційні та фольклорні елементи, зацікавлює читача віршованою оповіддю про нещасливу долю закоханих одне в одного козака-поета Рунька і дівчини Ганки. Наголошу, що саме «Українську думу» автор обрав для свого *дебюту* на сторінках варшавської журнальної періодики, та мрія його так і не здійснилася, а твір уперше опублікований тільки 1866 року...

Вірші Ю. Словацький почав писати в ранньому віці, згодом зацікавився й перекладами, а з 1825 року став записувати їх до нотатника. Перебуваючи постійно в науковому і літературно-мистецькому середовищі Кременця і Вільно (Вільнюса), спілкуючись з людьми, щедро наділеними різноманітними талантами, й відчуваючи в собі поетичний дар, юнак прагнув розвивати і надалі свої здібності. На це вказують його щоденникові нотатки, підтверджуючи головну тезу Г. Юнга: «Адже творчість – це своєрідний внутрішній рушій, що посідає людину й робить її своїм інструментом. Спонукою для творчої людини є насамперед власна творчість, а не особистість. Як особа вона воліє бути при здоров'ї, жити за власною волею, згідно з власними цілями, але як митець вона є людиною у вищому розумінні: це – “колективна людина”, носій і творець несвідомої душі людства»⁴.

¹ Юнг К. Г. Поет / перекл. Г. Сварник за ред. М. Габлевич / Густав Юнг // Габлевич М. Світло і Сутінь Шекспірового храму: Статті, переклади / Марія Габлевич. – Львів: Вид-во Terra Incognita, 2019. С. 7 (С. 7 – 10).

² Kleiner J. Juliusz Słowacki: dzieje twórczości. T. 1: Twórczość młodzieńcza / Juliusz Kleiner. – Kraków; Warszawa; Lwów: Wyd. Zakładu narodowego im. Ossolińskich, 1924. С. 18.

³ Там само. – С. 7.

⁴ Там само. – С. 8.

У своїх дитячих молитвах-зверненнях до Всевишнього Ю. Словацький сердечно прохав: «О, Боже, дай мені слави, хоча після смерті, а за це нехай я буду нещасливим, зневаженим і незаниманим за життя»⁵. Рімантас Шальна поетове прохання пояснював так: «Затишна домашня атмосфера, велика вразливість, схильність до душевних переживань, непересічні здібності до науки й мистецтва, та бажання бути не схожим на інших – ці риси сформували індивідуальність Словацького з його неприхованими амбіціями до слави»⁶. Постає неоднозначне питання: чи були це амбіції і честолюбство, чи підсвідоме, а згодом і свідоме відчуття своїх творчих спроможностей, а відтак і прагнення вершин досконалості? Також викликає сумнів твердження про «затишну домашню атмосферу»... Чи ж завжди і у всьому вона була саме такою? Адже в різні часи в кожному країні і кожній родині не очікувано і непрохано приходить нещастя і горе. Не обминуло воно і родину Ю. Словацького (смерть батька і вітчима, хвороба матері), що мало вплив на формування його світогляду і мистецької долі, більша половина якої випала на еміграційний період (1831–1849).

«Поезія молитви своєї власної...»

З огляду на сказане вище стосовно дитячої молитви Ю. Словацького, зроблю невеличкий відступ, звернувши увагу на дещо подібні особистісні молитви-прохання і надії українських поетів Миколи Вороного і Юрія Дарагана. Перейшовши межу полудня віку Микола Вороний (1878–1939) постав перед фактом окреслення і узагальнення своєї 25-річної літературної діяльності. Компонував і укладав добірку вибраних поетичних творів, і на прохання професора Олександра Білецького, який мав написати передмову до неї, міркував над власним життєписом.

Саме Білецький попросив у Вороного допомоги – розповісти якнайповніше про початковий період і подальші етапи творчого шляху. Ось тоді й назріло питання творчих витоків, на яке потрібно було дати відповідь. У зв'язку з чим пригадав, що «з дитинства під впливом матері був дуже релігійним...»⁷, і сливе відтоді духовні зерна віровизнання пагінували його мистецьку індивідуальність. Звичні, на щодень, канонічні молитовні тексти, «не так у церкві», як на одинці, «з самим з собою, уночі, в ліжку»,⁸ викликали в довірливій дитячій душі чутливу проникливість і віру в їхню магічну силу. Тоді, у ці зворушливі моменти, ніби натхнені самим Небесним Отцем, творилася, за спогадами М. Вороного, «п о е з і я м о л и т в и с в о є ї в л а с н о ї...»⁹, зринали «щасливі неосяжні мрії про Царство Боже, якесь далеке, там десь поза небесними сферами, де ввижаються якісь прозораізумрідні сади в блакитній імлі і вчуваються співи серафимів»¹⁰. Чи дізнається хтось і коли-небудь про що тоді мріялося, і яке заповітне бажання висловлювалось дитячими вустами, зверненими у сферу позаземного, трансцендентного?.. На них поки що не знаходимо жодної відповіді. Можливо, з часом віднайдуться якісь фактичні матеріали, що проллють яскраве світло і на цю життєву сторінку автора перекладу першої дії драми Ю. Словацького «Мазепа». Однак і з того, що нам відомо можна зробити висновок: творчі

⁵ Словацький Ю. Повернення в минуле. Фрагменти щоденника (1817 – 1832), (1836 – 1837). Słowacki J. Powrót do przeszłości. Fragmenty pamiętnika (1817 – 1832), (1836 – 1837) / упоряд. і вступ. ст. Т. Сеніна; перекл. з пол. А. Шульга, А. Охоцька, О. Гаськевич / Юліуш Словацький. / Juliusz Słowacki / . – Тернопіль: Терно-граф, 2014. – С. 36.

⁶ Šalna R. Związki wielkiego romantyka z Litwą, w zbiorze: Juliusz Słowacki / Rimantas Šalna // Wielokulturowe źródła twórczości / pod red. A. Bajcara. – Warszawa: Wyd-wo Intewlibro, 1999. – S. 117 (S. 117 – 120).

⁷ Вороний М. Поезії. Переклади. Критика. Публіцистика / упоряд., примітки Т. І. Гундорова. – К.: Наук. думка, 1999. – С. 597.

⁸ Там само. – С. 597.

⁹ Там само. – С. 597.

¹⁰ Там само. – С. 597.

гени, які нуртували в естві М. Вороного, давали про себе знати ще змалечку. Посприяло цьому і шляхетно-духовне походження матері Олімпіади Дмитрівни Колачинської, різносторонні знання й начитаність. З автобіографічних спогадів письменника «До статті Олекс[андра] Ів[ановича] Білецького про мене» відомо, що «виховувалась вона, як панночки того часу, в якомусь монастирі». З малечку відчував особливу опіку і турботу, оскільки «була вона прекрасною господинею», і через це її материнська чуйність і сердечність мали «коლოსальний вплив»¹¹ на його душу. Лагідна няня дбайливо прививала синові-одинаку любов до образного сприйняття дійсності: молитвами, піснями, усними оповідками, читанням книжок, відвідуванням театру, в такий спосіб збуджуючи дитячу увагу, розвиваючи цікавість до літератури й мистецтва. Батько ж належав до натур заповзятих, ініціативних і діяльних, що генетично передалося й синові, підтвердженням чого є рядки з поезії «На батьковій могилі» (1918): «І вільний дух в тобі буяв / Твій дух живе в душі моїй...»¹². Справді, відчувається він в його поетичних рядках і у виборі своїх митецьких шляхів і кумирів, до яких зачислав і Ю. Словацького.

З автобіографії поета-емігранта Юрія Дарагана (1894–1926) відомо, що батько «був українцем і великим залізничним урядовцем», а «мати картвелка, але з закінченою гімназійною освітою («у тих краях це багато про що казало»¹³). Батьків своїх зараховував до «заможної інтелігенції – мали в Тифлісі чотириповерховий будинок». Хлопець рано осиротів і виховувався під опікою сестер матері, мешкаючи спочатку в Тифлісі (Тбілісі), а згодом у Петербурзі. Обдарований від природи ліричним хистом, юнак мріяв стати відомим поетом, підтвердженням чому слугує ось цей фрагмент з автобіографії: «Читав книжки “запоєм”, поезію любив до божевілля. Я був віруючим підлітком і часто потай так молився: “Боже, зроби зі мною, що хочеш, якщо треба – замуч мене, покаліч, задуши, але дай мені стати великим признаним поетом”»¹⁴. З-поміж письменників, творами яких зачитувався прізвища Константа Бальмонта, Валерія Брюсова, Олександра Блока, Кнута Гамсуна, Оскара Уайльда. Імовірно, що проявляв інтерес і до творчості польських поетів-романтиків, зокрема і Ю. Словацького, окремі твори якого міг читати в оригіналі або в перекладах Бальмонта.

Учасник Першої світової війни, Ю. Дараган з 1915 року вже був старшиною на фронті. Після поранення опинився в Петербурзі, де й «захопила» його революція, а вже в кінці 1917 року він приїхав до Києва. Оскільки ранні вірші й дебютні публікації оприявлені російською мовою, автор збірки «Сагайдак» (1926) наводить вражаючі факти своїх поетапних «духовних мандрів», особистісного відторгнення імперської асимілятивної політики і усвідомлення своєї української ідентичності. Наприклад, він писав: «... знаючи твердо, що я “малорос” і нащадок запорізького старшини <...> думкую ніколи не зрадив українству, а серцем? Серцем українізувався поступово. Найбільше помагали наша пісня і наша історія, що часами наповнює тебе божевільною гордістю, а часом так нелюдськи бичує ганьбою і соромом»¹⁵.

Після трагічних подій українських визвольних змагань 1917–1921 рр. Ю. Дараган опинився на території Польщі в статусі інтернованого вояка Армії Української Народної Республіки. Попри складні умови таборового життя (холод, напівголодне існування,

¹¹ Там само. – С. 589

¹² Там само. – С. 163.

¹³ Куценко Л. «Боже, зроби зі мною, що хочеш...» (Юрій Дараган) // Куценко Л. «І вічність на каміннях Праги...». Біографічні нариси / Леонід Куценко. – Київ: 2006. – С. 86 (С. 83 – 138).

¹⁴ Там само. – С. 86.

¹⁵ Там само. – С. 86 – 87.

виснаженість і сухоти) він бере активну участь в літературно-мистецькому русі, стає одним із ініціаторів і засновників місячника «Веселка» (травень 1922 – листопад 1923, Каліш), уміщуючи тут свої поезії. Та вже у липні цього ж року йому разом з двома товаришами вдалося дістатися до Чехословацької республіки, і за сприяння Микити Шаповала, голови Українського громадського комітету, стати слухачем матеріальних курсів Української господарської академії в Подебрадах. Проживши всього 32 роки, наприкінці життєвого шляху він переконливо стверджував: «Тепер я не в стані говорити про українство спокійно – реву при сторонніх людях, тепер бути не українцем я в жодний спосіб не зможу, і щоб зі мною не виробляли, я завжди зостанусь чи ув'язненим, чи розстріляним, чи помилуваним, але – назавжди українцем».¹⁶

Сторінки української історії, козацької незламності сили духу, чарівності й магичності українського пісенного мелосу, творчо осмислювали Ю. Словацький і Ю. Дараган. Теми, які хвилювали обох митців (романтика і неоромантика) – це минула слава Запорізької Січі та запоріжців, постать Івана Мазепи, як людини, поета й історичного діяча.

«Особисто думаю, – писав Євген Маланюк, – з цілої “української школи”¹⁷ польських романтиків найбільш “Українцем” – духом, серцем, вкоріненістю в нашій землі – був ніхто інший, як саме Юлій Словацький».¹⁸ І перші кроки його «українськості» вже добре відчутні в ранніх («Українська дума», «Пісня козацької дівчини», поема «Змій») і пізніших творах (поєми «Балладина», «Беньовський», драми «Мазепа», «Срібний сон Саломеї») на українську тематику. Станіслав Маковський, відомий дослідник доробку автора «Години думки» зауважував: «Творча індивідуальність Словацького формувалася з раннього дитинства сприйняттям свідомо й несвідомо наступних чинників: кременецької топографії і природи, кременецької історії й культури, а також наукове середовище Волинської гімназії (1805 – 1832)»¹⁹. Стосовно кременецької історії польський науковець згадує розповіді бабусі Олександри й дідуся Теодора Янушевських по материній лінії про старожитні часи, козацькі походи і могили, виділяючи те, що «з “незапам’ятних часів” тут існував цвинтар, названий пізніше П’ятницьким, з характерними кам’яними хрестами і бандурами, які Козаки зазвичай поміщали на своїх могилах»²⁰. Зауважує і про вживання української народної мови в оселі Янушевських, і виконання українських і волинських народних пісень²¹.

Зважаючи на вищесказане, годиться згадати про поняття Доля, що охоплює і талан і напрям життєвого шляху, і непросту долю кожного з названих митців. Поетична слава не оминула їх, тому що, як стверджував у поезії: «Господь багатий нас благословив» Олег Ольжич: «І вірити, і прагнуть – не вотще / Безсмертне – і величне, і ясне-бо...». Вони ж бо вірили і прагнули.

Стосовно ж дитячих молитов Словацького, Вороного і Дарагана, звернених до Всевишнього Небесного Отця та прагнення «стати великим признаним поетом», можна означити не тільки як довірливу розмову з Богом, і розповідь про свою мрію і мету, а й як

¹⁶ Там само. – С. 86 – 87.

¹⁷ Цей термін уперше вжив у 1837 р. польський письменник А. Тишинський означення групи польських поетів і прозаїків доби романтизму, які в своїй творчості зверталися до української історичної тематики, описів побуту і природи. Це. Зокрема. Тимко Падуро, А. Мальчевський, Ю. Словацький, М. Грабовський, С. Гоцинський, Б. Залеський. М. Чайковський, В. Поль, Ю. Крашевський, Ю. Коженювський та ін.

¹⁸ Маланюк Є. З нотатника. Витяги з еміграційних видань / передмова, упоряд. Г. Клочка; комен. та прим. Н. Момот / Євген Маланюк. – Кропивницький: Видавець Лисенко В. М., 2011. – С. 116.

¹⁹ Makowski S. Kremienieckie źródła twórczości Juliusza Słowackiego / Stanisław Makowski // Rocznik Towarzystwa literackiego imienia Adama Mickiewicza. – 2005. – № 40. – С. 88 (С. 87 – 98).

²⁰ Ibid. – S. 90.

²¹ Ibid. – S. 93.

відчуття свого поетичного хисту і бажання пізнати самого себе²², у надії на те, що Вищі сили допоможуть розкрити творчу індивідуальність. Філософське поняття логосу (слово, думка, мова, смисл), так само, як і її Величність Поезія, виступають посередниками між іманентністю й трансцендентністю, між світами природними і духовними – «містичним Богом душі – несвідомим, яке будить ідеї, не знати як; жене до дії і праці», того, хто щедро наділений талантом, «панує над його розвитком...»²³.

Наостанок треба зазначити, що помітним вплив на становлення творчих індивідуальностей Словацького, Вороного і Дарагана мали батьки та близькі родичі; вони були для них не тільки духовними наставниками, а й провідники між світами розуміння та усвідомлення²⁴ їхнього творчого обдарування і високого покликання.

До питання творчої самореалізації...

Можна сказати, що питання творчості як можливості самореалізації особистості відіграло вагомий роль у родині Словацьких. «Мало кому Божий дар великого таланту, – зауважував Г. Юнг, – обходиться малою ціною»²⁵. Евзебіуш Томаш Словацький (1772–1814), батько Юліуша, народився в селі Підгірці, на Львівщині, неподалік Золочева. Середню шкільну освіту здобув у Кременці, де «вивчився на королівського землеміра»²⁶, виявивши непересічні здібності, здобувши срібну, а потім і золоту медалі. Вищу університетську освіту здобути не зміг через родинні обставини (рання смерть батька) і нестачу коштів. Письменницькі устремління і цілеспрямованість дали свої результати. Його творча сутність проявилася в усвідомленім бажанні розширити горизонти своїх знань: удосконалити володіння рідною та іноземними мовами (польською, латинською, французькою), поглибити обізнаність з літератури, набути перекладацьких та педагогічних навичок. Працюючи від 1800 року домашнім учителем у маєтку Юзефа Понятовського в Таганчі на Черкащині, він користувався його особистими книжковими зібраннями, з-поміж яких були твори римської і французької класики, дбав про самоосвіту, багато читав, перекладав твори римських і французьких поетів й драматургів. Тут він знаходив поживу для душі, «наділеною ерудицією, ніжністю й живою уявою» («obdarowanej bystrem pojęciem, czułością i żywą imaginacją»²⁷).

Переклад Е. Словацьким епічної поеми Вольтера «Генріада» (1723), в основі сюжету якої покладені «останні епізоди релігійних воєн, які й привели Генріха IV на французький трон»²⁸, завдяки старанням друзів (без відома автора) був виданий у Варшаві 1803 року. Тоді ж з'явився й негативний відгук відомого критика, теоретика літератури і перекладача Людвіка Осінського, підписаний криптонімом «Л. О.», і озаглавлений «“Генріада” Вольтера

²² Ушка лов Л. Молитва // Ушкалов Л. Моя Шевченківська енциклопедія: із досвіду самопізнання / Леонід Ушкалов. – Київ: ДУХ і ЛІТЕРА, 2019. – С. 303 (С. 302 – 306).

²³ Carus C. G. Psyche / Carl Gustaw Carus. – Jena: E. Diberich, 1926. – С. 158. (319 s.)

²⁴ Гайт М. Віра, Надія й Поезія. Теологія і поетична уява. Вступ. Поезія і преображення: Читання задля нового бачення / перекл. М. Габлевич / Малькольм Гайт // Габлевич М. Світло і Сутність Шекспірового храму: Статті, переклади / Марія Габлевич. – Львів: Вид-во Terra Incognita, 2019. – С. 45 (С. 34 – 57).

²⁵ Юнг К. Г. Поет / перекл. Г. Сварник за ред. М. Габлевич / Густав Юнг // Габлевич М. Світло і Сутність Шекспірового храму: Статті, переклади... – С. 9.

²⁶ Радишевський Р. П. Юліуш Словацький. Життя і творчість / Ростислав Петрович Радишевський. – Київ: Дніпро, 1985. – С. 11.

²⁷ Borowski L. O życiu i pismach Euzebiusza Słowackiego profesora wymowy i poezji w Imperatorskim Uniwersytecie Wileńskim / Leon Borowski // Słowacki E. Dzieła z pozostałych rękopismów ogłoszone. – T.1: I. Teorią smaku w dziełach sztuk pięknych; II. Uwagi powszechnie nad językami, sztuką pisania i postaciami mowy / Euzebiusz Słowacki. – Wilno: Józef Zawadzki własnym nakładem, 1827. – S. VII (S. III – XVI).

²⁸ Кравець Я. І. Загадковий та незбагнений Вольтер / Ярема Іванович Кравець // Вольтер. Кандід. Філософські повісті / пер. з фр.; передмова Я. І Кравця / Вольтер. – Харків: Фоліо, 2011. – С. 8 (С. 3 – 32).

перекладена польською мовою»²⁹. За всього цього він не полишає перекладацької стезі, ще з більшою зятатістю працює над вдосконаленням своїх знань з філософії, естетики і літератури. Наступного року у «Вільнюський тижневику» («Tygodnik Wileński», 1804, nr 7) були оприятвлені перекладені Е. Словацьким дві байки французького поета і драматурга Клода Жозефа Дора (1734–1780). Одна з них мала назву «Страус» («Struś»), у якій в алегоричній формі, сатирично зображено людину, бажання котрої неспівмірні з її здібностями, талантом і можливостями. Представлю цей текст повністю, як один зі зразків перекладу паном Евзебіушем байки повчально-іронічного змісту:

«Lecę, lecę, ustąpcie się»,
Zawołał Struś ociężałą.
A ptaki chciwie patrzyły,
Jak się on w górę podniesie.

Próżne usiłowania, daremne zachody.
Nic nie było z całej drogi:
W piasku mu ugrzęzły nogi,
I tam został gdzie był wprzódy.

«O miejsce was tylko proszę,
Ujrzycie, rzekł, me zaszczyty,
Otrę o niebios błękity;
Oto, teraz... już się wznoszę.

Ten przypadek, nie nowina,
Między nami uczonemi,
Ileż synów Apollina,
Krzyżąc, lecę, są na ziemi³⁰.

Dalej, patrzcie na sklep nieba»
I skrzydła swoje rozpierza;
Których drugie tyle trzeba,
By tam poszedł gdzie zamierza.

Текст характеризується вигаданим наративом алегоричної композиції, головним персонажем виступає опасистий Страус – найбільший, зростом 2,7 метрів, у світі птах, вагою 150 кілограм, котрий упевнений, що зможе злетіти в небесну блакить:

Я злітаю, злітаю, розступіться! –
Закричав огрядний Страус
А Птахи здивовано дивилися:
Як він в гору злетить?

Та всі зусилля Страуса марні, бо «Нічого не вийшло з омріяної дороги, / У піску його загрузли ноги, / Залишився там, де й був до того». Завершується байка повчальним висновком: перед тим як щось стверджувати, треба добре подумати, а чи зможете ви це зробити:

Цей випадок не новина
Між нами вченими.
Скільки ж синів Аполлона
Кричачи: «Я злітаю!» –
Залишаються на землі.

Невдовзі Е. Словацький отримав запрошення викладати польську мову та літературу в щойно заснованій Волинській гімназії, яка згодом отримала назву Волинський ліцей (1805–1832), приступивши до роботи 1806 року. Цей навчальний заклад був створений у місті

²⁹ Nowy pamiętnik warszawski. – 1803. – Т. XII. – S. 118.

³⁰ Słowacki E. Dzieła z pozostałych rękopismów ogłoszone. – Т. IV: Poezje własne i przekłady / Euzebiusz Słowacki. – Wilno: Józef Zawadzki własnym nakładem, 1827. – S. 357

Кременці, з огляду на розвиток програми просвітницьких ідей останнього польського короля Речі Посполитої Станіслава-Августа Понятовського (від 1764 до 1795), зусиллями польських культурних і освітніх діячів Тадеуша Чацького і Гуго Колонтая. Основою його книгозбірні стала королівська унікальна бібліотека (15 680 томів каталогу), придбана Т. Чацьким. Завідував нею Павло Янковський, викладач французької і грецької мови, з яким заприятелював Е. Словацький, знову маючи можливість користуватися неоціненними духовними скарбами. Окрім педагогічної праці, він чимало часу приділяв перекладам трагедій «Андромахи» та «Іфігенії» французького драматурга Жана Расіна. Також тлумачив твори римських поетів: елегії Секста Проперція та окремі частини з «Георгік» й «Енеїди» Вергілія. Приблизно в цей період написав і власну п'ятиактну класичну трагедією «Ванда» (бл. 1806).

Через два роки одружився з Саломеєю Янушевською (1792–1855), шістнадцятирічною донькою Теодора Янушевського, управителя маєтками Волинської гімназії. Кременецька оселя Словацьких стала місцем творчих і наукових зустрічей молодих людей небайдужих до літератури і мистецтва, серед яких були викладачі гімназії, медики, художники. За спогадами сучасників, 35-річний професор чарував як учнів, так і колег своєю начитаністю, обізнаністю в питаннях мови й літератури. Народження сина 4 вересня (за старим стилем 24 серпня) 1809 року і його перші життєві кроки співпали з приємною звісткою про те, що пан Евзебіуш виграв конкурс на заміщення посади викладача кафедри історії й літератури Віленського університету, куди виїхав разом з родиною в липні (або серпні) 1811 року.

Віленський період життя автора праці «Про поезію» («О роезји», 1812) і його родини був подібний до кременецького, науково і творчо плідним, багатим на спілкування зі студентами і колегами. Зі спогадів та епістолярію відомо, що пані Саломея мала вишуканий смак, була надзвичайно товариською. Ще з кременецьких часів родинного побуту і традицій тих людей, що її оточували, засвоїла чимало польських і українських народних пісень, т. зв. «думок». Тоді ж навчилася грати на фортепіано, і вивчила французьку мову. За свідченням сина, читала «безліч творів» французьких письменників «черпаючи звідти чимало відомостей», що «постійно надавало нової чарівності її бесіді», і тому «в товаристві вона була цікавою співрозмовницею, однак від її мови не віяло книжництвом», бо «із тисячі прочитаних і забутих думок вона підсвідомо творила нову»³¹. У помешканні Словацьких часто бували колеги-викладачі з різних кафедр, літератори, митці і музиканти, з-поміж них – брати Ян і Єнджей Снядецький, Юзеф Франк, Август Бекю, Ян Рустем. Останньому, художнику і педагогу, який намалював портрет маленького Юліуша в образі Амура, пан Євзебіуш присвятив такі рядки: «Poznawszy go, nie wiemy, czyli więcej cenić / Wuborne jego sztuki, czy słodycz osoby»³². Між іншим, у цього відомого художника і професора Віленського університету в 1829 – 1830 роках учився малювати Тарас Шевченко.

Професор Е. Словацький ретельно готувався до лекцій, присвячених давнім і тогочасним польським і зарубіжним письменникам, охоплюючи різні етапи розвитку світової й вітчизняної літератури. Чимало уваги приділяв естетиці, теорії літературної критики і перекладознавству. Його розлога праця «Теорія естетичного смаку в мистецьких творах» («Teoria smaku w dziełach sztuk pięknych») за словами професора Варшавського університету Євгеніуша Чавлієвича, «фактично є “енциклопедичним провідником” по широкому простору поезики»³³. Окрім того, Е. Словацький був співробітником (писав театральні рецензії), а з

³¹ Словацький Ю. Повернення в минуле. Фрагменти щоденника (1817 – 1832), (1836 – 1837). Słowacki J. Powrót do przeszłości. Fragmenty pamiętnika (1817 – 1832), (1836 – 1837)... – С. 40.

³² Słowacki E. Dzieła z pozostałych rękopismów ogłoszone. – Т. IV. – С. 359.

³³ Czapplejewicz E. Na autostradzie czasu: (szkic do portretu teoretyka i tłumacza / Eugeniusz Czapplejewicz // Rocznik Towarzystwa literackiego imienia Adama Mickiewicza. – 2005. – № 40. – С. 36 (С. 34 – 54).

1812 року і редактором вільнюського щотижневої періодичної газети «Литовський кур'єр» («Kurier Litewski»). Водночас знаходив час і для власної творчості, і для перекладів: тлумачив окремі фрагменти з поем Т. Тассо «Звільнений Єрусалим» і Ж. Деліля «Уява», Горация «Послання до Пізонів», любовні елегії Овідія, ідилії С. Гесснера. У своїй творчості надавав перевагу «високим» жанрам класицизму: трагедії, одам. Справжньою подією стала постановка його п'ятиактної трагедії «Мендог, литовський король» («Mendog, król litewski»), написаної александриним, вистава якої відбулася 1 січня 1813 року.

Літературознавиця Іоланта Коваль зазначає, що «та виняткова атмосфера і науковий клімат віленського академічного середовища робили чималий вплив на пробудження в литовському суспільстві зацікавленості літературою»³⁴. У монографії «Literackie oblicze «Dziennika Wileńskiego» (1805–1806 i 1815–1830)» (Rzeszów, 2017) вона підкреслює, що особливу популярність мають лекції і семінари Готфріда Ернеста Гроддека, Евзебіуша Словацького і Леона Боровського, представників класичної і польської філології. Вони заохочували студентів до вивчення «класичних» мов (латинської і давньогрецької), а також античної і старопольської літератури, приділяючи велику увагу заняттям з транслаторики. Кращі студентські переклади зі спадщини давньогрецьких і римських поетів друкувалися на шпальтах «Віленського щоденника», зокрема це переклади творів Гомера, Вергілія, Овідія, Горация.

Дослідниця зазначає, що найпопулярнішими були тексти Квінта Горация Флакка. На її думку, у цьому можна вбачати впливи зачарувань античністю Е. Словацького і молодшого від нього на сім років Л. Боровського. Науковиця наголошує: «Чимало молодих польських поетів-романтиків, з А. Міцкевичем на чолі, розпочинали свої літературні вправи зі шкільних і студентських перекладів творів Горация»³⁵. З них – Юзеф Єжовський, Антоній Ігнатій Шидловський, кс. Антоній Томаш Мошинський і Юліан Корсак. Останній був визнаний найкращим з тодішніх перекладачів автора ліричних «Од. Пісень» (лат. «Carmina», 23 р. до н. е.), представлених у чотирьох книгах. Першу інтерпретаторську спробу здійснив, коли йому ледве виповнилося 17 років. Протягом 1823–1825 років представив читачам університетського часопису «Віленський щоденник» 18 перекладів³⁶, пізніше вмістивши їх у збірці «Поезії» («Poezjij», St. Petersburg, 1830).

Евзебіуш Словацький сприймав Горация як творця, котрий геніально поєднував мудрість філософа з чаруючою мовою поезії. Він писав: «Jest to filozof mówiący czarującym językiem poezji; i rozsuwający na przedmioty, które opisuje, blask swojego dowcipu, zachwycając nas i słodyczą swojej mowy, i głębokością rozumu, i siłą geniusza»³⁷.

Автора трагедії «Мендог» вважають представником літературної течії польського класицизму «станіславського» періоду. На переконання ж професора Е. Чаплієвича, він не належав до класицизму, «з якого хіба що виростав, тому, імовірно, було б зарахувати його до преромантиків». Та все ж таки, найправильніше буде сказати, наголошує польський учений, що творча і теоретично-літературна думка Е. Словацького перебуває в постійному «процесі руху» («na rasie ruchu»). Цей процес руху, вважає літературознавець, «не був поспішним, нервовим і галасливим, і на додаток, ефемерним», як інші течії, приміром, той же класицизм, романтизм, позитивізм чи модернізм, а «був він більш статечним,

³⁴ Kowal J. Literackie oblicze «Dziennika Wileńskiego» (1805 – 1806 i 1815 – 1830) / Jolanta Kowal. – Rzeszów: Wydawnictwo Uniwersytetu Rzeszowskiego, 2017. – S. 73.

³⁵ Ibid. – S. 144.

³⁶ Ibid. – S. 145, 146.

³⁷ Цит. за: Czapplewicz E. Na autostradzie czasu... – S. 43.

спокійнішим, тихішим, і водночас міцнішим і довготривалим»³⁸. Тому, вважає Е. Чаплієвич, творчу індивідуальність автора «Прикладів стилістики в поезії» та його активну участь у літературно-мистецькому й науковому житті протягом 1803–1814 рр., потрібно захищати «до т. зв. течій “здорового глузду” або поміркованості, <...> течій довгого – і найдовшого часового перебігу»³⁹. Виникнення й існування таких феноменальних явищ, як особистість Е. Словацького, котрий вважав, що знання і творчість це найкраща спожива та найкраща життєдайна сила для душі, завжди привертатимуть до себе увагу: здатністю пізнати себе самого і йти шляхом самовдосконалення до обраної мети; постійно вчитися самому і навчати інших.

«Мандрівник життєвим шляхом...»

Після смерті чоловіка Саломея Словацька разом з п'ятирічним сином повернулася з Вільно до Кременця, але доля розпорядилася так, що вони через чотири роки знову повернулися до цього міста. Помешкання Августа Бекю (1771–1824), її другого чоловіка, професора медицини Віленського імператорського університету, розташовувалося в центрі міста «на вулиці Замковій 22, у крилі будинку Медичного Колегіуму, який виходив у двір»⁴⁰.

Саломея Бекю сповідувала й надалі культ поезії й музики. До своїх зацікавлень і уподобань залучала і дітей – сина Юліуша та його зведених сестер Олександру і Герсилію. Частими гостями її літературно-мистецьких вечорів у 1818–1823 рр. були не тільки педагоги, а й поети і перекладачі т. зв. «литовської школи» Олександр Ходзько (1804–1891), Юліан Корсак (1806 або 1807–1855), Антоні Едвард Одинець (1804–1885), Адам Міцкевич (1798–1855). Важливе значення для духовного формування Ю. Словацького мало не тільки спілкування з поетами-сучасниками, а й реалії багатокультурності та розмаїтості звичаїв (польських, українських, литовських, білоруських, російських, єврейських) Вільно, у якому він зростав і мужнів, та відчув свою власну неординарність. Дослідниця польського романтизму Аліна Ковальчукова вважала, що саме ці «джерела формували приватну традицію і уяву поета»⁴¹

Після розгрому куратором віленських шкіл М. Новосільцевим патріотичних гуртків філолатів (у перекладі з грецької означає любителів науки) філоретів (любителів добродійності), поширених у Вільно в 1817–1823 роках, деякі відвідувачі літературного салону змушені були залишити рідні місця. Автор «Балад і романсів», після семимісячного ув'язнення, окрім поетичних рядків, занотував в альбом пані Саломеї таке доповнення до них: «Писав через кілька годин після одержання наказу покинути Литву»⁴². Варто наголосити, що з тих пір прізвище Міцкевича згадувалося тут дуже часто. Великий інтерес на фоні тодішніх творчих уподобань і дискусій між прихильниками класицизму та романтизму, викликала його нова поетична збірка «Сонети» («Sonety»), що вийшла в Москві («wyszły w Moskwie»⁴³) 1826 року. Нею цікавилися, захоплювалися, намагалися збагнути, кому саме з їхніх знайомих присвячені ті чи інші рядки інтимної лірики. Ба навіть розігрували жартівливі сценки «ubiogiu á la Mickiewicz» – вдягаючи капелюшки і шарфики під когось із «розсекречених» осіб його ліричних віршів.

³⁸ Ibid. – S. 39.

³⁹ Ibid. – S. 54.

⁴⁰ Bajcar A. Podróże i twórczość Słowackiego / Adam Bajcar // Uliusz Słowacki. Wielokulturowe źródła twórczości. – S. 144. (S. 237 – 253)

⁴¹ Kowalczyk A. Słowacki współczesny / Alina Kowalczyk // Juliusz Słowacki. Wielokulturowe źródła twórczości; pod red. A. Bajcara. – Warszawa: Ogólnopolski Klub Miłośników Litwy, 1999. – S.

⁴² ⁴² Радишевський Р. П. Юліуш Словацький. Життя і творчість... – С. 16.

⁴³ Listy S. Słowackiej-Bėku do A. E. Odyńca (1826 – 1829) / contributor Leopold Mėyet. – Warszawa, 1898. – S. 95.

Вочевидь, творча цілеспрямованість молодого Словацького ґрунтувалася на основі підсвідомого і свідомого прагнення бути достойним сином свого батька Евзебіуша Словацького, стати відомим поетом. До такого твердження схиляються більшість дослідників, не випадково поява Юлішевих перших поетичних спроб збіглася в часі з підготовкою до видання матір'ю Саломеєю Бекю разом з професором літератури Віленського університету Леоном Боровським та викладачем цього ж вишу Зигмунтом Бартошевичем чотиритомного видання творів його батька, який залишив по собі, як уже згадувалося вище, ліричні і драматичні твори, переклади (з Гомера, Вергілія, Проперція, Расіна, Вольтера), а також лекційні розробки, зокрема з теорії літератури, поезики й естетики, ювілейні й привітальні промови. На жаль, багато задумів професора Словацького не були реалізованими, багато чого не увійшло до чотирьохтомника.

У зв'язку з появою останньої книжки, себто четвертого тому, до якого увійшли власні вірші й переклади, пані Саломея звертається з делікатним проханням до А. Одинця, котрий тоді мешкав у Варшаві, працюючи спочатку в часописі «Щоденник ім. Замойських», («Pamiętniku im. Zamojskich»), а згодом у «Варшавській газеті» («Gazeti Warszawskiej»), з'ясувати, чи не планує Франциск Дмоховський, редактор журналу «Польська бібліотека» («Biblioteka Polska»), публікувати відгук або рецензію на це видання. Наприкінці листа, датованого 11 листопада 1826 року, в останньому абзаці, С. Бекю пише: «Ale, ale, przyszło mi na myśl, czyby nie można dać do Biblioteki Polskiej tych wierszyków, znalezionych na grobie Słowackiego, dowód tak miły przychylności, jaka, umiał wzbudzić w swych uczniach. Jeżeli się to zdawać będzie Panu, niech to zrobi, ale zgrabnie, ślicznie, a ja tak wdzięczną będę Panu...»⁴⁴.

Ідеться про вірш Е. Словацького «Мандрівник життєвим шляхом» («Wędrowiec w drodze życia...»), створений незадовго до смерті, тому, напевне, і виникла думка про оприлюднення тексту. Потрібно додати, що на вільнюському кладовищі на Росії, стоїть «рукотворна скала із каміння»⁴⁵, у яку вмонтована мармурова плита і вигравіруваний надгробний напис автонекрологу. Вільнюська адресатка просить Одинця, щоб він посприяв публікації вірша на сторінках згаданого журналу, за що вона буде дуже вдячна. Для Юліуша і пані Саломеї ця поезія мала особливе значення, як спогад про чоловіка і батька, літератора і педагога, котрий за словами тих, хто жив з ним в один період і одну епоху вважали, що він «належав до найсимпатичніших постатей свого часу»⁴⁶. Наведу повністю окремо завершену шестирядкову строфу Е. Словацького, з найпоширенішим у польській поезії 13-тискладовиком (7+6) із парним римуванням (за схемою ааввсс):

Wędrowiec w drodze życia mdła stargawszy siłę
Wkrótce rzucę co miłe i co mi nie miłe.
Bez trwogi, nie bez żalu, widzę kres zbliżony,
Który zagnała w nieznane przeniesie mnie strony
W tę spokojną uchronę gdzie wieczność przebywa
I którą chmura pełna tajemnic okrywa⁴⁷.

Проникливий намогильний віршований напис нагадує епітафію (гр. «текст, що призначений до місця поховання»), який був поширений в античну добу. Ліричний герой (alter ego автора), покидаючи все що було приємне і неприємне, прощається із земним буттям.

⁴⁴ Listy S. Słowackiej-Bèku do A. E. Odyńca (1826 – 1829)... – S. 42.

⁴⁵ Словацький Ю. Повернення в минуле. Фрагменти щоденника (1817 – 1832)... – С. 16.

⁴⁶ Rymkiewicz J. M. Słowacki. Encyklopedia / redakcja i korekta Renata Lis / Jarosław Marek Rymkiewicz. – Warszawa: Wydawnictwo Sic!, 2004. – S. 44.

⁴⁷ Słowacki E. Dzieła z pozostałych rękopismów ogłoszone. – T. IV. – S. 360.

Розстається «без тривоги, але не без печалі», відчуваючи наближення тієї межі, що зненацька перенесе його в спокійний, невідомий схрон вічності, укритий хмарами повними таємниць.

Опрацювання наукового і творчого спадку Е. Словацького, структурування й упорядкування змістового наповнення та видання тривало три роки, тож відповідно в домашньому оточенні, у кременецьких приятельських колах, на віленських вечорах у салоні пані Саломеї часто велися розмови дотичні до різноманітних напрацювань її першого чоловіка. Цей період збігався з навчанням Юліуша в гімназії та університеті. Батьківське педагогічне завзяття, натхненне ставлення до свого і чужого поетичного тексту, безсумнівно, знаходило відгук у чулому серці нащадка. Тож Юлішеву молитву «Боже, дай мені слави, хоч би й посмертної...»⁴⁸, можна потрактувати, з одного боку, як продовження сімейної традиції: син літератора і науковця йде слідами батька, прагнучи, як і той «людям служити»⁴⁹, але працювати ще з більшою завзятістю. З іншого боку, він прагне йти наполегливо до мети тільки своїм творчим шляхом. І нічого дивного не криється в неприхованому бажанні бути не тільки незгірш, а й стати одним із кращих, лишити свій слід в історії Батьківщини, себто залишити вагомий для сучасників і наступних поколінь творчий спадок, який буде достойно оцінений ними, навіть якщо не за життя, то бодай опісля.

У довгий період еміграції, мандруючи життєвими дорогами, Ю. Словацький часто згадував батька, у листах до матері просив надіслати чотирьохтомне видання його творів, неодноразово згадував і у своїх творах, впевнено вірив: «Я знаю, що зараз духовно він зі мною» («Ja wiem, że teraz on jest przy mnie duchem»).

*Представляємо читачам байку Клода Жозефа Дора (Dorat 1734–1780)
з пропозицією перекласти її з французької на українську мову.*

FABLES 59

L'AUTRUCHE

RANGEZ-VOUS tous, je vais voler,
Crioit une Autruche pesante;
Et les oiseaux de reculer,
Dans la plus curieuse attente.
«Allons, suivez-moi bien des yeux,
Vous verrez si je tiens parole.
Je vais fendre l'azur des cieux;
C'est pour le coup que je m'envole.
Gare, gare!...» En disant ces mots,
Que sifflent l'alouette et quelques hirondelles,
Elle etend lourdement ses ailes,
Trop courtes de moitie pour des projets si beaux.
Infructueux efforts! Cramponnee a la terre,
Ses pieds servent mal ses projets;
Elle sillonne la poussiere,
Et, s'agitant toujours, ne s'eleve jamais.
Ces disgraces sont ordinaries,
Et chez peuple auteur on ne voit que cela.
Combien d'autruches litteraires
Disent: «Je vole», et restent la!

⁴⁸ Словацький Ю. Повернення в минуле. Фрагменти щоденника (1817 – 1832)... – С. 36.

⁴⁹ Радишевський Р. П. Юліуш Словацький. Життя і творчість... – С. 12.

Микола Гринь

«РУСЬКИЙ ІВАНЕ, ЗАБИРАЙСЯ ДОДОМУ!»

Таке та схожі гасла 70 років тому постійно повторювали і скандували східно-німецькі демонстранти, котрі вийшли протестувати проти комуністичної сваволі Кремля і «щасливого життя» за залізною заслоною. На розвиток подій поглянемо крізь призму аналізу публікацій того періоду в газеті української громади у США «Свобода».

«Мармеладний бунт», «контрреволюційний заколот» чи протест проти сваволі кремля?

У шкільному курсі історії, як згодом і в університеті та інституті політології, де мені довелося навчатися, події у Східній Німеччині в червні 1953 році та наступних місяцях зовсім не згадували або ж приділялося їм мінімум уваги. Як правило, викладачі та ідеологи кремля оцінювали ті криваві побоїща «контрреволюційним заколотом», «фашистським путчем». Інколи ж радянські викладачі історії з відвертою іронією та неприхованим сарказмом свідкували про ті чорні дні як про «мармеладний бунт». Мовляв, німецькі бюргери звикли мати до сніданку не тільки гарячу сосиску, а й густо намазаний джемом, повидлом або ж варенням шмат білого хліба до кави. Але влада східної частини Німеччини, яка була під тотальним контролем радянського союзу, «проморгала» в плануванні та постачанні і залишила «бідолашних» німців без смаколиків. Залишилися німці навіть без звичайного цукру. До величезного дефіциту потрапив і шоколад. Традиційна плитка цього делікатесу в Західній Німеччині коштувала тоді 50 пфенігів, а в Східній – аж вісім марок. Зрозуміло, терпіння в людей лопнуло. І ті вийшли протестувати. І ці пояснення влади про «мармеладний бунт» були від лукавого.

Як же розвивалися події насправді? Після смерті кремлівського червоного диктатора Іосіфа Сталіна в країнах Східної та Центральної Європи, серед яких були Польща, Угорщина, проповзла хвиля повстань. 1 липня 1953 року газета «Свобода» інформує читачів про те, що з дипломатичних джерел стало відомо, що в опанованій комуністами Румунії тривають активні й пасивні виступи населення проти великих харчових обмежень та надзвичайно важкого економічного становища. Харчова ситуація в Румунії до того складна, що навіть хліб і м'ясо видають тільки на картки закордонних дипломатів. Це викликало нову хвилю дорожнечі, що призводить до повної руїни добробуту навіть тих працівників, які до цього ще могли робити певні заощадження. Це стало причиною активних виступів населення проти такого становища в Бухаресті та інших містах країни.

У липні того ж року комуністичний уряд у Румунії оприлюднив, що він вжив заходів для збільшення харчових пайків на хліб, цукор, ярину, жири і цукор. Цукор ніби мав бути допущений на вільний базар. Харчова скрута в Румунії, що завжди була однією з найбагатших країн на харчі (насамперед румунська кукурудза, борошно) дійшла до такого ступеню, що фунт жиру (товщу) для кухні, навіть не першорядного масла, коштував на чорному ринкові стільки, скільки робітник одержує за два дні своєї праці. Обурення мешканців румунських міст, які після багатогодинного стояння в довгих чергах виходять з них з порожніми руками, налякало комуністичну владу – у Румунії може дійти до таких же заворушень, що були в Східній Німеччині та Чехії.

Так-так, «контрреволюційна ситуація» задовго до відомої всім «празької весни» 1968 року не оминула, за словами кремлівських та вже виплеканих ними доморощених червоних

пропагандистів, і Чехословаччину. Паралельно з подіями в Східній Німеччині комуно-чеський президент Антонін Запотоцький заявив у радіозверненні, що комуністична поліція задавила низку бунтів і демонстрацій чеських робітників проти комуністичного режиму та зокрема проти проголошеної валютної реформи. За словами президента, бунти й демонстрації були організовані «класовими ворогами». Однак він також визнав, що валютна реформа фактично перетворила в жебраків усіх чеських робітників, оскільки нова валюта встановлювалася на базі советського рубля.

Усі ці заворушення придушили репресивними методами. Уряд Чехословаччини навіть сам був змушений говорити про «дисциплінарні заходи» проти робітників, які змінюють працю, або ж не виконують каторжних виробничих норм, встановлених урядом. Окупована комуністичною владою та її військами частина Європи продовжувала жити, ніби на вулкані. Вирував він і в Східній Німеччині – у цій контрольованій кремлем частині Європи, яку він прагнув якомога швидше освоювати і сталінськими методами будувати там соціалізм, створювати так звані «народні підприємства». Але запровадження соціалістичних стандартів життя в педантичних німців викликало спротив. Активності народним масам додали рішення компартії Східної Німеччини. У липні 1952 року генеральний секретар Соціал-Єдиної Партії Німеччини Вальтер Ульбріхт з трибуни партійного форуму оголосив про курс на систематичне впровадження соціалізму, ліквідацію приватної власності в країні та на інші геть не популярні серед людей заходи.

Розтривоженим вуликом зустріли німці новий 1953-й рік і так прожили майже все перше півріччя. Чергові вихідні в червні в Східній Німеччині пройшли більш-менш спокійно. Хоча чувся звідусіль гуркіт танків та бронемашин піхоти. Увечері 17 червня в Східному Берліні вже діяли 20 тисяч радянських солдатів і 15 тисяч службовців поліції. У понеділок робітники багатьох колективів уже «шушукалися» по закутках. Пізніше люди свідчили, що вони обговорювали тенденцію постійної втечі спеціалістів із Східної до Західної частини Німеччини. Адже лише в березні 1953 року туди «відплигло» 50 тисяч висококваліфікованих кадрів. Серед них немало було й будівельників. У повітрі відчувався прихід грози. А вже у вівторок увечері тисячі робітників у радянському секторі Берліну демонстрували свій спротив проти комуністичного режиму та його методів невільничої праці. У демонстраціях узяли участь переважно будівельники. Вони ходили вулицями міста та виголошували антикомуністичні гасла. Ось такий вам придуманий кремлівськими верховодами «мармеладний бунт»! Безпосередньою причиною цієї демонстрації, за словами публікації газети «Свобода», було розпорядження уряду від 28 травня, який вимагав від робітників підвищення на десять відсотків виробничих норм без будь-якого зростання заробітної плати.

Через три години від початку демонстрації засіло радитися комуністичне політбюро Східної Німеччини. Там вистачило розуму скасувати вимогу уряду. Навіть прозвучала заява, у якій говорилося, що «адміністративне підвищення виробничих норм було помилкою». Політбюро також закликала робітників єднатися навколо партії й уряду. Разом з тим закликали протестувальників «викривати провокаторів, що намагаються поширити безлад та неспокій серед робітничого класу». Із загального перебігу демонстрації можна припустити, що вона була добре організована більшою групою робітничих провідників та була скерована не тільки проти невільничої праці, а й проти цілого комуністичного режиму. Коли робітники йшли походом вулицями міст, вони вигукували заклики «ми не хочемо народної армії», «ми хочемо масла», «ми хочемо вільних виборів» та інші.

Своєрідної оливи у вогонь додала комуністична влада Східної Німеччини, коли в своєму офіційному повідомленні заявила, що «день 17-го червня показав, що в Німецькій Демократичній Республіці існує фашистський підпільний рух...» До «фашистського

підпілля» комуністи зарахували соціал-демократів, які, мовляв, незважаючи на злиття з комуністами в Східній Німеччині, залишилися вірними давній своїй партії, а також – «троцькістів» і нацистів.

Вище я не випадково вжив фразу про підневільну працю. Пошлюся хоча б на такий приклад. У той період департамент праці американського уряду одержав інформацію про катастрофічні умови праці й життя в советських копальнях урану в районі міста Ахе Східної Німеччини. Згідно з цими повідомленнями, у тому районі, де, до речі, була й найбільша за розмірами та найгірша за занедбаністю копальня з символічною для комуністів назвою «Прогрес». У найстрашніших умовах невольництва там жили й працювали триста тисяч робітників. З них 200 тисяч венерично хворих, які не мали жодної надії на поліпшення їхньої долі. Таких чи подібних прикладів ганебного знущання з німецьких робітників представниками кремля можна наводити безліч. Було зрозуміло, що гиря дійде підлоги. Це й сталося в червні.

«Для придушення повстання набоїв не шкодувати...»

Так розпорядився в ті шалені дні Лаврентій Берія. Треба сказати, що загрозу бунту відчували як представники німецької влади, так і їхні сатрапи з кремля. Уже ввечері 18 червня командування советських окупаційних військ у Німеччині перекинуло до советського сектору Берліна цілу панцерну дивізію. Мета – задавити бунт і страйк місцевих німецьких робітників. Одночасно було заявлено про її виняткове значення в місті. Із інших військових баз совіти підігнали до Берліна ще одну панцерну дивізію. Вона нараховувала десять тисяч вояків, мала в розпорядженні 200 важких танків, артилерію та всю іншу важку машинну й ручну зброю. Це була найбільша сила, що коли-небудь застосовувалася для подавлення бунту населення одного міста за мирних часів.

Советська акція розпочалася другого дня демонстрацій та страйку німецьких будівельників. Вони досить швидко переросли в масову смуту всього населення проти советської окупаційної влади та комуністичного режиму. Спочатку в демонстраціях брало участь 30 тисяч робітників, але протестна маса швидко зросла до ста тисяч учасників. Озброєні до зубів советські вояки, підтримані танками та важкою й автоматичною зброєю, зайняли позиції в центрах поодиноких міських районів та намагалися розпорозити демонстрантів. Якщо їм не щастило, тоді вони розпочинали стріляти в натовп. У перший день сутичок кількість убитих і поранених ще не була відомою, але загальну кількість жертв можна було уявити з того, що лікарні в західних секторах міста зареєстрували більше ста тих, яким опісля пощастило перебігти в альянтську зону. Серед жертв на вулиці Ліхтенберга знайшли прошитого кулею з карабіна комісара та сотника східно-німецького НКВД Альфреда Бенке. Демонстранти не мали карабінів. Комісара кулею «почастував» хтось зі своїх. Із тих своїх, яких вважали, що вони стійкі, мов скеля. А їх немало – 17 тисяч.

У ті тривожні дні Лаврентій Берія зателефонував компартійним чинушам Східної Німеччини та керівництву Групи радянських військ у цій державі і наказав не шкодувати патронів та набоїв для придушення повстання. Кремлівські верховоди забули свою ж настанову, проповідану для їхніх сателітів, що «тільки зброєю марксизму-ленінізму можна остаточно побити ворога...» Щоб вогонь спротиву не перекинувся на інші країни підконтрольних Союзу європейських держав, цей сатрап особисто прибув у Східний Берлін для контролю над ситуацією і командування введеними та постійно дислокованими там радянськими військами.

Водночас у Москві намагалися шукати пояснення для міжнародної спільноти причини звільнення з поста головного коменданта советських окупаційних військ у Німеччині

росіянина генерала Чуйкова і призначення на його місце українця генерала Андрія Гречка. Вважалося, що Чуйков як росіянин становив більший ризик для безпеки, коли «молодший брат», за словами «Свободи», генерал Гречко має далеко більше зв'язані руки й легше може бути контрольований партійними органами. На мою думку, заміна командирів ще раз показала «майстерність» так званого «старшого брата» загрибати жар чужими руками.

«Свобода» наголошує, що згідно з останніми повідомленнями, поміж демонстрантів нарахували 16 вбитих і більше двохсот поранених. З поодиноких районів східного сектору Берліна повідомляли, що місто повністю спаралізоване страйком та демонстраціями. На рухливому Александерплатц демонстранти повибивали камінням усі вікна, за якими була советська пропаганда. Там же, а також на прилеглих вулицях перевернули та підпалили автомобілі комуністичних діячів. У місті стягнули, подерли й потоптали червоні комуністичні прапори. Величезний червоний прапор зняли також з Брандербурзьких воріт, що становили зональний контроль між східною і західною частинами міста. Величезні спустошення завдано в комуністичних бюро на Потсдамерплатц. У багатьох випадках советські танки були атаковані камінням. У східному Берліні постійно чулися кулеметні, автоматні та рушничні постріли. Демонстранти захопили в машині старого заступника комуністичного східно-німецького прем'єра Отто Нушке, перевернули й спалили його авто, а його самого перекинули до західної частини міста, де його взяли під опіку західно-німецька та американська поліція. Після проголошення виїмкового становища та цілої низки заборон командування в Східному Берліні перебрало советські військові власті, і вони керують тепер подавленням бунту.

До речі, активний виступ населення советської частини Берліну проти комуністичного режиму та советської окупації викликав великі симпатії та загальний подив у західному світі. Зокрема, американський президент Двайт Айзенгавер на прес-конференції твердив, що події в советській частині Берліну є доброю лекцією значення комунізму та красномовною відповіддю на твердження комуністичної пропаганди про «щасливе життя» за «залізною завісою». Зі щирим ентузіазмом сприйняло звістку про події в Східному Берліні й населення Англії. Воно вбачало в подіях найбільш маркантний вияв волі спротиву поневолених більшовизмом народів. З великими надіями сприйняли новину про події у Берліні головню в Західній Німеччині. Тамтешній уряд офіційно висловив свої симпатії до відважних робітників советської частини Берліну за їхню акцію проти советського рабства й комуністичної диктатури.

Разом з тим газета «Свобода» проінформувала світове співтовариство, що З'єднані Держави Америки, Британія й Франція передали советській владі в Берліні спільну ноту, домагаючись негайного скасування «жорстоких обмежень», накладених на населення Східного Берліну. У ноті три великі західні держави засуджували «безвідповідальне використання військової сили, що дало в результаті вбивство або серйозне поранення великого числа громадян Берліну, включно з деякими з наших власних секторів». Альянти заявляють: «ми протестуємо проти однобічних заходів советських властей, що спричинили перервання руху між секторами та переїзд через Берлін». Тим часом з Берліна повідомили, що советське командування наказало розстріляти там одного німця, Віллі Гетлінга, стверджуючи, що він є «чужим агентом» та брав участь в організації страйку й заворушень. Альянти у своїй ноті зазначали, що «засудження його на смерть та виконання смертного вироку під пустим претекстом здається нам актом брутальности, що потрясе сумлінням світу».

Спільна нота західних союзників та партнерів у справі облоги Берліна та перерваного руху між двома Німеччинами не залишилася не поміченою. На нього відповіло... советське

командування. Воно, звісно ж, звинуватило альянтів у спричиненні тих заворушень та заявило, що вони полегшать стан облоги й відновлять рух відразу ж після того, як альянти «перестануть висилати до Східного Берліну своїх провокаторів та інших злочинних елементів». Також було визнано, що страйк охопив усю Східну Німеччину – від Балтики аж до чеського кордону та мав характер всенародного повстання проти комуністичного режиму.

Зреагувала на таку нахабність червоних комісарів й американська дипломатична місія в Західному Берліні. На прес-конференції американський військовий комісар у Німеччині доктор Конант заявив, що З'єднані Держави не підуть на жодні розмови з кремлем у справі Німеччини, як довго Москва не закінчить свої диктатури в Східній Німеччині та не погодиться на об'єднання Німеччини на базі альянтських вимог, до яких належить насамперед домагання вільних виборів у цілій Німеччині під егідою ООН, а весь апарат советської диктатури над Східною Німеччиною мусить зникнути, доки ми можемо почати будь-які практичні заходи, що призвели б до об'єднання Німеччини. А «передумовою вільних виборів мусить бути закінчення диктаторської ситуації в Східній Німеччині».

До речі, згаданий вище Гетлінгер був звичайним берлінським робітником, а про його розстріл повідомив советський комендант теперішньої залоги Берліну генерал П. Т. Діброва зі звичайним комуністичним пропагандистським шумом. За цього заявили, що Гетлінгер був жителем Західного Берліну, що він виконував «накази закордонної розвідки» та «брав участь у бандитських насильствах під час учорашніх демонстрацій». Одночасно повідомили про арешт більше сотні інших німців за участь у демонстраціях. Тим часом страйк у советській зоні окупації продовжувався та збільшував паралізування Берліну. Десять тисяч советських вояків, що мали в розпорядженні 200 танків та важку й автоматичну зброю, намагалися застосувати стан облоги та повернути мир у місті.

Тим часом берлінський страйк та заворушення поширювалися та охоплювали інші міста Східної Німеччини. Вони мали вибухнути в Бранденбурзі, Хемніці, Галлсі, Лейпцигу, Дрездені, Роштоці, Варнемюнді, Геннігсдорфі, і в них теж мав бути оголошений стан облоги. «Свобода» пише, що деякі комуністичні прихвосні в Східному Берліні намагаються влаштовувати віча для виявлення своєї лояльності комуністичному урядові й советським «приятелям». Перше таке віче відбулося в будинку Комічної опери. На Заході не сподіваються, щоб ці заворушення й страйки могли довго продовжуватися проти советської військової сили. «Перекиненого» вчора до Західного Берліну Отта Нушке, заступника комуністичного прем'єра Східної Німеччини, західно-німецькі й альянтські власті звільнили та передали комуністам. Але темпераментні німці не склали руки. З міст та інших місцевостей усе ще надходили повідомлення про виступи місцевого населення проти влади та встановленого нею німецького комуністичного режиму. Згідно з новими повідомленнями заворушення охопили 14 міст, включно з советським сектором Берліна й у них оголосили стан облоги. «Свобода» цитує офіційне повідомлення комуно-німецької пресової агенції й розповідає про те, аби збурити населення «вороги народу» підклали вогонь на одній з фабрик у Саксонії.

Нові антикомуністичні заворушення в советському секторі Берліна та інших містах Східної Німеччини стали приводом початку там нечуваного і небаченого досі шаленого комуністичного терору. «Свобода» посилається на офіційну інформацію та на свідчення втікачів і говорить, що у зв'язку з заворушеннями «легально» розстріляні 22 німці, зокрема один посадник міста. Але поки що невідомо, скільки розстріляли «надзвичайним порядком». Одночасно продовжуються масові арешти серед робітників та колишніх військових старшин.

А тим часом у західній частині Берліна 25 червня відбулися маніфестаційні похорони сімох німців, убитих советами під час заворушень. У похороні на чолі з канцлером доктором

Конрадом Аденауром та посадником Західного Берліну доктором Ернестом Ройтером узяли участь майже 125 тисяч чоловік. Над домовинами вбитих канцлер, промова якого транслювалася всіма радіостанціями, говорив, що вісімнадцять мільйонів німців за залізною заслоною закликають, щоб про них не забули. У цю урочисту хвилину, наголосив канцлер, ми присягаємо, що про них не забудемо. «Я складаю цю присягу від імені німецького народу, який не спочине, аж доки вони знову не будуть вільні, аж доки вся Німеччина не буде об'єднана в мирі й волі», – цитує слова промовця «Свобода». Газета також додає, що за період заворушень у советському секторі Берліна до західних секторів втекло 1 600 німців, серед яких було 150 членів «народної поліції». Це тільки ті, підкреслює часопис, що зголосилися в місцевому Червоному Хресті, бо всіх утікачів набагато більше.

Попри трагічні катаклізми, масові протести комуністичний уряд Східної Німеччини не збирався йти у відставку. За словами прем'єра Отто Гротовеля, це було б «найлегшою розв'язкою для тих, хто відповідальні за помилки, але не було б жодною розв'язкою для самої проблеми». У дипломатичних колах світу з такої заяви зробили висновок, що комуністична партія й уряд Східної Німеччини стоять перед новою великою «чисткою» у своїх лавах. І не помилилися.

За останніми відомостями у червні в східній частині Німеччини за участь у революційній револьті розстріляли 46 «народних міліціантів». Їм пред'явили «спротив червоній армії». Зокрема в Магдебурзі розстріляли 18 радянських вояків, котрі відмовилися брати участь у розстрілі мирних демонстрантів. На великі строки ув'язнень засуджені 578 німецьких поліціантів. Тисячі німців, засуджених військовими судами советської червоної армії, уже були відправлені на схід. Посади навіть позбавили міністра справедливості Макса Фехнера, якого, за прикладом влади комуністів Союзу, оголосили «ворогом народу» і призначили йому смертний вирок. У неласку до влади потрапили також Вільгельм Зайсер – член політбюро німецької комуністичної партії, міністр державної безпеки у Східній Німеччині та Рудольф Гершдат – директор комуністичної газети «Нойес Дойчланд». Їхня доля на той час була невідомою, але люди здогадувалися про неї. Адже свого часу вони були суперниками на виборах нинішнього першого секретаря центрального комітету німецької комуністичної партії Вальтера Ульбріхта. А що робив зі своїми опонентами комуністичний монстр Іосіф Сталін, було відомо в усьому світі. Його послідовники в сателітних країнах були також кровожерливими.

Робітники в Східній Німеччині були обурені репресіями. У повітрі витали розмови про нові страйки. Напружена атмосфера виникла серед робітництва будівельних фабрик при Алеї Сталіна. На початку липня советські танки та бойові військові частини знову ввійшли в східну частину міста. Вони зайняли «головні стратегічні пункти» сподіваючись на нові заворушення. Головна маса танків зосереджувалася у Фрідріхсгайм-Парку та поруч згаданої вище Сталінської алеї, де минулого місяця розгорталася перші заворушення. Берлін був переповнений поголосами на тему можливих нових масових страйків, що їх ніби готують східно-німецькі робітники на знак протесту проти арештів, імовірних засуджень та депортування на схід. Теперішній рух спротиву серед населення підсоветської зони окупації наставлений на «сидячі страйки». У години праці робітники з'являються на фабрики, але не працюють, тільки сидять поруч зі своїми машинами, а вночі повертаються додому. Такий пасивний робітничий спротив означає відмову від відвертого вуличного бунту, що його не можна робити голими руками проти танків та озброєного до зубів війська. Усе ж і самі комуністи не певні, чи буде в Берліні спокій. Вказує на це й згадане переміщення танкових частин війська із передмість до центру...

Щоб не потрапити в маховик репресій, які були відомі німцям з гіркого досвіду радянського союзу та років післявоєнної «братньої любові» совітів, німці масово розпочали втікати в західну частину Німеччини. Нагадаю, що в січні 1953 року туди втекло 324 так званих дезертирів, а ось рекордним став червень – протягом цього місяця біженцями стали 467 людей. Здебільшого вони належали до частин, що раніше дислокувалися в Саксонії, а з початком масових заворушень були передислоковані до Берліна на прискорення революції будівельників та їхніх прихильників. «Свобода» наголошує, що багато тих поліцейних відділів просто відмовилися стріляти в беззбройних берлінських робітників і цим піддали сумніву доцільність створення вірної Москві «народної» німецької армії. Саме ота народна поліція мала бути зав'язком такої армії, запланованої початково на 120 тисяч душ. За цього здавалося, що буде там старшинський кадр, потрібний для негайної розбудови армії, чисельністю до пів мільйона чоловік. Стало очевидним, що більшість створеної советами східно-німецької поліції, що мала стати зав'язком вірної Москві німецької червоної армії, співчуває протисоветським настроям та ребеліентам.

Як пише в часописі «Свобода» Ярослав Курдидик, після останніх подій, що струсули Чехословаччину, Польщу і тепер Східну Німеччину, і які набули вигляду відкритої антибільшовицької революції, варто згадати те, як більшовики організували так звану «народну армію» і якій ніколи не довіряли і завжди мали в резерві власний план «залізної петлі». Цим планом передбачався контроль настроїв народів і здавлювання в потрібний момент кожного, хоч би найменшого прояву нехоті чи спротиву. Такий вигляд мав план у вузькому розумінні. У ширшому – він був продуманий і розроблений з більшовицькою хитрістю, щоб ці народні армії послужили їм за «ландскнехтів». Тобто воювали й гинули в разі потреби за більшовицькі інтереси без ніякого зобов'язання з боку кремлівського васала.

Більшовицька пропаганда, що здійснювала страшенний крик проти ремілітаризації Західної Німеччини, уперто твердила, що в Східній Німеччині нема жодного німця під зброєю. Це було відвертою брехнею. Газета посилається на дані англійського міністерства закордонних справ. З них виходить, що до кінця 1952 року було вишколено під дуже пильним поглядом советських офіцерів-спеціалістів понад 180 тисяч німців. За останніх шість місяців 1953 року під зброю закликали ще майже 50 тисяч молодих «добровольців». Варто сказати, що такому «добровольцю» «дозволялося» вибирати між військом або каторжною працею в уранових копальнях.

Цей перший повністю змоторизований німецький корпус з осідком головного командування в Пасевальку в мирний час мав у своєму розпорядженні 350 танків стандартного типу Т-34, 150 важких та понад 400 іншого калібру гармат. Окрім того, було вишколено кілька тисяч бойового летунського персоналу. Ще 15 тисяч моряків перевчили під виглядом «морської поліції». Така військова потуга стала серед сателітів союзу найсильнішою ланкою в загальній більшовицькій мілітарній констеляції. Очевидно, що більшовики, як це було в усіх «народних арміях» і в німецькій теж, займали ключові командні пости.

Коли оцінювати останні події в Східній Німеччині, включно з тим, що всіх колишніх офіцерів Вермахту (майже 25 тисяч) викликали й більшу частину з них заарештували під приводом, що саме вони організували у співпраці із Заходом «фашистсько-реакційну революцію», більшовикам не вдасться мати користь з такою дбайливістю організованої «німецької народної армії». Коли додати, що «народна поліція» теж відмовлялася стріляти в мирних демонстрантів, а 18 советських вояків навіть розстріляли за відмову стріляти – легко скласти картину, який вигляд матиме на випадок війни «оборона родіни» на тому відтинку Європи згідно розробленого кремлем плану нападу «Оборона Рейну». За більшовицьким

підрахунком, запасу так званого першого і другого армійського резерву, що розташований в Східній Німеччині сателітних країнах, вистачило б для того, аби за 24–28 годин обсадити все узбережжя Рейну. Але останні виступи німців проти совітів яскраво продемонстрували внутрішню кволість назовні ніби сильного колоса, що, навіть мілітаризований до зубів, він боїтиметься дати зброю в руки тим, які на випадок війни готові повернути її проти нього для його неминучого знищення.

Східні німці не хочуть вважати себе жебраками...

За нестихаючою словесною політичною тріскотною комуністичної влади Східної Німеччини люди не бачили її практичних кроків для подолання не тільки політичної, а й економічної та харчової кризи. Із Москви продовжували йти ешелони не з борошном, жирами, а з танками та іншим озброєнням. Зрозуміло, світова спільнота не хотіла нового голодомору. У Східну Німеччину розпочала надходити продовольча допомога з так званих «ворожих» для східних німців країн. Так, американський президент Айзенгавер видав наказ завезти морською та літунською дорогами харчі до Східного Берліну та загалом Східної Німеччини на 15 мільйонів доларів. За вказівкою кремля, комуністична влада різко відкинула пропозицію американського уряду. Однак із ЗДА вже пішов перший транспорт з харчами до Гамбурга. Американці заявили, що транспорт з харчами має гуманітарний характер і він базуватимуться в різних пунктах вздовж кордону, а також у західній частині Берліну. Американці висловили сподівання, що східно-німецьке населення, яке голодує під комуністичним правлінням, де молоко вже стали видавати лише немовлятам, знайде справедливий шлях розподілу харчів.

Однак навіть у такій катастрофічній ситуації в продовольчій безпеці речники кремля з трибуни ООН продовжували атакувати політику Вашингтону на світове замирення та подолання гуманітарної кризи. У відповідь прозвучало аргументоване заперечення, що комуністи поступають дико, не по-людськи, коли людям, які голодують, та хворим не дають продуктів і ліків, що надійшли гуманітарною місією. Радянський представник знову витягнув «з рукава», на його погляд, вагомий козир, буцімто «німці не хочуть вважати себе жебраками, що чекають милостиню...» Такій мильній бульці можна було б і повірити, якби світовій спільноті не стало відомо про те, що через десять днів після рішення американського президента направити в Східну Німеччину гуманітарну місію з продуктами та ліками, совіти відгукнулися на прохання тих, хто не хоче відчувати себе жебраками, які два тижні тому відправили до Москви сльозливу петицію врятувати від голоду і запропонували сателітному уряду Східної Німеччини дати йому «кредитом» харчів на 57 мільйонів доларів з доставкою до кінця року.

Москва погодилася, однак розуміла, що для цього доведеться вжити ще потужніших репресій щодо власного народу, який не наїдався вволю і ходив напівголий. Ситуація в «благословенному Богом Союзі» дійшла до того, що советські володарі, які безперервно говорили про «заможне й щасливе життя» упродовж більш як тридцяти років комуністичного режиму, вустами Маленкова визнали, що советське населення не має чого їсти, у що одягнутись і навіть де мешкати. На сесії Верховної Ради СРСР Маленков пообіцяв, що советський уряд уже вирішив завершити таке становище і виробляти більше товарів широкого вжитку, дозволити селянам продукувати більше харчових продуктів для них самих та для міста і взагалі дати населенню «масло замість гармат».

А тим часом першого ж дня розподілу харчів до спеціальних пунктів звернулося понад сто тисяч східних німців. Голодних людей не зупинили ні залякування комісарів, ні ототожнювання їх зі шпигунами. Такої навали людей не сподівалися навіть найбільші

оптимісти з-поміж тих, хто взявся за організацію харчової допомоги підсоветським німцям, які страждали від голоду. Люди йшли з торбами, валізками, навіть з дитячими візочками. Вони годинами стояли в кілометрових чергах. Не диво, що майже п'ять тисяч осіб з черги звернулися за допомогою до медиків. Тоді на одну особу видавали по 10 фунтів харчів. Люди пред'являли документи для отримання допомоги іншим членам родини і діставали до 50 фунтів харчів.

Але пішов поголос, що поліцейські у Східному Берліні можуть відбирати харчі, то ж люди змушені частину допомоги залишати у свояків та знайомих у Західному Берліні, щоб згодом меншими порціями перевозити її додому. «Однак, – пише «Свобода», – перший день «харчової операції» пройшов благополучно і довів, що сама ідея про таку допомогу була знаменита».

Харчова допомога для східних німців, що її спершу недооцінювали самі німці в західній частині Берліну і держави, за досить короткий час набрала досить великих масштабів. Лише впродовж першого тижня вартість виданих продуктів перейшла межу в мільйон марок. Людям вручені майже 600 тисяч харчових наборів. Лише із Східного Берліну кількість відвідувачів перевищила триста тисяч чоловік. Одержати підтримку приїжджають люди з далеких провінцій Східної Німеччини. Найбільш принадливими для вигодованих німців виявилися смалець, конденсоване молоко, борошно, сушена ярина та інші продукти. Тим часом з Америки продовжувала надходити гуманітарна допомога залізницями, вантажними автомобілями та літаками. Розголос про допомогу пішов по всій Східній Німеччині, де людей продовжують залякувати комуністичними погрозами. Сотні комуністів свідомо замішуються поміж харчовими патентами і викликають інциденти. Це додало роботи поліції, яка викидає комуністів назад до Східного Берліну. А за словами генерального секретаря німецької комуністичної партії Вальтера Ульбріхта, уряд, який беззастережно виконує вказівки кремлівських верховодів, продовжував посилено втілювати курс на колективізацію країни. За його ж словами, у Східній Німеччині вже 146 тисяч хліборобів охоплено в п'ять тисяч так званих продуктивних кооперативів – себто сколективізованих сільських господарств. Вони займають разом 798 тисяч гектарів землі. Що родить земля в колгоспах, комуністичний лідер не сказав. Не сказав і того, що ідея та масова колективізація стали причиною не тільки штучного голодомору тридцятих років, а й масового голоду середини сорокових років.

А ось нові репресивні кроки щодо поставок харчової допомоги зі З'єднаних Держав Америки не змусили себе довго чекати. І активну пропаганду проти харчової допомоги, яка звучала з усіх усюд, а згодом тригодинне затримання комуністами вантажного авто із 20-ма тонами борошна в Східному Берліні можна вважати лише квіточкою. Ягідки з'явилися через кілька днів. Тоді уряд перейшов до рішучих заходів проти цієї харчової акції. Своім розпорядженням він припинив продавати залізничні квитки особам із позаберлінських місцевостей. З поїздів, що поверталися із Західного Берліну до Східного, висаджували пасажирів та відбирали в них пакунки з харчами. Під час цього доходило до численних бійок і сутичок з поліцією. Комуністична влада сильно побила навіть одну жінку після того, як відібрали в неї видане дітям молоко. У різних містах НДР люди штурмували потяги, до яких не пускали поліціанти, аби дістатися Західного Берліну за харчовими пайками. Поширилася інформація, що робітники хімічної фабрики в місті Магдебурзі, яких не пустили до потягу, вирушили до Берліну вантажними автами, возами й роверами.

Читаєш ці тривожні рядки і мимоволі зринають у пам'яті розповіді українців, які рятувалися від штучного голодомору, влаштованого сталінськими посіпаками в поневоленій Україні на початку тридцятих років. Тоді так само всупереч волі та здорового глузду

штурмували колективізацію сільського господарства, з потягів викидали людей, які кинулися рятувати свої сім'ї від голодної смерті і яких презирливо назвали «мішечниками». Їх так само не допускали в потяги, скидали на ходу з вагонів, творили інші жахливі речі... Тепер у маховик послідовників сталінської м'ясорубки потрапили німці.

Високий комісар ЗДА, доктор Джеймс Конант гостро затаврував ці останні советські заходи. Він заявив: «Не можу собі уявити більш грубошкурого нехтування комуністами добра народу в їхній зоні, як оте свідоме заборонення голодним людям дістати харчі, що вони їх потребують. Я певний, – продовжував він, – що советський терор не викажеться на довшу мету достатнім рівноважником харчів». Він також звеселив східних німців інформацією, що американські вантажні кораблі постачатимуть Німеччині впродовж найближчих дев'яти тижнів приблизно по п'ять тисяч тонн харчів щотижнево. У Гамбургу вже вивантажено 4 500 тонн продуктів. Загалом же видано більше мільйона пачок харчів. Їх дістав уже кожний 19-й мешканець підсоветської зони Німеччини. Якби не репресії комуністів проти людей, цей показник був би набагато вагомішим.

Такі репресії поставили Східну Німеччину на межу загальної революції. Про це пише газета «Свобода» в номері за 5 серпня 1953 року. «Коли советські війська й комуно-німецька поліція почали блокувати Берлін та вжили інших заходів, щоб не допустити населення советської зони до Берліна по дармові американські харчові набори, Східну Німеччину охопила нова велика хвиля протестаційних страйків та активних виступів проти советського окупаційного режиму. Понад 225 тисяч советських військ і комуно-німецької поліції загородили всі шляхи зі східної зони до Берліна, намагаючись загрозами застосування вогнепальної зброї та кийками припинити масове паломництво німців із советської зони до Берліну. У понеділок харчі одержали понад 150 тисяч німців. Але між ними було заледве п'ять тисяч осіб із советської зони. Обурене населення, зокрема робітники, яких побили советські вояки та червоні поліціанти під час їхньої подорожі по харчі до Берліну, розпочали протестаційні страйки у фабриках синтетичної гуми, сталі та хімічних продуктів».

«На Заході, – пише газета, – поки що нема точнішої інформації про теперішнє становище в советській зоні, бо весь залізничний рух припинений. Утікачі ж стверджують, що вся Східна Німеччина “кипить”, що советське командування наказало своїм військам мати підвищену бойову готовність і що в низці міст, переважно на залізничних станціях, дійшло до активних німецьких виступів проти комуністів. У самому Берліні, як і на залізницях в советській зоні Німеччини, відбуваються справжні облави на тих німців, що їдуть до Берліна по американські харчі або повертаються з ними. Населенню значно допомагають залізничники, які приймають людей до потягів без білетів, зупиняють потяги та дозволяють пересідати людям у менш контрольованих місцях. У багатьох місцевостях збираються тисячі робітників та організують “похід на Берлін”, що створює можливість зорганізованих сутичок з советськими військами і поліцією».

Східно-німецький уряд під натиском публічної opinio, обуреної насильним відбиранням харчових наборів у тих східних німців, що їздили до Берліна, погодився полегшити умови таких подорожей до Західного Берліна. Водночас майже не зменшився саботаж американської харчової програми з боку німецьких комуністів. А щоб відбирати в людей продуктові набори, на залізничних станціях у Східній Німеччині відкрили «пункти добровільної здачі харчових пайків». Незважаючи на комуністичну акцію із насильницького відбирання пачок, арешти, проголошування через радіо і газети прізвищ тих, хто їздив одержувати гуманітарну допомогу, східні німці й далі продовжували паломництво до Західного Берліну. Найгіршим репресійним став день, коли видали лише дві тисячі наборів, а вже наступного дня східні німці показали свою сміливість і їм були видані 140 тисяч пачок

продуктів. Майже 15 тисяч людей приїхали поза Берліном рятуватися від голоду з Бранденбургу та майже п'ять тисяч – з Тюрінгії і Саксонії. У першому дні другої частини програми харчової допомоги до Західного Берліну за пачками «Айзенгавера» прибуло 120 тисяч східних німців. І знову ж комуністична партія звернулася до «лояльних робітників» та молоді, щоб вони переконували інших не брати «подачки» з рук американських імперіалістів.

Щоб врятувати свій престиж після заворушень, кремлівське вище керівництво вже вкотре пообіцяло східним німцям «широку фінансову та господарську допомогу», а також звільнити затриманих або засуджених за злочини «проти миру й людськості». Ще важливим політичним кроком у кремлі вважали відречення від Західної Німеччини. Коли ж відверто, то совіти змушені були йти на такий крок, оскільки західні альянти вже давно відмовилися від таких репарацій, і крок кремля ні для кого не став приємною несподіванкою. Тим паче, що такі пільги союз обіцяв зробити саме напередодні виборів у Західній Німеччині. І тепер східний прем'єр Отто Гротовель міг хоча б на папері хвалитися, що його маріонеткова держава стоїть на такому самому рівні, як інші держави сателітів.

Але таке озоамілювання світовій громадськості не мало шансу на успіх. У Стокгольмі на Конгресі Міжнародної Конфедерації Вільних Професійних Союзів президент Американської Федерації Праці Джордж Міні та президент Індустріальних Організацій Волтер Рутер вислали до Вашингтону спільну телеграму з вимогою, аби американський уряд перейняв негайно ініціативу для підтримки боротьби німецьких робітників проти советського тоталітарного режиму в східній частині Німеччини. Названі провідники американського робітничого світу покликувалися на 16 мільйонів робітників, зорганізованих в очолюваних ними уніях. Тоді ж Волтер Рутер у першій промові на пленарній сесії конгресу гостро заатакував комуністичний уряд у Східній Німеччині та взагалі за залізною завісою і заявив, що вільні робітники в усьому світі мусять бути приготовані на те, щоб навіть взятися за зброю в боротьбі проти комунізму.

Тоді ж конгрес, за словами «Свободи», одноголосно прийняв резолюцію, що вимагала від усіх членів конгресу дати цілковиту підтримку втікачам з-під залізної завіси та боротися за об'єднання Німеччини. Було також наголошено на необхідності вимагати від совітів звільнення всіх заарештованих німецьких робітників та допустити в Східній Німеччині свободу партій і професійних спілок. Не поміченою світовою спільнотою залишилася й заява генерала Омара Брендлі. Під час церемонії прощання з посадою голови об'єднаних штабів він наголосив, що останні напруження й заворушення за залізною завісою не зменшують советської загрози для світу. Генерал відверто мовив, що хоч ті внутрішні заворушення в советах в останніх тижнях дещо злагідніли советський натиск назовні, проте вони теж можуть підтримувати ті советські кола, які власне у війні вбачають можливість закріплення комуністичного режиму. На це вказувала також комуністична пропаганда, яка постійно звинувачує «чужі агентури» в організації тих заворушень. Посадник Західного Берліну доктор Ервест Рейтер у радіопрові до східних берлінців заявив, що революта з 17-го червня і пізніші події та поразка комуністів є початком кінця комуністичної влади в Німеччині.

Зшетою вважаю доцільним дати оцінку розвитку подій і з так званого соціалістичного табору. Невдовзі після початку подій спротиву мирного населення Східної Німеччини проти комуністичного мракобісся заступник президента Югославії Йосипа Броз Тіто Едвард Карделя, який був найвпливовішою після керівника країни особою в тогочасному «національно-комуністичному режимі Югославії», заповів повний розпад советської системи. За його словами, такий процес розпочався ще за життя Сталіна, а тепер він відбуватиметься швидшими темпами. Москва втратила авторитет у міжнародному

робітничому й соціалістичному русі. Виступи чеських та німецьких робітників проти советської системи виявили й підтвердили повну зраду советських володарів відносно робітників, проти яких стріляли советські воєнки та яких топтали танки із червоними зорями на баштах. Кардель вважав, що дальший розклад та врешті повний провал советської системи є тільки справою часу.

Про те, що совети змінили свої засадничі цілі заявив і сам маршал Тіто. Я «не вірю в це», наголосив він в одному з інтерв'ю і додав, що під натиском наслідків попередніх великих советських помилок совети і їхні сателіти роблять тепер поважний поворот у своїй політиці – проте без зречення від давніх цілей.

Івана все-таки відправили додому. Безславно...

На жаль, масові заворушення східних німців проти комуністичної диктатури кремля тоді не увінчалися успіхом. Причин для цього багато. Актуальний і масово підхоплений людьми лозунг, аби «русський Іван повертався додому» тоді теж так і не був реалізований. Однак масовий виступ проти окупантів не став і поразкою. З того часу день 17 червня відзначається як день німецької єдності. Більше того: повстання в НДР та його придушення вплинуло на розвиток антирадянських рухів. І не тільки в Східній Німеччині, що разом з іншими країнами радянської зони окупації ще багато десятиліть топталася радянським чоботом. Цьому сприяло й наочне зростання економічної та політичної могутності сусідньої Федеративної Німеччини, яке бачили східні німці. Вона вкотре після потрясінь відродилася з упадку і постала перед світом з попелу, як легендарний птах фенікс.

Нагадаємо, що в результаті упереджених домовленостей між керівниками країн-переможців у Другій світовій війні Західна Німеччина втратила пребагаті провінції: сілезький вугільний басейн на користь поляків, найродючішу землю, забрану також поляками або ж окуповану советами і тому втрачену для німецького національного господарства; легкою рукою альянтів віддали союзу багаті копальні в Тюрінгії та Саксонії. І це не повний перелік утрачених західними німцями територій. Із заокругленої цифри у 80 мільйонів жителів 1938 року після війни залишилось 67 мільйонів. З них більше 17 мільйонів перебувало в зоні радянської окупації. За переписом 1951 року в Західній Німеччині, усе ще формально поділеній на зони трьох західних альянтів, проживало 48 мільйонів 117 тисяч людей. Але й оті 48 мільйонів на все ще окупованій території за останніх вісім років створили таку фактичну й сильну державу з таким могутнім промислом і такою здоровою валютою, що ця обрізана й обеззброєна Німеччина стала першорядним чинником міжнародної політики.

Світ уже знав, що без неї не можна вирішувати її долю, як це робили в Ялті та Потсдамі. Міжнародна кон'юнктура висунула Західну Німеччину до висот найпершої міжнародної проблеми. Ось так Німеччина щораз більше автоматично висувалася вперед, як та скеля, на якій можна було будувати новий протисовєтський європейський оборонний фронт. І фесєрична перемога 77-річного канцлера Аденауєра на виборах у Західній Німеччині та повний розгром комуністів стали великою і радісною міжнародною подією. Як наголосила «Свобода», перемога Аденауєра є перемогою здорового глузду і страшною поразкою для советів, що своїм тоталітаризмом, своєю захланністю і розхристаною політикою в Східній Німеччині призвели її населення до повного зубожіння, а економіку поставили на межу краху. Після захоплення Східної Німеччини Москва перетворила її на звичайну провінцію радянської імперії.

Східний Берлін, керівництво якого, за словами Отто Гретоволя, дякувало Советському Союзові за те, що він відкрив перед ними двері в країні народної демократії, навіть 1954

року показував усю бідність підсоветської частини Німеччини. Це було дуже помітно навіть після того, що з 17 червня минулого року з союзу довозили у східну частину значно більше краму і харчів. Усе одно життєвий стандарт Східного Берліну стояв ще далеко позаду передвоєнних часів. Навіть у Польщі та інших підсоветських сателітських країнах люди жили далеко ліпше від Східного Берліну. Там було менше світла, менше автомобілів, менше людей на вулицях. Монументальні будівлі стояли порожні, розбиті, зате всюди в місті багато сумнівних прикрас – комуністичних лозунгів, прапорів, пропагандистських афіш.

Східна Німеччина або ж Німецька Демократична Республіка ще довго жила в комуністичному червоному чаду. Ще довго з усіх прасок звучали голоси вірнопідданих кремлю керівників про те, що нехай німецький народ скоріше зрозуміє, що майбутнє Німеччини можна забезпечити лише в тісній дружбі з радянським союзом... Ось тільки яке те майбутнє, ніхто не бажав трудовому народу пояснювати. Врешті прийшов час, коли німці не тільки знесли мур ганебної берлінської стіни, яка стала символом «холодної війни» і збудованої з ініціативи кремля, а й безславно відправили руського Івана додому...

Але непокоїть факт, чому в сучасній Німеччині, як, до речі, у колись підневільних кремлю Угорщині, Чехії, Румунії продовжують політику імперії зла, роль якої перебрала сучасна росія. Чому окремі політики найвищого рангу з тих країн дозволяють купувати себе вже не традиційними шкурами соболів, білок, куниць, а валютними рахунками в крутих банках, значними частками акцій у газових, нафтових, діамантових компаніях московії. Чому московські новоявлені емігранти так чудово відчувають себе в цих країнах і впливають на внутрішню та зовнішню політику урядів цих країн? Чи не час європейцям знову прокинутися від летаргічного сну і на весь світ повторити вимогу, аби руський Іван забирався геть додому в задрипану тундру!

ПРОЗА, ПЕРЕКЛАДИ, РЕЦЕНЗІЇ

Ольга Смольницька

«ЯСНА, ДЗВІНКА ЗАКІНЧЕНІСТЬ СОНЕТА»

(Віктор Гриценко «Моя антологія світового сонета». Кривий Ріг, 2018 р.)

Віктор Гриценко – відоме ім'я в українській літературі. Він – поет, драматург, журналіст, перекладач, літературознавець, автор численних книг, неодноразово друкований у солідних часописах, а також лавреат премій – зокрема за написання сонетів (збірка «Сага про словесні перелоги», 2018 р., що містить вінок вінків сонетів, сонети, рубаї, ронделі, отримала Премію імені поета-сонетяра Ярослава Дорошенка в Івано-Франківську). Раніше, за збірку сонетів «Благовіст» (2003 р.), автор отримав обласну премію імені Івана Сокульського (Дніпро). Сам Віктор Гриценко дотримується канонічних форм, тому його перу належать сонети, рубаї, ронделі, гайку, танка тощо, із задоволенням читані аудиторією – зокрема авторкою рецензії.

Поет іде стежею неокласиків (про це свідчить і цикл «Уроки неокласиків», і сам стиль творчості), яка особливо розвивається сьогодні. Нам відоме «п'ятірне гроно», знаємо творчість його послідовників (наприклад, «сьомого неокласика» Ігоря Качуровського), і вже давно стверджують про нову генерацію – «постнеокласиків», і поетів, і перекладачів-сонетистів: Максима Стріху, Андрія Содомору, Олену О'Лір, Олександра Одріна та ін.). Тому творення Віктора Гриценка в такому річищі цілком логічне. Це пошуки гармонії, володіння формою, прагнення твердої основи, а ще, звичайно, талант, який можна назвати освіченим – це знання української та зарубіжної літератури та бажання поділитися знаннями.

Здобутки Віктора Гриценка оцінені майстрами слова. Він випустив до 40 книг – і власних художніх, і перекладених (не кажучи про участь у колективних проєктах), активний учасник антологій. Зазначу також, що його драма «Дванадцятий апостол», створена сонетами, відзначена дипломом Всеукраїнського конкурсу «Коронація слова». Окрім цього, поет нагороджений Почесною відзнакою НСПУ. Його творчість – приклад і таланту, і невпинної праці.

Дуже приємно відкрити цього автора і як перекладача. Тому для читача – справжня радість ознайомитися з книгою 2018 року «Моя антологія світового сонета». Це сонети в перекладах Віктора Гриценка (як зазначає він сам, «переклади і переспіви»). Вибір – авторський. Сама антологія – результат копіткої 20-річної праці, вершина перекладацької діяльності (і творчості) автора. Це повноцінна картина, а не окремі ескізи, тому важливо вдивлятися в тексти-полотна. Можна сказати, що це справжня енциклопедія і для поціновувачів поезії, і для тих, хто хоче ознайомитися з красним письменством. За словами Віктора Гриценка, він прагне відродити забуті імена, запровадити до нашого обігу нові. Читання передбачає співавторство. Якщо читач зацікавився поетом, то далі знайде про нього сам інформацію та інші його твори. Завдання перекладача – донести інформацію, спонукати до мислення.

Як лише протягом літературної історії не перекладали сонет! І прозою (оскільки у стислу форму закуто дуже насичений зміст), і навіть гекзаметром – через ритмомелодіку різних мов, – і ближче до оригіналу, тобто сонетом... Але й тут чаїлися пастки – у виборі рим, уловлюванні ритму, а головне – відчутті духу поета, якого відтворювали рідною мовою. Ще Максим Рильський (майстер сонета) наголосив на нібито відомій, але чомусь не завжди зрозумілій іншій істині: потрібно перекладати того автора, із ким відчуваємо душевну спорідненість. Цебо тут відіграє роль не лише технічна (версифікаційна майстерність). Тому тішить, що сучасні поети і перекладачі беруться до того, що відповідає їхньому літературному смаку, відкривають нові обрії та діляться з аудиторією. У кожного своє Ельдорадо – і кожне цікаве. Сучасна література показує, що потрібні канонічні форми як самодисципліна, база – і тут головну роль відіграє «ясна, дзвінка закінченість сонета» (якщо процитувати «Класиків» Миколи Зерова).

Сонет можна назвати королем поезії – не дарма вміння його писати вважається найвищим пілотажем. Досі точаться дискусії, чим є сонет – чи поетичним жанром, чи формою. Зрозуміло одне: перекладаючи сонет, перекладач мусить дорівнятися першотвору. Точні рими, своя логіка у створенні катренів і терцетів (фактично сонет – це мініатюрний, проте насичений філософський твір!), інші нюанси – усе це виклики для перекладача. Також особливість римування начебто обмежує перекладача. Одночасно це викликає бажання нових пошуків, обривів фантазії у виборі рими.

Дуже імпонує елітарний рівень вибору текстів для антології. Поряд із промовистими іменами класиків – менш відомі в широкому дискурсі (але не менш обдаровані). Переклад якраз сприяє знайомству українців із новими для них іменами. Адже завдання відтворення українською мовою – звучання зарубіжної поезії так, щоб вона була зрозуміла носію іншої традиції. Антологія – чудова нагода для українського читача ознайомитися зі здобутками сонета в різних літературах.

Порівнюючи ці переклади з оригіналами, бачу уважність і любов Віктора Гриценка до текстів. Видно, що він має справжню поетичну інтуїцію. Також помітно, що перекладач уміє працювати зі словниками і бачить текст.

Поети в антології впорядковані за країнами – від Німеччини до Франції, Англії, Шотландії, Італії, Іспанії й далі, до США і Латинської Америки включно (географія справді широка). Відповідно, це переклади з різних мов (германських, романських, слов'янських), навіть новогрецької. Читач має змогу уявити сонет європейської традиції. Вражає великий вибір текстів. Далі, характеризуючи вибрані переклади, наводитиму імена авторів у варіантах, указаних Віктором Гриценком.

Тематично антологія відкривається циклом «Сонети про сам сонет», а взагалі вміщені твори розповідають про різні речі (причому вічні) – від природи до кохання, від філософської до патріотичної тематики, а ще на тему мистецтва (зокрема – чим, власне, є сонет, що таке просто версифікація, а що – поезія). Це інтелектуальна та емоційна радість. Сонети – то висока інтонація, навіть пафос (у радості або скорботі), то іронічні (наприклад, тюремний сонет Джузеппе Джоакіно Беллі, де показано вільну, попри все, душу ліричного героя й самого автора), то медитативні, то сумування за колишньою величчю, то захват від образотворчих шедеврів («Мадонна Рафаеля» Джамбаттисто Маріно), поєднаний із релігійним екстазом... Хотіла б докладніше розглянути деякі переклади. Сподіваюся, зацікавлені читачі більше відкриють для себе в цій антології та ознайомляться з нею повністю завдяки моєму начерку.

Перший уміщений сонет – авторства німецького романтика Августа Вільгельма Шлегеля. Зазначу, що цей поет був і перекладачем, а також віршознавцем і аналітиком

літератури, а ще йому належить теоретичне визначення німецького романтизму (тому в цих працях поєднані літературознавство і філософія). Він надавав велике значення формі. Звичайно, важливо знати контекст будь-якого автора, особливості його доби – і тоді переклад вийде адекватним. На мою думку, у перекладі точно відтворено ідею та форму цього сонета – про це свідчить хоча б перша строфа: «В кайдани закувавши два катрени, / я взяв дві рими для восьми рядків. / А з них середні крайніми обплів – / злились в одно васали й сюзерени». Вочевидь, це «Das Sonett», де фактично подано теоретичні засади написання сонета. «В кайдани закувавши два катрена...» за змістом точно відтворює оригінальне *Zwei Reime heiß' ich viermal kehren wieder* (тобто приблизно «дві рими я вжив чотири рази»). Також дуже вдало відтворено сонет Шарля Огюстена де Сент-Бьова «О гострослови, не ганьбіть сонета...» (у першотворі автор звертається до «глузливого критика»). В оригіналі – струнки та специфічні рими (із самого початку в цього французького романтика часто римуються прізвища згаданих ним геніїв, від Шекспіра до Ронсара) і географічних назв (Франції, Флоренції – де процвітав сонет): «Spencer, s'en revenant de l'Île des féeries, / Exhale en longs sonnets ses tristesses chéries; / Milton, chantant les siens, ranimait son regard; // Moi, je veux rajeunir le doux sonnet en France; / Du Bellay, le premier, l'apporta de Florence, Et l'on en sait plus d'un de notre vieux Ronsard».

Так, через різні принципи французької та української мов (зокрема ритмомелодіку) не так легко відтворити рими, тоді як в оригіналі музично звучать «Франс», «Фльоранс» тощо. Але українською філігранно звучить терцет: «В сонетах Спенсер, як завершив мандри, / пророкував не гірше від Кассандри, / в них Мільтон став творцем незнаних чар...» Кінець наслідує оригінал римою «Ронсар»: «Зразки з Флоренції цінить правдиво: / в Париж нам дю Белле привіз це диво, / а слави вже додав П'єр де Ронсар».

І французький, і англійський сонет (як відомо, вони різні) дуже гарно виходять у перекладачі – наприклад, заключний двовірш англійського романтика Джона Кітса: «Вінки лаврові – це ще не любов! / Сплетіть гірлянди з руж взамін оков...» Це сонет «On the Sonnet», де автор ясно висловлює своє неприйняття ригідної традиції й засад тодішньої критики (цілий маніфест). Кітс, майстер канонічних форм, був проти статичності – саме тому, що володів канонами. Початок відповідає оригіналу, який каже про «скутість» сучасної романтики британської поезії: «Якщо сонет приречений брести / в тісних оковах – в римах наших днів...» Звичайно, англійська мова дуже компактна (тому перекладачі скаржаться на те, що важко відтворити глибокий зміст і зберегти розмір цих віршів; наприклад, далі в оригіналі Кітса сказано про Андромеду – і читачу зрозуміло – адже вона була закута та приречена, проте її врятував Персей), але тут відтворено дуже вдало. Кінцевий терцет в оригіналі про те, що Музу буде скуто її власними гірляндами (якщо поети не дадуть їй волі). Там немає ні про лавр, ні про ружі, але переклад відтворює головну думку. Пожертвувавши розгорнутим описом, Віктор Гриценко застосовує антонімію та категорично стверджує в кількох словах: «...це не любов!», а далі – імперативно: «Сплетіть гірлянди з руж взамін оков...»

Від високого стилю ми переходимо до не меншого майстра, але більше пов'язаного з народом, фольклорною традицією – шотландця Роберта Бернза (Бернса). Як відомо, цей геній не мав класичної освіти (точніше, багато читав, але ознайомився з античністю не в школі, а пізніше, його формувала рідна традиція) і цим своєрідний. Звідси в його сонеті («A Sonnet Upon Sonnets») – дещо іронічні паралелі з буденністю, пошук високого в низькому. Увесь вірш побудований на осмисленні числа чотирнадцять (і перекладач це відтворює). Наприклад, чотирнадцять рядків сонета вподібнені до чотирнадцяти курчат (безперечно, син фермера часто бачив цих птахів на подвір'ї), «чотирнадцять – це конячий вік», тощо. Зазначу, що в оригіналі мова наближається до розмовної (у цьому разі хоча Бернзовий сонет

написано не скотс, як більшість його творів, а англійською, та це досить простонародна англійська), і український переклад це показує, навіть зберігши реалії шотландської культури. Свідчу як перекладачка геніального шотландця, що Бернз дуже близький українській традиції й сьогодні перекладається на новому рівні, тому ця інтерпретація сонета – новий внесок у нашу бернзіану.

Від Півночі мандруємо до Півдня, де процвітав Ренесанс. Дотепно і віртуозно звучить іспанець Лопе де Вега Карпіо (відомий нам драматургією) – знову ж таки сонет про сонет, де показано муки творчості – але й легкість завдяки невтомній праці, якої досягає автор («Вже очі піт залив. Яка досада! / Лолета, вочевидь, таки наяда!.. /Здається, Феб поміг, бо є терцет»: як відомо, Феб або Аполлон – покровитель поезії). Звичайно, в антології представлено Італію, знамениту сонетом. Щемко звучать слова Данте Аліг'єрі: «Почуєте, як зве моя зажура, / ту, котру вбила не стріла Амура, / та котру жде достойне потойбіччя. // Побачите мого життя згасання, / бо я в полон віддався без вагання / душі, яка лишила Беатріче...» Узагалі Данте плинно читається, і філософська ідея доходить до читача завдяки майстерному перекладу. Так само гарний українською віртуоз сонета Франческо Петрарка, який досить рясно тут представлений (видно, що перекладач любить цього класика). Наприклад: «Йому не здався я без боротьби / і серце захищав, як Фермопіли, / та знов Амур свої пускає стріли: / він, хоч малюк, не витерпів ганьби!..»

Менш відомий нашим читачам, але талановитий Гвідо Кавальканті ділиться спостереженнями: «...в ранковій тиші непорушні гори, / в ніч місячну раптовий сніговий, / рубіни на обручці золотій, / дзюрчання ручаю, лугів узори – // це тільки плями у густім тумані, / якщо мені всміхнеться люба пані, / краса якої вища похвали». Перекладач уміло архаїзує легким флером сонети, скажімо, Гвідо Гвініцелі, проте це аж ніяк не затьмарює змісту, а створює панораму тодішньої доби: «Від болю в серці не зроблю вже крок: / не знав, зневаживши земні закони, / що марно спраглий ждав води ковток, / коли судьба готує перепони». Досі сперечаються стосовно того, наскільки правомірно вживати архаїзми, але тут уже диктує свої права поетична інтуїція. Треба сказати, що Віктор Гриценко обирає цікаві стежки.

Ми бачимо імена Джованні Боккаччо (який не лише автор «Декамерона», але й вправний сонетист), постають як цікаві поети Джордано Бруно, утопіст Томмазо Кампанелла, розміщено сонет менш відомого нам Маттео Боярдо. Є тут навіть флорентійський правитель і меценат Лоренцо Медичі, знаний освіченістю, його сонети відрізняються вишуканістю, а мова водночас і зрозуміла (оскільки він спирався на живу стихію сучасної йому італійської). Зазначу, що за Ренесансу багато державних діячів були вправними поетами, не кажучи про володіння іншими мистецтвами, бо тоді, як відомо, був ідеал гармонійної людини. Можна довго перелічувати імена інших італійських поетів, але зосереджуся на титані Мікеланджело Буонаротті, чий слова може приміряти на себе кожний творець (а перекладач – це теж творець): «Дається важко майстру одкровення, / бо в камені заховане воно. / Шукаю в ньому задуму зерно / рукою, що діждалася натхнення». Чи такий терцет: «...бо я – скала звичайна для Небес, / бо жду, коли Господь-Каменотес / мені підкаже, де рубати треба».

Узагалі в цій антології багато саме італійських імен, що не диво. Поети представлені від доби Відродження до ХХ століття (Умберто Саба). Далі – темпераментні автори Іспанії, причому ці імена знову ж таки не дуже на слуху в нашій аудиторії, але тим цінніший внесок перекладача.

Антологія цікава й тим, що презентує сонети португальських поетів. Поряд із Луїсом де Камоенсом (який португальською Люїш де Камойнш), чия поезію начебто знають усі (і

його ім'я асоціюється з Люзитанією) – зокрема, мені близький сонет «Сім літ Іаков пас овець Лавана...» – ми бачимо ім'я Антоніо Форрейри, чий сонет про кохання дуже глибокий, а фрази – афористичні: «...серце в мене в грудях – не одне! / В моїй фортеці – ви тепер стіною». Романська поезія взагалі уславлена афористичністю, і в українському перекладі це адекватно відтворено. Дуже гарно звучить інший португалець, Франсіско Са де Міранда – про своє призначення поета і творчі пошуки. Зокрема, дуже сучасно і плинно відтворено ці рядки: «Як всі поети, я ціную свій труд, / шліфуючи слова безперестану, / хоч можу часом напустить туману, / чим загоною себе у темний кут. // В борні зі словом не жалію праці – / і служить прикладом мені Горацій / (дивуюсь, що змагатися посмів!). // В боях таких не обійтись без рани, / то хто на кого зодягне кайдани / і хто з нас ленником не був у слів?..» Певна, що багато справжніх поетів і перекладачів підпишуться під цими словами. Але зазначу, що майстер бачить свою працю зсередини, а спостерігач бачить цілісно й тому може бути кращим критиком у своїй похвалі, менш вимогливим, аніж творець до себе.

Гарно представлено добірку французьких поетів, причому Віктор Гриценко знову ж таки бере до уваги талановитих, але не дуже відомих українською. Тому його антологія заповнює цю прогалину. Зокрема, я була рада прочитати українською сонет ліонської поетки Луїзи Лабе, якою давно цікавлюся. А Етьєн Жодель ділиться з нами проблемами творення сонета й тим, як нібито ясні слова зраджують думку, як важко ввібгати їх у форму: «Сонети-зрадники, німий народ! / Чому, мов раб, служу неznаній силі? / Я дав життя, палаючи в горнилі, / а вам смертельних хочеться пригод!..» Або такий цікавий автор як Жан Антуан де Баїф, чий сонет про любов – рефлексія: «Колись давно Всевишнього рука / пустила в путь клубок світобудови... / Любове, ти була в її основі, / бо, кажуть, перша вирвалась з клубка?..». Розвиваючи далі цю тему, автор ретельно дотримується законів сонета, тому наступні строфи (і останні терцети) звучать несподівано – і перекладач це відтворює: «Але, якщо в моїй душі клубок / від розбрату збентежених думок, / де доброта твоя тоді була?..»

Дуже докладно презентовано Англію. Це і майстер вірша сер Волтер Релі (його відомий сонет «Сину», не раз перекладений українською різними поетами), і сер Філіп Сідні – якраз незнаний українському канону вірш (до речі, саме Сідні вважається батьком англійського сонета), і ще багато елітарних авторів. Помітно, що тут перекладачу близькі елизаветинці та барокові метафізики (як релігійна поезія Джона Донна). Не втримаюся від цитування перекладу сонета Майкла Дрейтона: «Понищить час поетів письменна/ і патиною вкриє наші фарби... / Іржа поїсть і на металі карби, / алмаз і глину жде судьба одна. // Чорнило вік нам береже слова, / писати кров'ю – грубо для мистецтва, / сльозами пише в келіях чернецтво, / зітханнями – як мрія ще жива. // Кладу сонети до твоїх долонь, / щоб в дальню путь ти їх благословила, / бо жити будуть, доки є світило / і тінь від нас, що кидає вогонь... // Скажу я для грядущих поколінь: / любов жива, якщо є в неї тінь!..» Є тут і Вільям Шекспір (за чийм іменем названо шекспірівський сонет) – велику добірку перекладач озаголовив як «Листи у вічність» (тут не всі сонети Барда, але чимало). Важко перелічити всіх, хто перекладав шекспірівські сонети – від Максима Рильського до Дмитра Паламарчука, від Дмитра Павличка до нових поколінь (зокрема, авторки цих рядків), але тим цікавіше порівняти, як це вийшло у Віктора Гриценка. Збережено щирі інтонації, оригінальність лексики (адже в оригіналі Шекспір не гладкий і не причесаний, його мова справді буяє, а емоції – дуже сильні). Наприклад, гарно звучить строфа: «Не хочу, щоб відлунням цей рядок / знов нагадав, який я марнослов. / Нехай мій подих і моя любов / навек замруть в один і той же строк».

Жозе-Марія Ередія (в антології – Жосе-Марія Ередія, який іспанською Хосе-Марія) – неабиякий виклик. Адже цього поета перекладали Микола Зеров, Максим Рильський,

Максим Стріха. Стиль цього поета і вишуканий, і складний, сама поезія – дуже висока та вимагає підготовки. Проте саме різні варіанти, різні підходи до цього взірця для неокласиків свідчать про близькість французького парнасиста нашій поезії. Те ж саме можна казати про французького символіста Стефана Малларме, якого сьогодні по-новому відкривають, а ми завдячуємо неокласикам тим, що знаємо цього автора українською. Так само Віктор Гриценко як послідовник «п'ятірного грона» і його учнів звертається до елітарних імен посправжньому складних, але блискучих поетів. Як відомо, у Малларме складний синтаксис, символ на символі, проте в перекладі збережено динамічність, вишукану думку й одночасно зрозуміла сама поезія. Але, звичайно, читач має стежити за польотом думки – як орлом («Смерть орла»), і переклад це відтворює.

Окрема окраса антології – так само улюблені мною німецькі романтики (від Клеменса Брентано до Людвіга Уланда та ін.), австрійський геній Райнер-Марія Рільке – його «Сонет до Орфея» не раз перекладався, але численні інтерпретації дуже цікаві. Порівнюючи з оригіналами, бачу нестандартні знахідки. Українською збережено темперамент і мудрість романтиків та пізніших генерацій (зазначу, що Рільке, наприклад, відомий складністю не лише змісту, а й стилю, і свідчу про це не лише з німецькомовних першотворів і українських перекладів метрів, а й своїх спроб). Перекладач керується власним смаком, а ще обирає поетів, які відповідають його світогляду – дуже правильний крок. На цю тему можна сказати ще багато, але з огляду на стислий обсяг відгуку зазначу на останнє, що тут гарно представлені й польські поети – від романтиків Адама Міцкевича та Юліуша Словацького (який, до речі, народився та сформувався в Україні) до львів'янина Леопольда Стаффа. Усіх цих поетів перекладав Максим Рильський, вони популярні українською й досі, але Віктор Гриценко відкриває саме ті тексти, які в нас не дуже на слуху. А ще пропонує власне, оригінальне бачення вже відомих шедеврів, як-от сонетів Міцкевича (конгеніально перекладених Максимом Рильським, сьогодні є талановиті здобутки Максима Стріхи та ін.), і можна порівнювати з оригіналами різні українські інтерпретації. Це справжній матеріал для полоністів, іще й компаративістів. Антологія веде за собою, спонукаючи до подальших пошуків і вдивляння в текст. Адже українські інтерпретації закликають знайти оригінал, подивитися, як там.

Є тут Сербія, Словенія, Румунія, Греція – і ми з приємністю відкриваємо, що поети вправно володіли сонетом. Швейцарська література, яка сьогодні не дуже відома, тут постає в царині сонета. Це два сонети Франческо Кьези (з італійської), позначені релігійною силою.

Головне те, що перекладач зумів відтворити мислення кожного автора. Читач може зрозуміти, що німецький сонет відрізняється мисленням від французького, як німецький романтизм (і, відповідно, філософія) – від французького, свій голос має англійська література, додає оригінальності шотландець Роберт Бернс, і ще багато інших традицій. Звичайно, важко стежити за тим, щоб поети не звучали одним голосом – адже інтерпретатор завжди перевтілюється (а не просто приміряє машкару), а найвища вершина – якщо він із самого початку має риси того автора, якого відтворює своєю мовою. Тут важливо вміти «дотиснути» і не послаблювати «тиску». Але в цій антології видно, що, скажімо, Кітс відрізняється від Бернза, Петрарка – від Камоенса, і кожний автор – індивідуальність. Це помітно і з лексики (яку перекладач уважно добирає, тому одні сонети звучать начебто легко, а деякі дещо присмачені рідкісними словами чи архаїзмами, що – милі знахідки), і з настроєм, і взагалі – з того невловимого, що зветься поезією.

Як відомо, класичний сонет дотримується точних рим. Перекладач іде цим шляхом, і його українські інтерпретації приємно читати, хоча подекуди (але не в усіх авторів)

трапляються неточні рими, так само є дискусійним вибір окремих лексем. Проте це не створює дисонансу в загальній картині сприйняття.

Звісно, неможливо відтворити всі відтінки оригіналу. За кожним рядком стоїть своя традиція, є поезії, сповнені натяків, які були зрозумілі тодішній аудиторії. Перекладач завжди чимось жертвує (це неминуче, про що стверджують і теоретики, і практики перекладу, можу сказати про це і з власного досвіду). Він має думати, що саме відсікатиме з мармурової брили. І навпаки: якщо додає своє (а це так само неминуче), то наскільки це відповідає авторській індивідуальності. Але «Моя антологія» – вікно в чарівний світ високої літератури, де перекладач наближається до рівня майстрів і не раз постає з ними на рівних.

У перекладах відчувається душевність. Віктор Гриценко вмістив улюблені твори, і взагалі сама антологія свідчить про розвиток творчого пошуку упорядника. Це фактично еволюція його методу. А ще це – приклад хронології самого сонета, як він розвивався від Ренесансу до пізніших діб – і дійшов до ХХ ст. Цікаво, чи з'являться в перекладах Віктора Гриценка сонети ХХІ століття? Хотілося б іще більших здобутків перекладача в галузі класики та сучасної літератури.

Також хотілося б (певна, що до мого бажання приєднаються інші читачі), щоб ця антологія була перевидана більшим накладом і була доступна в бібліотеках – зокрема вищих навчальних закладів. У молодого покоління є стимул дізнаватися нове, та й узагалі «Моя антологія світового сонета» стане в пригоді багатьом поціновувачам поезії.

Я певна, що ця антологія досліджуватиметься науково (зокрема перекладознавцями) і взагалі заслуговує на ширше визнання. Оскільки зараз в Україні перекладознавство весь час доповнюється новими матеріалами, «Моя антологія» Віктора Гриценка цілком може бути прикладом для аналізу, не кажучи про викладання літератури, ознайомлення студентів із різними авторами і різними схемами сонета, тощо. Тому побажаймо перекладачеві нових звершень і, звичайно, нових видань!

Сергій Архипчук

ЧАРІВНИК-ПОДОРОЖАНИН

Казкове дійство

(За творами Олени Пчілки, Леоніда Глібова, Івана Неходи та Дмитра Павличка)

Персонажі

Чарівник-Подорожанин
Ворона
Рак
Журавель
Чапля
Цуцик
Бровко
Явір
Береза
Осика
Граб
Клен
Ялинка
Дуб
В'яз
Липа
Ліщина
Лісник
Паршиве деревце

(Тема Чарівника-Подорожанина)

Чарівник-Подорожанин: Я – Чарівник-Подорожанин, Мандрівник-Чарівник, сповнений грайливої мудрости й кмітливого розуму повістяр.

Пісня Подорожанина

Люблю я заглядати в плесо,
Очима досягати дна.
Там шука блискає, мов лезо
І погляд мій перетина.

Одначе я дивлюся знову:
А що там глибше, що на дні?
Діряву місяця підкову
Я бачу в сивій глибині.

Це дивина: вода прозора,
По дну застелена блакить,
І шука, мов ракета скоро,
Яка до місяця летить.

Переповідаю вам, тобто казку, ласкаві гості, оповідаю й показую.
Знаєте що?

*(Музика повсякчас підтримує-супроводжує Оповідача)
(Рух чарівних казкових героїв надає дійству загадково-таємничої атмосфери)*

Та – чарівні казочки, повчальні байки, пікантні небилиці, таємничі чудасії та сміховинки, дивні історії, страшні бувальщини, безневинні анекдоти й, нарешті, – веселі жахастики та незбагненні фантазії. Розповідатиму й дещо продемонструю. Бо то моя улюблена справа, я – Чарівник-Подорожанин, і мені дуже приємно зустрітися з вами.

Вітаю вас! *(артистично кланяється)*. І ви привітайте мене і одне одного оплесками. Дякую.

Коли ви заплодували, то саме в цю мить стали справжніми глядачами.

Отож ви – милі серцю глядачі-розглядачі, Чарівник-Подорожанин веде мову далі до чародійства....

Чарівник-Подорожанин: Хтось обов'язково скаже, що Чародійником треба вродитися. Це правда – так воно є. Перед вами найсправжнісінький магічний мандрівець. Так-так. Мій задумливий втомлений татко й заклопотана усміхнена мама знати не знали та й не здогадувалися, що чорногуз-лелека – білий птах з чорною позначкою – приніс їм не-звичай-не дитинча – це ж мене... Скажу вам дуже авторитетно й переконливо, що кожна дитина особлива і єдина у світі. Кожен і кожна з вас!

Уважні гості театру *(тут Чарівник-Подорожанин урочисто й піднесено оголошує повну назву театру, у якому триває вистава)* спостережливі діти, будь ласка, пильно подивіться в дзеркало – й неодмінно – саме там ви зобачите унікального дівка. А ще, прошу вас, погляньте навколо, з ким ви поруч сидите, адже нині в театрі зібралася неповторна юна публіка – цікава, допитлива дівчора. Саме з цією дівчорою нині творитимуться дива. Прощу се взяти до уваги, бо се суцця правда, і над цим варто задуматися.

Та вже пора – підоспів час – показати вам загадкові й кумедні історії-приповістки про звірів, які чомусь так схожі на людей.

А чому-чому-чому схожі?

Довідаємося от-от, – тобто вже!

Колись-колись – чи то вчора, коли я ще був молодим. Тобто, спочатку я був дитиною, і таки дуже дитиною, а вже потім став молодим, а по тому – знов молодим. (Та мій балак не про те.) Саме тоді й трапилося... Сталося. Відбулося. Отож...

Чари-чари, чаклування! Сповни наші сподівання! Злітайся-наближайся вороння!

Приповзайте-виповзайте, панство Раковицьке! Ворож-ворож! Ворож-баба! Ворож-ворож!

Ворож-дід! Чудернацьку історію подавайте! Увагу нашу вражайте!

Ворона й рак

(Усе дійство розігрується на темі народних танцювальних мелодій)

Чарівник-Подорожанин: Якось-то із своєї печери виліз на землю Рак, а Ворона поблизу стрибала, побачила та й ухопила його.

Вхопила.

Держить міцно в дзьобі.

Та й думає:

Ворона: Якбито за нього краще взятися, щоб із'їсти?

Чарівник-Подорожанин: Бачить Рак, що непереливки.

Тай пустився на хитрощі.

Каже Вороні:

*(Мелодія змінюється, і Рак співає-вистіває, місяцями, як у італійській опері,
а клешньою пристукує, мож, й бубенцем)*

Рак: Ой, вороно, вороно!

Знав я твого батька –

що ж то за хороший птах був!

Розумний який, Боже!

Ворона: Угу. –

Чарівник-Подорожанин: Каже Ворона, а сама так цупко держить рака, не розтуляє дзьоба нітрішки.

*(Мелодія улещування Рака повторюється, та з модифікаціями.
Рак придумляється, та недовго. Виникає його нове belcanto.)*

Рак: Ой, вороно, вороно!

Чарівник-Подорожанин: Промовляє знову Рак.

Рак: Знав я й твою матір,

і що ж то за моторна і мила птаха була –

куди гиншим воронам до неї!

Ворона: Угу.–

Чарівник-Подорожанин: Знов обережно проказує Ворона.

(Мелодія улещування Рака знов модифікується)

Рак: Ой, вороно, вороно!

Чарівник-Подорожанин: Таки одно править Рак.

Рак: Знав я й братів твоїх та сестер –

що ж то за гарні та вдатні були!

Сказано – хорошого роду.

Ворона: Угу.

Чарівник-Подорожанин: Усе однаково відмовляє Ворона.

(Третій захід Рака – кульмінаційний. Переходить на модерні форми впливу.)

Рак: Але ж ти всіх їх переважила:

Ой, вороно, вороно!

такої прехорошої, такої розумної,

(Рак просить підмоги в глядачів,

диригує й разом вони виспівують. Рак солює, імпровізує поверх новоутвореної Капелі

Підлизників)

Ой, вороно, вороно!

такої премилої птахи!

Ой, вороно, вороно!

і в світі нема!

Ой, вороно, вороно!

Правда ж?

Ой, вороно, вороно!

Вороно, вороно! Ой-йой-ойой! Вороно!

Чарівник-Подорожанин: Від тих слів Ворона так стішилася, що забула за все та й гукнула:

Ворона: Еге!

Чарівник-Подорожанин: Мовивши теє, Ворона і розчепила рота; Рак тоді – плюсь у воду!
Тільки його й бачила Ворона.

(Нова музична тема «Рак на волі» – бурхливі хвилі водної стихії, що наростають)

Отак-то піддурив Рак Ворону.

А чим? Га?

Облесливим словом!

Велику силу воно має.

(Лунає тема Чарівника-Подорожанина)

Саме так завершилася здибанка хижої Ворони та винахідливого Неборака.

А правда, що так буває ?

У мене правдонька гостювала

І баєчку подарувала,

Щоб передав її всім,

І дорослим і малим.

Журавель та Чапля

Панове-громадяни!

Ця байка вам

У пригоді може стане...

(Лунає шлюбний український танець «Полонез»)

Чарівник-Подорожанин: Був собі та був Журавель –
і задумався він...

Думає-задумає та й думку снує-гадає

тямуций Журавель,

розкида думками, мов той Соломон,

сушить головою,

поринає в роздуми,

мислить-розмислює,

мізкує-міркує, розмірковує

та ще й метикує-помишляє,

думкою ширяє... думав та думав,

і придумав оженитися.

(Звучить Весільний марш на прохід Журавля)

Журавель: Кого ж би то взяти?

Возьму Чаплю!

Вона мені по мислі,

якраз для мене!

Чарівник-Подорожанин: От приходить до Чаплі та й каже:

Журавель: От я хочу тебе сватати. О!

Чи підеш за мене? Га?

Чарівник-Подорожанин: Чапля, довго не думавши, що ж він там мав на оці, каже:

Чапля: Ні! Шось я не маю охоти...

За тебе йти!

(«Фіаско самотнього Журавля» – зі вступом-розвитком)

Журавель: Ну... як не маєш... то не маєш...

Чарівник-Подорожанин: Кажє Журавель.

Журавель: Бог з тобою!

Чарівник-Подорожанин: І пішов собі.

(Тема «Фіаско самотнього Журавля» перероста в «Ліричний романс Чаплі»)

Але Чапля
незабаром,
тобто згодом
пометикувала собі,
подумала собі,
зважила собі,
повертала розумом своїм,
поламала голову собі трохи-
трішечки,
небагато-немало собі,
а так собі –
чимало
собі
пометикувала...

І заледве роздумалася Чапля...

(Лунає шлюбний український танець «Полонез»)

Приходить до Журавля ...

та й каже:

Чапля: Знаєш що?

Журавель: Не! Га?!

Знову ж таки не відаю.

Звідки у мене те знатге?

Як уже й казав – не знаю.

Чапля: Я вже, собі,(надалі актори бавляться сим словом як хочуть – adlibitum)

Роздумалася, собі,

і вже,собі,

хочу,собі,

йти

за тебе! Собі.

Журавель: А! То ось так?!

Ти роздумалася. Собі...

І я собі

тепер

«роздумався»...

Не хочу вже тебе брати! Собі. Якщо чесно.

(Лунає «Ліричний романс Чаплі»)

Чапля: Ну, не хочеш... собі. То й цур тобі! (Собі.) Якщо чесно!

Чарівник-Подорожанин: Пішла Чапля.

Така розгнівана.

Тим часом Журавель...

(Тема «Фіаско самотнього Журавля» перероста в шлюбний український танець «Полонез»)
не зволікаючи, одразу...

небавом-нероздобарюючи ж таки...

Розпочав

знов думати.

Думає-задумає та й думку снує-гадає,

тямущий Журавель

розкида думками,

сушить мудрою головою, мов той Соломон,

поринає в роздуми глибоко,

мислить-розмислює,

мізкує-міркує, розмірковує

та ще й метикує

помишляє – думкою ширяє високо:

(Лунають весільні пісні нареченому. Журавель слухає)

Розміркувався.

А як розміркувався...

Та й іде знов до Чаплі.

Журавель: Вибачай.

Чапля: Та за що? Прошу-перепрошую...

Журавель: Що я тобі так тоді відказав.

Чапля: Коли? Вибач?

Журавель: Тепер я надумався і хочу таки тебе брати! Собі.

Чапля: А! Собі!

Ти надумався. Усе ж таки.

І я «надумалася». Знову ж таки.

Що мені за тебе не йти!

Як то можна:

Я, молода, сама до тебе приходила, а ти мені так прикро відказав!

Та щоб я після всього пішла за тебе? Собі?

(Велика пауза)

Журавель: Ну... так. А як же іще? Знову ж таки...

Чапля: Ніколи у світі!

(Ще довша пауза)

Журавель: Ну... Як же так, як же так...

(Співа, немов би Вакарчук)

Чапля: Іди з очей!

Чарівник-Подорожанин: Пішов Журавель.

(Лунає тема «Фіаско самотнього журавля» – зі вступом)

А Чапля як почала думати, як почала думати, та й стала жалкувати:

(Звучать дуже завзято весільні пісні для нареченої)

(Накладається «Ліричний романс Чаплі»)

Чапля: Що це я, дурна, зробила? Собі.

Нащо я Журавлеві відказала?

Ну, чи ж добре отак самотою жити?

Без господаря в хаті? Собі.

Він же приходив, перепрошував.

Піду, скажу йому, що вже згоджуюсь.

Здибаємося, мовби несподівано, з Журавлем, та й розкажу йому, що так і так, і аж ніяк.

(Лунає тема самотнього Журавля)

Чарівник-Подорожанин: Пішла Чапля.

Чапля: О!Здибалися, собі.

О! Еге! То, мовби, несподівано...

Та й кажу, ото.

От, мовляв,

Піду вже за тебе. Собі.

Журавель: О! Еге!Угу.Так-так-так. Ехе-хе. Ну- у -у. Позаяк, либонь, авжеж, далєбі... тощо. Аж як?

То, мовби, несподівано, нібито... Знов яюсь... такось...

(Тема героїчно-ображеного Журавля.)

Чарівник-Подорожанин: Куди там! Журавель уже й не дума її брати.

Журавель: Чесно кажучи...На сьогоднішній день... Що ж це таке!

Ти мені вже двічі гарбуза дала, собі!

Та щоб я знов тебе сватав, собі?

Не хочу! О!

Чапля: Ну...

Не хочеш...

То нехай же ти... згинеш!

(Контрастом лунає шлюбний танець)

Уже ж тепер і не думай, собі, і слова мені не кажи ніколи про своє сватання! Хай тобі біс!

(Лунає тема самотнього журавля)

Чарівник-Подорожанин: Пішов Журавель, пішов, а згодом – по малій хвилі – таке ...

Знов почав ...

(Тема «Фіаско самотнього журавля» перероста в шлюбний український танець «Полонез»)

....не зволікаючи, одразу...

небавом-незабаром жеж таки... думати.

Розпочав

знов мислити.

Думає-задумує та й думку снує-гадає,

тямущий Журавель – мислитель вдумливий,

розкида думками,

сушить мудрою-премудрою головою,

поринає в роздуми глибоко-глибоко,

мислить-розмислює і сяк, і так,

мізкує-мізкує,міркує-міркує – роз-мір-ко-ву-є,

та ше й метикує щосили,

помишляє – не на жарт,

думкою ширяє високо-високо, аж до неба отуди ото от.

(Лунають весільні пісні нареченому. Журавель слухає)

Розміркувався.

Думав собі думав і, що ви собі думаєте, при-ду-мав!

(Тема самотнього Журавля переходить в мари «Женихання журавля»)

Журавель:Отже, таки оженюся... От. О!

Що ж так бурлакувати... Собі?

Без вірної дружини ...

та без господиньки в хаті... – недобре! Ой, недобре!

Піду до Чаплі. Собі.
Перепрошу її гарненько... Собі.
Може піде!

(Тема «Женихання журавля». Марш)

Чарівник-Подорожанин: Пішов.

Але Чапля таки затялась – не хоче!

Чапля: О! Ого! Бачиш!

Таки ти прийшов до мене!

Тепер я не хочу.

Нізащо не піду!!!

(Весільні теми Молодого й Молодої лунають, та несподівано обриваються)

(Лунає шлюбний український танець «Полонез»)

Чарівник-Подорожанин: Але за яким часом таки Чапля знов іде до Журавля.

Чапля: Пристаю!

Чарівник-Подорожанин: Ба! Тепер знов Журавель:

Журавель: Не хочу тебе брати!

Чарівник-Подорожанин: А там, диви, знов Журавель:

Журавель: Іду собі свататися!

Чарівник-Подорожанин: Так уже Чапля –

Чапля: Не хочу!

Журавель: Пристаю!

(Сі репліки поперемінно повторюються персонажами)

(Шлюбний танець змішується з маршем та весільними співами)

Чарівник-Подорожанин: І так вони все ходять, а побратися ніяк не можуть. Коли одно...

Чапля: Надумалася! Собі!

Чарівник-Подорожанин: То друге...

Журавель: Роздумався. Собі!

Журавель і Чапля: *(разом розводять руками)* Нема згоди!

(Шлюбний танець ніби заїло, мелодія на одному місці)

Чарівник-Подорожанин: Отак і ходять до сеї пори.

(Музична кульмінація)

Чарівник-Подорожанин: Дівчатонька-діти

Я вигдав вам брехеньку,

Щоб голову молоденьку

Звеселить на час.

Бачу-виджу – прийшласть вам до снаги.

Так?

Правдонька свята?

То маєте ще ...

... Цуцика, ви ж так їх любите, так голубите, братчиків наших....

Цуцик

Чарівник-Подорожанин: Раз на вікні у панському будинку, патлатий цуцик спочивав;

(Музична тема «Байдиккування Цуцика»)

То ляже на бочок, то догори на спинку,

Або на лапки морду клав.

(Виникає тема Пса-дворака)

Якраз проти вікна, звичайно, під парканом,
Дворовий пес Бровко лежав
І думав:

Бровко: Бач, яким він паном,
Ледачий Цуцик, став.

(Знову лунає тема «Байдиккування Цуцика» і Бровко намагається піймати танцювальний ритм, та в нього нічого не вдається)

Бровко: Здоров був, Цуцику! Знічев'я спочиваєш?

Чарівник-Подорожанин: *(до глядачів)* Прийшовши під вікно, Бровко озвався.

Цуцик: Се ти, Бровко?

Чого-бо так гукаєш?

Аж я злякався...

Ну як же ти там поживаєш?

Бровко: Нащо питать! Либонь не знаєш

Собачого життя мого? –

Далеко до твого...

(Пісня Бровка)

Живу собі, бо треба жити;
двір стережу і день ініч,
Всього доводиться терпіти,
Не так, як ти панич.
Та ще к тому і їжа препогана,
Хлисиш помий, коли дадуть,
А як не в лад загавкаєш на пана,
То ще й під боки натовчуть.
Живу собі, бо треба жити...

Цуцик: *(перебиває його)* Жаль, що ж робити!

Буває всяк.

(Пісенька Цуцика)

Обуха батогом не перебити;
А от мені – хоч і до віку б так.
Живу у горницях, на килимах качаюсь,
Жартуючи на сміх, частенько з паночками граюсь
І лашуся до них;
І м'яко спать мені, і ласо можна їсти,
І бігаю не в бур'янах,
Сухенькі лапки, хвостик чистий,
Не так, як твій, у реп'яхах...

Бровко: *(перебиває)* Ет, реп'ярами дорікаєш!

А пам'ятаєш,
як у пекарні був щеням?

Чи так жилося там?

Замурзаний під лавкою тинявся.

Чарівник-Подорожанин: Веселий Цуцик засміявся

І каже:

Цуцик: То колись було, та загуло...

Дивись тепер, а не рівняй малого!

Чарівник-Подорожанин: І він спесиво глянув на Бровка

Бровка: Як бачу, ти не робиш там нічого,
За що ж се честь така?

Цуцик: Дурний Бровка, не розумієш,
Звиняй, що так кажу,

Я те роблю, чого ти не зумієш:
На задніх лапках я по-вченому служу.

Бровка: *(попискує тихенько свої пісні)* Щоб ти сказивсь!

Чарівник-Подорожанин: Бровка собі шепоче,
А вимовити не посмів,
Бо цуцик дуже запанів,
Скубне й Бровка, коли захоче.

Цуцик: Бровка мовчить!

Чарівник-Подорожанин: І я мовчу
Води не сколочу...
Вам сміх, мені гостинців в'язка,
Чи гарна моя казка?

(Лунає тема пісні Чарівника-Подорожанина)

А ви смійтесь,
За вітром не вийтесь,
Щиро правдоньку шануйте
І не дуже вередуйте,
Будуть люди з вас.

То ото ж я, Чарівник-Подорожанин, і ви, милі, уважні глядачі, зустрілися-здибалися тут в...
(назва Театру, де відбувається вистава)

...не марнувати час, а для споглядання вистави, казкового дійства, дотепного видовища,
мудрої придибенції, щоб повернутися додому з новими враженнями, думками, відчуттями,
образами, спогадами та й поділитися ними з людьми близькими, друзями-приятелями та
подругами-приятельками.

Забавляйтесь, дітки, забавляйтесь
Та розуму научайтесь,
Бо давно люди говорять,
Що хто розуму не має,
Того щастя обминає.

Топорище

(Лунає тема лісу)

Чарівник-Подорожанин: Колись було куди не кинеш зір,
Усе ліси стояли вздовж і вшир...

Жили ліси у злагоді з лісничим,
Не рубав дерев, бо нічим.

Пишався Явір – шапка набакир

Явір: Шуми, рости! В людей нема сокир

Та раз,
Чого лісник в кущах ника?
Сокира у руках у лісника...

Чарівник-Подорожанин: Злякалася Береза

Береза: Ах, сокира

У нього

У руках!

Чарівник-Подорожанин: Береза – ах,

Осика – ох.

Осика: Лісник зрубає нас обох!

Чарівник-Подорожанин: І Граб поник,

І Клен поник,

Іде з сокирою лісник!

Кора тремтить в Ялинки сіра

Ялинка: Кінець! Зрубає нас сокира!

Чарівник-Подорожанин: І справді, йшов Лісник,

Сокиру ніс

Злякався ліс,

Захвилювався ліс,

Дрижить – не попадає зуб на зуб.

Дуб: Не бійтеся!

Чарівник-Подорожанин: Сказав до лісу Дуб.

Дуб: Осичино, Березино, не розібралась ти ж!

Сокиру-то привезено, але чому тремтиш?

Ми бачимо Лісничого, сокиру бачим теж,

Проте боятись нічого, а топорище де ж?

Ну йде Лісник, ну є сокира в нього,

Та й що! Хай ходить між дерев, хай свище

Лісник не зробить нам нічого,

Коли не буде то-по-ри-ща.

Сокира хоч нехай як дзвяка,

Без то-по-ри-ща – залізяка.

Для топорища ж, зна старе й мале,

Потрібне дерево.

Але хто згодиться з нас, друзі щирі,

За топорище стать сокирі?

Стать топорищем, щоб весь час

Сокира знищувала нас.

Хіба нас зрадить той, хто з нами ріс?

Не зрадімо!

Чарівник-Подорожанин: Ліс зашумів навколо:

Дерева: Не будем топорищами ніколи!

Чарівник-Подорожанин: Проїшов лісник весь ліс,

Всю путь –

Ніхто не хоче

Топорищем

Буть! –

Лісник: Не хочете?

Чарівник-Подорожанин: Розгнівався лісник.

Лісник: Так всіх вас знищу!

Усіх: Беріз, Осик! Усіх знищу, лип не пошкодую,

В'язів...

Чарівник-Подорожанин: Та цюк! Сокирою.

Береза і Осика: Якусь ліщину вразив

Лісник: Хто ж згоден стати топорощем,

Того – не знищим!

(На темі Лісника він промовляє це оголошення кілька разів)

Паршиве деревце: Я згоден! Я!

Чарівник-Подорожанин: Відповіло на це якесь паршиве з ляку деревце.

(Лунає тема обуреного лісу)

Паршиве деревце: Я буду топорощем цілий вік

Чарівник-Подорожанин: Ліс зашумів од гніву...

А Лісник:

Лісник: Сокиру ж я приніс не для забав!

Чарівник-Подорожанин: Умить те паршиве деревце зрубав.

А далі, далі...

Ліс мов облісів...

Дерева: З тих пір пішла погибель для лісів

Чарівник-Подорожанин: А топороще?

Словом то-по-ри-ще звуть зрадників тепер.

З тії пори ще!

З тії пори дійшла і казка ця.

Дерева: Лісів з тих пір загинуло чимало. І все від того деревця, що з ляку топорощем стало.

Осика: Що зрадило братів своїх.

Береза: Що рятувало власну шкуру...

Ялинка: Несло сокиру для других.

Дуб: Й само ж упало від сокири здуру!

(Звучить тема лісу, що оживає. Пластичний номер – заростає ціла сцена)

Чарівник-Подорожанин: Ми любим ліс.

Хай ліс росте усюди!

Хай зрадників-сокирищ більш не буде!

(Луна фінальна пісенька. Чарівник-Подорожанин знайомить з акторами, що приспівують та пританцьовують)

Ся небилиця мудрим людям, мудрим людям!

У пригоді може буде, може буде!

Нащо-нащо ? Запитає..?

Допитливі сини й онуки, сини й онуки

Ся оповідка для науки, для розуму й для науки!!!

Чарівник-Подорожанин: Дякую за увагу, любі малята, хлопчики й дівчата,

Про нас *(знову називає театральний колектив)*

не забувайте, незабаром завітайте!

Світ довкола споглядайте

Та муху в носі тримайте!

До зустрічі! До побачення! Зустрінемоь обов'язково!

Ольга Мак

СУДЖЕНА

*«О, мій супутниче святий!**Поки вогонь не захолюнув,**Ходімо лучче до Харона».**(з останнього вірша Т. Г. Шевченка)*

Надавши ім'янинникові цілу гору порад та побажань, гості врешті прощаються і сходять крутими спіральними сходами вниз. Там ще затримуються, щось гомонять притишеними голосами, з яких поет чуйним вухом відрізняє голос Михайла. Лазаревський ще раз повторює своєму слугі, якого залишає на ніч з Шевченком, всі попередні накази: не спати, навідуватися до Тараса Григоровича навіть тоді, коли він і не кликатиме, та, у випадку чого, зараз же дати знати.

Кметливий Яків ще зранку намастив двері, і тепер вони не риплять, не дратують хворого, а замикаються за гістьми безшумно. Лишень м'яко клацає під ключем замок і сталеве шелестить закидуваний на двері ланцюжок.

Пішли...

От що та хвороба з людиною робить! Найближчих приятелів треба з дому проганяти. Самі обличчя, на які треба було дивитися, слова, які треба було слухати, втомлювали і дратували. Здавалося, що від напруження уваги нестерпний біль у грудях ріс і ставав усе важчим, усе нестерпнішим. Хотілося врешті абсолютної тиші й самотності.

Повертається Яків. Ставить свічку на бічному столику біля узголов'я хворою і починає поправляти ковдру, що зсунулася набік.

– Не холодно вам, Тарасе Григоровичу? – питає, як навчена папуга.

Щоби не випустити стогону, Шевченко кусає вуса і не відповідає.

– Може вам грілку покласти в ноги? Холод же який, Господи?

Слуга хукає на почервонілі кулаки і напевне думає в цю мить не про хворого, а про себе: коли б оце не Шевченко, він, Яків, сидів би собі у своїй теплій комірчині і дрімав би. А тут, мало що холодно, як у псярні, то ще треба буде цілу ніч бути на чатах.

Хворий дуже добре розуміє слугу і врешті каже нетерпеливо:

– Не надокучай мені! Іди собі...

– Свічку погасити?

Тарас робить заперечний знак головою! Яків, уважаючи, що сповнив усі свої обов'язки, поспішно сходить униз.

Хворий знову сам. Але, спасибі Михайлові, хоч Яків є, бо попередньої ночі, то не лишень людині, котові радий був би. Таким самотним був, що на всіх друзів і на цілий світ нарікав. Ця тісна, вогка і холодна кімната скидається на гріб і навіює найчорніші думки. Хто зна, чи саме в її поцвілих стінах гніздяться злі духи його хвороби? Бо він кожним нервом відчуває, як його гнобить понурий вид мешкання.

Та й хіба лишень самого мешкання? Ціле місто давить йому на груди, і здається, тягарем усього вжитого на бруки і будови каміння. Усе в ньому непривітне, нездорове, чуже: і небо, і повітря, і звички і навіть люди. І те, що почала каторга, тепер кінчає ворожа столиця.

З'їла вона тисячі Тарасових земляків, з'їдає тепер і самого Тараса.

І чого він сюди загнався? Смерти шукати?

Коли би, Господи, дожити до ранку! Тоді кинути все і тікати додому! Не бути тут більше ані однієї днини!

Тільки ж, чи дотягне він до того ранку? Щойно десята минула, і до сходу сонця – годин, годин!..

Шевченко бере в руку недавно купленого годинника, хвильку дивиться на нього і, сумно зідхнувши, кладе його знову на столик. Здається, придбав цю дорогу цяцьку на те, щоби вона йому останні години порахувала...

Думка про смерть зовсім нова у нього. Був, правда, хворий і навіть днів із десять тому закликав свою музу «лаштувати вози в далеку дорогу».

Але це був півжарт. Учора ж йому було так добре, що працював цілий день і чимало зробив. Та несподівано погіршало. Хоч і сьогодні після обіду він мріяв удвох з Михайлом про поворот на Україну. Це тільки протягом останніх годин так усе змінилося. Надія на одужання почала гаснути, а ввечері Тарас здогадався, що вмирає.

– Боже, невже справді смерть за дверима?!

Біль у грудях і всьому тілі змагається і стає сильнішим, а хворому в попередню ніч видавалося, що не може боліти дужче. Що біль дійшов до крайніх меж і далі рости нема куди. І помилився.

Руки мліють і терпнуть, невилі витримати тягару тіла. Це вже другу ніч Тарас напівсидить отак, опираючись в матрац руками, бо лежати не може. Ні лежати, ні сидіти.

Боже, яка ж мука!..

– Тарасе Григоровичу, може, вам чогось треба? – долинає знизу голос слуги.

Замість відповіді, Тарас гасить свічку і, даючи рукам спочинок, лягає.

У темноті йому наче полегшало. Не видно убогости осоружної кімнатчини. А на чорному тлі уявою можна малювати райдужні краєвиди милої України, осяяні сонцем ліси, степи та байраки і повноводий Дніпро, що розбиває хвилі об кручі. Ось і всі ліки на хворобу. Інакших не треба, та й нема, мабуть...

Ні, він завтра їде додому! Навіть хоч би лишень для того, щоби вмерти в рідному краю, а не на чужині... Але в рідному краю він не вмере так скоро, о, ні! Там він знайде силу, снагу і жагу до праці. А може... може... Чи ж би йому справді судилося вмерти бурлакою?..

Ех, усе буде добре. Лишень би дожити до світанку!..

Хворий простягає руку, намацує сірники і світить свічку. Спішитесь, мовби боявся проспати потрібну годину. А годинник показує всього одинадцять. Отже, ще й півночі нема!

А втім, хто ж не знає, що в'язням і хворим час пливе безконечно?..

Болить. Ох, Боже, як же болить!..

Тарас змушує думку силою відірватися від болю і заманує її на радісну дорогу: повернення на Батьківщину. Чи купив, урешті, Варфоломій землю? Отой кусень біля Канева над Дніпром? Зима ж кінчається, ох, у цьому проклятому Петербурзі вона ще довго протриває! А він хоче весною вдома бути. Посадить садок, поставить хату, щоби восени, як Бог pomoже, було куди молоду княгиню впровадити...

Вмираючий поет кидає на одну шальку ваги все, що має найкращого і найпривабливішого. На другій шальці – біль. Нелюдський, нестерпимий. Що перетягне? Коромисло ваги у великій напрузі, вказівка дрижить. А Тарас, внутрішньо скупчившись, міцно бере себе в руки і, наче повернений до хвилі носом човен, кидається назустріч новим стражданням:

– Господи, поможи мені!.. Господи, дай мені сили!.. Я не нарікаю, навіть, не стогну, лишень благаю: поможи мені, дай мені сили витримати до ранку!

Перевалив!

Укритий холодним потом, Тарас знесилено відкидається на подушки: тепер відпочити, хвилиночку відпочити!..

Ні, мабуть, не доведеться йому молодій княгині до хати впроваджувати. Такої муки він не витерпить до ранку. А хочеться ж дожити, Господи, як хочеться!..

І Кобзар згадує власні слова:

«Тяжко жить на світі, а хочеться жить.

Хочеться дивитись, як сонечко сяє.

Хочеться послухать, як море заграє,

Як пташка щебече, байрак гомонить,

Або чорнобрива в саду заспіває...

О, боже мій милий, як хочеться жить!»

«Чорнобрива»...

Ну, звичайно. Він, старий ледащо, інакшої не хоче, лишень чорнобривої і молоді. Он з-за дверей уже видно косу їмості Костомашиної, а він ще тієї самої...

– Правда, – признається сам собі Тарас, – правда. Ціле своє життя чорнобривих та карооких з рівним станом любив, про них співав, до них плакав, у їхній красі натхнення шукав. І тепер однією ногою в могилі стоячи, ще не змінився.

– І що з того?– відповідає другий внутрішній голос. – Любив їх, співав, своє серце палив для них, а у висліді розпочинаю сорок восьмий рік життя бурлакою. Нема кому холодного поту з чола обтерти, не буде кому й очей закрити...

Біль повертається знову. Неначе хтось приставив до грудей осиковий кіл і гатить по ньому обухом. Бракує повітря, серце тріскає. Нестерпно!

Роблячи над собою нелюдські зусилля, хворий простягає руку, знаходить на столику сірники і засвічує свічку. До біса з тією темнотою! У ній смерть може підкрастися неспостережно. І не оглянешся, як опинишся на тому світі...

Блідий язичок свічки все ж сильніший, ніж скриня темряви. Він відтискає чорноту в кутки далі від ліжка, й на видноту знову виступає знайома непривітна кімната.

Шевченко не хоче дивитися на годинник. Він і без того знає, що не минуло багато часу. Натомість дивиться довкола себе. Ох, яким же осоружним видається йому це житло! І як він міг у ньому стільки витримати?!

І пригадуються Кобзареві молоді роки, коли він жив і творив у гірших умовах, багато гірших. Байдуже йому було до реальної правди, бо, перемагаючи реальність, він умів створити свій власний світ, що не мав нічого спільного з нею. В його хатині шумів безкрай степ, гуляло козацтво, гомонів байрак, грало синє море і співала «Гриця» дівчина. Він був багатим і хвалився: «Я не одинокий, є з ким вік дожить». Було це тоді, коли він втішався міцним здоров'ям і молодістю, коли було передчасно говорити про доживання віку. Тепер він вже не був би таким відважним і не хвалився б так.

Не має він з ким віку доживати, ні. Дарма, що має славу, друзів, прихильників та й гріш деякий. Але от, повалила його недуга – і сам, як палець. Нема теплої жіночої руки біля нього, а жіноча ласка – це ж половина здоров'я для хворого. Жінка вмє зручніше подушки підмостити, краще плечі вкютати, з її рук звичайна вода виходить солодкою, а ліки не такими гіркими видаються; з її уст потіха терпіння облегує, теплота очей надію подає. А навіть і

смерть не така страшна, коли вона в товаристві любимої жінки настає.

– Чому, Боже, в мене жінки нема?! Ніхто не відповідає на болісний запит, а глуха й тупа ніч стоїть на місці. Годинник показує щойно північ, і хворого нападає розпука.

– О, ти, ночище, ледача й неповоротна, мов розжиріла петербурзька повія! Іди вже під три вітри, посунься!..

Дарма! Нетерплячкою й одчаєм ще ніхто бігу часу не скоротив, хіба продовжив. Треба забути про ніч, про біль і про самотність – тоді щойно стане радісніше, і час побіжить скоріше.

Тарас гасить знову свічку і ще раз торкає найніжнішу струну в душі. Струна бринить чарівною мелодією і крізь темінь до поета всміхається. Його задушевна мрія: хата на дніпровому березі, обставлена білоквітучими вишнями, і сам Дніпро – могутній дука-князь, що розстелив срібні дукати по землі на тисячі верстов. Тарас стоїть на ганку, дивиться на свою улюблену ріку, а рука його спочиває на високому й рівному стані чорнобривої кралі, що тулиться до його плеча.

– А, сто копанок!.. – сердиться й водночас сам собі усміхається Тарас. – Всі смертні таку річ звичайною вважають а мені вона раєм видається! Та невже ж я цієї ласки не гідний?!

Чи від хвилювання, чи й так просто, новий приступ болю, підтискаючи набік мрію, хапає хворого у свої залізні обійми. Чавить, гнітить, жере. Присмоктується до грудей і випиває з них життя.

– Господи, поможи! Господи, дай сили! Господи, змилосердися і дай дочекати до сходу сонця!..

Напевне він застогнав, бо, розплющивши очі, бачить перед собою Якова зі свічкою в руках.

– Тарасе Григоровичу, може, покликати лікаря? Може, дати вам краплі? Може, вам підбити подушки? Помогти сидіти. Я потримаю вас.

На всі ці питання Тарас відповідає заперечно, і слуга, забираючи зі собою свою свічку іде геть. Відгомін його голосу, а ще більше кроків на сходах, здавалося хворому, довго плавають у темноті. Й не скоро все влягається настільки, що можна повернутися думкою до попереднього. Він хоче зрозуміти, чому так сталося, що не знайшлося для нього подруги в житті.

Скільки разів загорялося його серце, скільки разів йому здавалося, що знайшов бажане, але завжди кінчалося розчаруванням з постановою – більше не шукати. Та невгомне серце було жадібне і спрагле. Скоро отрясалось од чергового удару, оживало й знову сміялося й плакало соловейком, і знову поет раював, переконаний, що знайшов бажане. Однак недовго. І то, – цікаво! – чим більше було захоплення, чим тісніше зближення, тим скоріше наступало розчарування і тим глибше воно було. Лишень, за винятком одної Агати, – в замужніх жінках він не розчаровувався. Напевне тому, що міг їх любити тільки здалека. Ті ж, до яких шляхи були відкриті, не зуміли прив'язати його серця. Ні одна! Хто в тому винен: він чи вони?

Хворобі байдуже до тих питань. Вона покликана, щоби принести терпіння, а в кінці їх погасити життя. І вона сумлінно своє завдання сповняє. Смертоносна рідина все більше заливає легені, й від того хворий страждає невимовно.

Але не піддається. Змагається зі смертю і, коли би побачив її наяву, встав би з ліжка і вхопив би її ціпкими пальцями за костисту шию. Він не хоче вмирати, ні,ні, ні!.. Він хоче ще жити, боротися і пригубити зі солодкого келиха любови, який завжди лішень пролітав біля

уст, залишаючи на них спрагу й гіркоту, але не дався поспробувати. І в'яли пуп'янки нерозквітлі, завмирили пташенята невикохані, мовкли пісні недоспівані.

Чому? Чому він, що вмів так любити і вмів розпалити любов до себе, опинився сьогодні лишень у товаристві самотности, та ще хвороби, та ще жалю, та ще хіба чужого слуги, який напевне лає нищечком свою долю, свого пана і самого хворого, якого треба пильнувати...

– Ой, ви, люблені та не суджені! Коли б і ви вмiли так усе лихе забути, як я забув, та в мою сумну хатину бодай думкою завітати, мою сирітську тугу розігнати й допомогти мені загадку розгадати: чому так сталося? Приходьте, кличу вас! Приходьте, бо ж сьогодні мої ім'янини!..

Насамперед приходять Оксана – оте перше непорочне кохання, що запалило серце сніжними вогнями білих пролісків, та дівчина-щебетушка, що колись пастушка-кріпака потішала у смутку, витирала його сирітські сльози рукавом сорочки вишиваним. Потішала ніжними словами й устами непорочними цілувала. Та Оксана, чий світлий образ поет довго носив у душі, загорнувши його дбайливо у сніжно-білу хустинку.

Але нема тепер і сліду колишньої Оксани. Вивалялася вона, зносилася й опоганилася, за любасок-москалем по ухабистих дорогах тягаючись. Не впізнати тепер Оксани. Одежа на ній, хоч і дарована, але не проста – городська: сальоп – само руб'я – гноттям висить, на голові – брилик, що його й опудало перелякалося б. І черевики на високих закаблуках, але розбиті так, що голі пальці порепані з них виглядають. Але тримається Оксана «з-панська»: обвислі зів'ялі щоки буряком намальовані і злинялі брови сажею наведені. Красуня – хоч куди!

– Господи, дяка Тобі, що мене з такою не поєднав!..

Потім приходять Дуня Гусиковська. З нею Кобзар навіть не має про що говорити. Гарна була ця кравчиня, і, здається, серця незлого. Але – ляшка. А тому, хто Гончин злочин як подвиг оспівав, не було би по дорозі з ляшкою.

– Хвала Тобі, Боже, що і з цією мене роз'єднав!..

Пізніше була Маша...

Хоч у кімнаті темно, Тарас ховає обличчя в долоні від сорому. Цей випадок залишився темною плямою на його сумлінні. Молодим був. Опинившись на волі, голову втратив. Маша видалася йому самим янголом. Не хотів тоді зрозуміти, що вона – наречена його добродія, не постарався опанувати свого серця. Відбив. І що з того? І друга-добродія втратив, і з дівчиною до ладу не дійшов. Усе намарне!

– Прости мені, Іване, каюся – шепче поет. – Коли б можна було минуле повернути – завернув би й направив би, якою завгодно ціною!..

На місці Маші – інша постать: в оксамитовому роброні, оздобленому французькими мереживами, з перлами у вухах і на біленькій шийці, зі штудерно зачесаним волоссям. Тоненька, крихка, легенька. У великих очах – докір, на дитячих устах – запит:

– Я хочу тебе спитати, поете: чому зів'яли пуп'янки нерозквітлі, чому завмерли пташенята невикохані, чому на півслові замовкла пісня недоспівана? Чому?

Княжна Варвара Репніна.

Колись перед нею схиляв голову Тарас, називав її своїм янголом-хоронителем і ніяківів за почування, на які серце його не могло відповісти. Але тепер він може сказати всю правду:

– Що ж, княжно, любив я в тобі сестру, а не жінку, і за це треба Божому Провидінню дякувати. На мент кохання ти могла забути свою княжу пиху, а я – свою кріпацьку, та потім

би вилізло шило з мішка, і народилася б між нами ненависть. Бо ти не знаєш, що кріпацька пиха сильніша від княжої, ані не повірила б у це, а воно так є насправді.

Княжна стоїть такою, як бачив її востаннє: у великих очах – сльози, нижня губка тремтить, білі пальчики нервово перебирають згортки віяла.

– Не хочу. Щоби мене милостинею ушасливлено, навпаки – волів би когось до себе підняти і щасливим зробити. Така моя вдача...

Одна за одною просуваються перед очима вмираючого жіночі постаті. Аж дивно, що міг стільки разів закохуватися: Федосія, Ганна Закревська, Глафіра, татарочка Забарджада, і в останні роки – Катя, дві Марії, Харитя й Ликера, і, нарешті, кума Надія. Щодо куми, то йому якось в останні тижні прийшла до голови думка, що він до неї також байдужим не був, і, коли би не хвороба, готова була зайнятися в серці нова пожежа.

Але, з рукою на серці, котра з них всіх могла би дати йому справжнє щастя? Кого би він схотів, наприклад, завернути і зробити своєю навіки?

Раніше він завжди думав, що, коли би Ганна, або тих дві Марії, не були замужніми, то з ними, себто однією з них, він міг бути щасливим. Але тепер він такої певності не має. Він розуміє, що в глибині душі чогось зовсім особливого, такого, яким він був сам. Коли ж умів любити стільки разів і захоплювався будь-ким, то лишень тому, що мав дар чарівної фантазії – дар великого мистця. Умів робити з малих речей великі й оживляти та вбирати в барви все, до чого торкався його дух. Перед жінками ж благоговів. У кожній бачив частину своєї доброї матері, й цього вистачало, щоби їм поклонятися. Хотів, щоби всі вони були втіленням любови, чистоти й краси, щоби були світочами добра і правди. Тому стільки співав про їхню долю, тому милосердився над запропаченими, плакав разом з ними і всіма силами намагався підняти їх з бруду упадку й поставити на рівень, призначений для людини самим Творцем.

Чи ж знайшлася б така, котра погодилася би ділити його любов з іншими: з героїнями його віршів? А він же має не лишень одних героїнь – він має ще щось більше: має мистецтво взагалі й Батьківщину.

Такій людині важко пару дібрати!..

Час усе ж таки пливе, хоч і поволі, а хворий далі веде нерівну боротьбу зі смертю. Інколи йому здається, що біль трохи втих, але частіше доводиться закусувати до крові уста, виривати зубами вуса і просити Бога сил і помочі. Який не є слабенький вогонь свічки, але й він дратує. Коли ж його згасити, стає ще більше тужно, сумно і страшно. Тому щокілька хвилин Тарас то світить свічку, то гасить, але на запитання Якова не відповідає і не кличе його. Кілька разів слуга здіймається сходами до хворого, але не може добитися ані слова відповіді і, нічого не зробивши, вертається назад.

Тарас чує, що сила тікає з нього, як вода з дірв'яної коновки, але не здається. Всією своєю душею, всією силою волі чіпляється за віру в те, що коли зійде сонце, йому полегшає. А щоби ту силу підтримати, він намагається не думати про болі й хворобу, а думати про найкраще: про рідний край, від якого він відбився так далеко, про свою працю і про ту суджену, яка, – ануж якраз, звеселить його наболіле серце.

– Господи, пошли мені її!.. Господи, не затримай того сонечка – хай сходить!.. Не можу більше!..

Однак, хоча в кімнаті все лишається незмінним, годинник показує майже п'яту. Слава Богу! Тарас Григорович має намір рівно о п'ятій покликати слугу, встати і почати збиратися в дорогу. Але йому судиться ще один напад виїмкового жорстокого болю, який виносить страдника аж на самий шпиль терпіння, після чого стається щось несподіване й таємниче: біль щезає зовсім, наче його ніколи не було, а від узголов'я віє якимсь особливим холодом,

що хворому здається, що там хтось стоїть.

Відкинувшись на подушки зі заплющеними очима, він лежить кілька хвилин нерухомо, розкошує в спокою й одночасно прислуховується до того, що діється в нього в головах.

Холод віє виразніше, але цей холодок приємний, від нього п'яно крутиться голова, а тіло наливається важкою млявістю.

– Що це таке? – старається зрозуміти хворий.

Повів стає сильніший і тулить до чола, до скронь, до мало захищених плечей ніжні, але холодні долоні. Тарасові стає лячно. Він раптом здогадується правди й здригається.

– Це смерть, – шепче він. – Це – смерть...

У відповідь йому – грайливий молодий сміх і також шепіт:

– Я – твоя суджена. Давай мені руку й ходім.

– Не дам – ховає під ковдру руки поет. – Не хочу помирати! Якове, Якове!

Вона добродушно сміється, а сходами трясуть спішні кроки, й над Тарасом похиляється заспана пика слуги:

– Кликали, Тарасе Григоровичу?

Тарасові трохи ніяково, і він думає, як би то виправдати виклик.

– Голубчику... – каже він. – Ти... той... подай мені чаю з молоком. Та солодкого!

Яків, по всьому видно, дуже здивований і дуже врадуваний.

– Зараз, Тарасе Григоровичу! – відповідає з готовістю. – Миттю приготую.

Яків вбігає вниз, брязкає начинням, але Тарас не може заспокоїтись. Не може тим більше, бо дивна гостя не відступається. Стоїть у головах і сміється, неначе сипле білий пісок на посохле листя.

– Боїшся мене? – питає.

– Я тебе ненавиджу! – відповідає він.

– За що?

– Бо ти – кінець усього.

– Справді? – дивується вона. Не перестаючи сміятися. – Кінець, а може початок?..

– Початок чого?

– Вічності, безсмертя, слави!

– Я не заслужив іще на них.

Вона напевно мружить очі, бо сміх її звучить іронічно.

– Тобі ще мало? – питає. – Скільки маєш рівних собі?

Від того питання і від сміху в поета народжується почуття, подібне до передсмаку першого поцілунку: і страшно, і приємно.

– Рівних собі я не рахував, – відповідає він і скаржиться, – але на славу й безсмертя я не мав коли і як заслужити. Сама ж знаєш, що із сорока семи років життя я тридцять чотири був то рабом, то арештантом, а решту дев'ять років також повної свободи не відчував. Я ще не розігнався навіть.

Вона дихає свіжістю розмерзлих весняних бруньок і все сміється, все сміється.

– О, ти в мене завзятий і небезпечний. – каже. – Пустити тебе, то ти, розігнавшись, усю роботу на землі і за всіх людей поробиш. А іншим що лишається?

Він не знає, що на це відповісти, бо признає слухність тій таємничій гості й мовчить. Мовчить і міркує: правда це, чи неправда, що він переживає? Коли правда, то він, отже, вмирає. Коли ж це йому верзеться, то це означає, що він починає тратити свідомість, отже, також умирає.

А вона, вгадавши його думки, жартує:

– А, бачиш, хоч круть-верть, хоч верть-круть – однаково. Твоя година вибила, Кобзарю!

– Ні! ще ні! – проситься він. – Я так мало жив!..

– Мало жив, але багато прожив, Кобзарю. Ти пройшов шлях генія, бо зумів за короткий час і проти всіх супротивних сил зі самого низу піднятися на самий шпиль життя і стати світочем для своєї землі.

– Я хочу спинатися ще вище!

– Далі нема куди. Ти вичерпав можливості не одної – сотень людей. Далі може початися схил. Подай мені руку!

– Ні! Не подам! Не хочу!

– Даси. Я ж – твоя суджена. Ти так шукав її. Глянь, чи я – не твій ідеал? Подивися ж на мене.

– Не хочу! Боюся тебе! Ти – смерть.

– Як може безсмертний смерті боятися? Ти говориш дивні речі, Кобзарю...

Її щирий і радісний сміх дивує й примиряє. Тарас починає навіть почувати до неї змішану цікавістю симпатію: то оце така смерть? Далєбі, зовсім не страшна!

Приходить Яків і приносить чай. Ану, чи він може його пити? Пробоє. Гм, може... Чай, правда, видається йому зовсім без ніякого смаку, але для того, щоби показати їй, що він зовсім не збирається вмирати, випиває склянку до дна. Тоді пробоє, чи може встати? Встає. При допомозі слуги вбирає халата і каже:

– Прибери ж ти тут, а я піду вниз...

Увесь час він чує присутність холодної гості, чує на собі її подих, що нагадує свіжість перших пролісків, розквітлих на засніженій ще лісній галявині, йому починає світліти на душі. Але ноги страшно дрижать, відмовляючи послуху, а голова йде обертом. Вже наче й не боїться, але хвилюється так, як ще не хвилювався ніколи в житті.

Щоби зійти по сходах, мусить цупко триматися поруччя, а вона не відступає, ще й кпить:

– Хо-хо, Кобзарю, хочеш угору спинатися, а униз ледве можеш зійти... Молодих плечей потребуєш, правда?... І квасоля сторч росте, коли довкола тички обкрутиться...

Хвиля сорому заливає Тараса, здається, вище голови. В цей момент він оцінює всі свої заходи щодо женяки очима сторонньої людини і від стиду радий би провалитися крізь землю. Просив рідню і знайомих щоби оженили його, заскакував ласки й кохання в таких, які луски з насіння не варті були!..

Прибитий соромом за самого себе, він ледве сходить у свою робітню й нерішуче зупиняється. Сніжновійна поява стоїть навпроти нього й добиває його кпинами:

– Кобзарю, кінець приходить трибунові, коли він сам неспроможний на ногах втриматися, для себе тички, як квасолина, шукає. «Молоді плечі» не дуже то скорі дідів підпирати, навіть коли ті діди геніями народилися...

Ти вже й наймичку погодився, та лихо, що ані наймички тебе не схотіли, хоч такі світочі, як ти, не кожного тисячеліття народжуються. А був же час, Кобзарю, коли княжна по тебе руки простягала...

– Годі! – просить Тарас. – Годі!

Він утомлений. Ах, який же він утомлений!

Простягає руку і просить:

– Веди мене звідси. Я хочу вмерти.

– Ти не можеш умерти. Я – не смерть, я – Безсмертя й Слава. Глянь на мене!

Він спирається долонею на щось таке, що можна б назвати мрією про жіночу руку. І поволі підносить очі. Підносить боязко, бо вони сліпнуть від Божеської краси, для якої нема слів у людській мові. Він бачить образ, який не снівся найгеніальнішому мистцеві, бо цей образ не з матеріального світу. Його врешти заливає така хвиля щастя, якої несили відчуті смертні.

Осліплений і приголомшений, Кобзар чує, як розривається його серце від надміру радості і кричить:

– Ох!..

Слова «Всевишній, знав краще, чого мені потрібно!» він уже скінчив по другому боці життя, і переляканий слуга, що похилився над тілом Тараса, їх не почув...

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

1. **Алатиренко Мирослава Андріївна**, кандидатка педагогічних наук, доцентка, ЧОЦЮН.
2. **Архипчук Сергій Володимирович**, заслужений діяч мистецтв України, режисер-постановник театру, опери, масових заходів.
3. **Бжеський Роман Степанович**, український державний діяч доби УНР, ідеолог українського націоналізму.
4. **Гаврилишин Петро Михайлович**, кандидат історичних наук, доцент кафедри міжнародних відносин, докторант Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника.
5. **Григорук Аделя Григорівна**, членкиня НСПУ та НСЖУ, заслужена працівниця освіти України.
6. **Гринь Микола Миколайович**, член Національної спілки журналістів України, лауреат Міжнародної літературно-мистецької премії імені Пантелеймона Куліша.
7. **Демченко Тамара Павлівна**, кандидатка історичних наук, доцентка кафедри історії та археології України Навчально-наукового інституту історії, етнології та правознавства імені О. М. Лазаревського.
8. **Єржиківська Наталія Олексіївна**, кандидатка філологічних наук, наукова співробітниця відділу зарубіжних і слов'янських літератур Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України.
9. **Козак Сергій Борисович**, доктор філософії, науковий співробітник Інституту літератури імені Т. Г. Шевченка НАН України.
10. **Ольга Мак (Петрова Ольга Нилівна)**, письменниця, членкиня об'єднання «Слово» та СПУ.
11. **Смольницька Ольга Олександрівна**, кандидатка філософських наук, поетка, перекладачка, провідна наукова співробітниця Київського літературно-меморіального музею Максима Рильського.
12. **Шовкопляс Галина Євгенівна**, кандидатка філологічних наук, доцентка кафедри світової літератури Київського університету імені Бориса Грінченка.

**Науково-популярний часопис
для вчителів України та діаспори
«Наш український дім»
№ 2, 2023 рік**

Періодичність – 2 рази на рік.

Матеріали для друку можна надсилати за адресою:

Центр гуманітарної співпраці з українською діаспорою
Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя
вул. Графська, 2, кімн. 210
м. Ніжин, Чернігівська обл.
16600, Україна
e-mail: ukr_diaspora@ukr.net
Тел. 7–19–59

Підписано до друку 17.01.2024 р.
Гарнітура Computer Modern
Замовлення № 9

Формат 60x84/8
Ум. друк. арк. 12,32
Обл.-вид. арк. 7,88

Папір офсетний
Електронне видання

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя.
м. Ніжин, вул. Воздвиженська, 3^А
8(04631) 7–19–72
E-mail: vidavn_ndu@ukr.net
www.ndu.edu.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2137 від 29.03.05 р.